

QUELLEN

ZUR

GESCHICHTE DES RÖMISCH-KANONISCHEN PROCESSES IM MITTELALTER.

HERAUSGEGEBEN

VON

DR. LUDWIG WAHRMUND
PROFESSOR DER RECHTE IN PRAG.

II. BAND.

MIT UNTERSTÜTZUNG DER SAVIGNY-STIFTUNG.

INNSBRUCK.

VERLAG DER WAGNER'SCHEN K. K. UNIVERSITÄTS-BUCHHANDLUNG.

1913.

Th 352/II

13-B-28/2

QUELLEN

ZUR

GESCHICHTE DES RÖMISCH-KANONISCHEN PROCESSES IM MITTELALTER.

HERAUSGEGEBEN

VON

DR. LUDWIG WAHRMUND
PROFESSOR DER RECHTE IN PRAG.

II. BAND. I. HEFT.

DER ORDO JUDICIARIUS „SCIENTIAM“.

ANHANG:

DER ORDO JUDICIARIUS DES DINUS MUGELLANUS.

SEMINÁRNÍ
Hist.-práv.

KNHOVNA
oddělení

INNSBRUCK.

VERLAG DER WAGNER'SCHEN K. K. UNIVERSITÄTS-BUCHHANDLUNG.

1913.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PRAVNICKÉ FAKULTY UJEP
STARÝ FOND 03150
Č. inv.:

inv. č. 5615

Koupi od fr. Tausig & Tausig

V Prace za Kč 860,-

ena úhrně 22 5 Ad.

499/38

DRUCK DER WAGNER'SCHEN K. K. UNIVERSITÄTS-BUCHDRUCKEREI.

Vorwort.

Im Begriffe, den 2. Band vorliegender Sammlung der Öffentlichkeit zu übergeben, möchte ich zunächst darauf hinweisen, daß die im Vorwort des 1. Bandes ausführlicher dargelegten Grundsätze dieser Publikation auch weiterhin für mich maßgebend blieben. Dieselben haben sich, soweit ich sehe, bisher praktisch bewährt und eine, wie ich dankbar anerkenne, sehr freundliche und wohlwollende Kritik hat sie in den wesentlichen Punkten gebilligt. Gutgemeinte Ratschläge und Wünsche, welche hier und dort mit Bezug auf kleinere Einzelheiten geäußert wurden oder künftighin noch geäußert werden sollten, werde ich natürlich stets gerne berücksichtigen. Insbesondere werde ich fortan jedem Bande, welchen mir noch zu vollenden vergönnt sein sollte, abschließend eine möglichst sorgfältige Zusammenstellung aller jener Nachträge und Verbesserungen beifügen, die sich mir, sei es durch die gelehrte Kritik, sei es durch neue Handschriftenfunde oder wissenschaftliche Arbeiten ergeben. In diesem Sinne bitte ich die Herren Fachgenossen wie alle diejenigen, welche sich etwa für meine Sammlung interessieren sollten, mir belehrende Mitteilungen nicht vorenthalten zu wollen und meines wärmsten Dankes im voraus versichert zu sein.

Einer bereits aufgelaufenen Dankesschuld aber möchte ich mich schon heute gegenüber jenen Personen und Instituten entledigen, welche den Fortgang meiner hier einschlägigen Arbeiten in irgend einer Weise gefördert haben. Hierher gehört in erster Linie die Königlich Bayrische Akademie der Wissenschaften, welche mir durch Zuwendung einer ansehnlichen Subvention aus der Savignystiftung die Herausgabe der 1. Hälfte des 2. Bandes dieser Publikation ermöglichte. Hierher

gehört ferner eine stattliche Reihe in- und ausländischer Bibliotheken, welche mir in liberalster Weise ihre Handschriftenschatze zur Verfügung stellten. Insbesondere bin ich zu Dank verpflichtet: der öffentlichen Bibliothek zu Basel, der Bibliothek des spanischen Kollegiums zu Bologna, der großherzoglichen Bibliothek zu Darmstadt, der Landesbibliothek zu Luxemburg, der Biblioteca Nacional del Prado zu Madrid, der königlichen Hof- und Staatsbibliothek zu München, der Bibliothèque Nationale zu Paris, der Biblioteca Apostolica Vaticana zu Rom, der Biblioteca Barberiniana zu Rom, der königlichen Landesbibliothek zu Stuttgart und der k. k. Hofbibliothek zu Wien. Nicht minder danke ich aufs beste allen wissenschaftlichen Instituten, welche mich in anderer Weise, so durch die Beschaffung von Photographien, seltenen Druckwerken und sonstigen Hilfsmitteln, freundlich unterstützt haben, wie dies namentlich seitens der Bibliothek des Caius Collegs zu Cambridge, des Museum Ferdinandeum zu Innsbruck, der Universitätsbibliothek zu München und der Universitätsbibliothek zu Prag der Fall war. Ich danke schließlich, doch nicht an letzter Stelle, auch jenen Herren, welche mir bei der Durchführung von Kopiaturen, Kollationierungen und Korrekturrevisionen in sehr anerkennenswerter Weise als Hilfsarbeiter zur Seite standen. Es waren dies bisher die Herren Dr. Franz Martin in Salzburg, Kustosadjunkt Kaspar Schwarz in Innsbruck und Dr. Ulrich Flegl in Prag.

Mit Freude und Genugtuung habe ich im Verlaufe meiner Arbeiten stets auf's neue wahrgenommen, daß die wissenschaftliche Forschung heute und längst schon ein inniges Band um die Kulturvölker der Erde geschlungen hat und daß, wer in ihrem Namen an fremde Thüren klopft, aller Orten und über alles Trennende hinweg nicht als Fremder, sondern als Freund aufgenommen wird. Dieser schönen und rühmlichen Erfahrung sei mein Werk ein bescheidenes Denkmal.

München, im Dezember 1912.

Ludwig Wahrmund.

QUELLEN ZUR GESCHICHTE DES RÖMISCH-KANONISCHEN
-- PROCESSES IM MITTELALTER. — II. BAND. I. HEFT. --

DER
ORDO JUDICIARIUS
„SCIENTIAM“.

Einleitung.

Handschriften¹⁾.

L. — Cod. ms. bibl. publ. Luciburgensis n. 13, antea n. 105 membr. in 8°, saec. XIII, folior. 143, fol. 1^r—15^r).

M. — *Cod. ms. bibl. nat. Matritensis n. 243, antea D. 161 (membr. in 2°, saec. XIII et XIV, folior. 108, fol. 44^r—52^v).

Druckausgaben.

Solche fehlen bisher vollständig.

Literatur.

Bethmann-Hollweg, Der Civilprozeß des gemeinen Rechts in geschichtlicher Entwicklung, Bd. VI. 1, S. 80 f.

---

¹⁾ Bisher unbekannte resp. von mir selbst aufgefundene Handschriften sind in dieser Sammlung mit *, hingegen mit † die von mir nicht persönlich eingesehenen Handschriften bezeichnet.

Die oben aufgeführten Codices L. und M. müssen im vorliegenden Falle als annähernd gleichwertige Komponenten meiner Ausgabe bezeichnet werden. Zwar ist die Textwiedergabe in M. entschieden besser und genauer als in L., allein auch M. weist immerhin noch so viele Schreibfehler und Textlücken auf, daß ein den heutigen Anforderungen entsprechender Abdruck unserer Quelle auch auf Grund dieser vollkommeneren Handschrift allein nicht möglich gewesen wäre. Zum Glück ergänzen sich beide Handschriften trotz ihrer Mängel in befriedigender Weise und ich habe sonach, unter sorgfältiger Vergleichung und Korrektur der letzteren, beide zu einem einheitlichen Text verarbeitet. Die darin aufgenommenen Rubriken stammen ausschließlich aus Codex M., da Codex L. der Rubrizierung völlig ermangelt.

Autor.

Weder der ursprüngliche Titel des Traktates¹⁾, noch der Name seines Verfassers ist uns in den derzeit bekannten Handschriften überliefert. Bloß den Anfangsbuchstaben des letzteren — G. — teilt die kurze Vorrede der Darstellung mit²⁾, doch läßt sich nach der Lage der Dinge weder ein bekannter Name, noch eine der geläufigen Siglen damit in Verbindung bringen³⁾. Daß der ungenannte Autor jedoch Rechtslehrer gewesen ist, kann wohl für sicher angenommen werden, denn er weist mit einer damals sehr verbreiteten Wendung darauf hin, daß er seine Arbeit auf Bitten seiner Schüler unternommen habe und hiebei den Spuren seines ausgezeichneten Lehrmeisters Petrus Penerchio oder Penercius gefolgt sei. Woher dieser Beiname stammt und welches Bewandnis es damit hat, vermochte ich trotz eingehender Nachforschungen⁴⁾ leider nicht zu ergründen. Ich habe ihn nirgends wiedergefunden. Allerdings aber haben mich mancherlei Erwägungen zu der Annahme geführt, daß Petrus Penerchio aller Wahrscheinlichkeit nach mit jenem *Petrus Hispanus* identisch ist, der nach Sarti⁵⁾ um das Jahr

¹⁾ Die in der Luxemburger Handschrift vorfindliche Bezeichnung „Anonymi quaestiones de iure“ stammt meines Erachtens von einer Hand des 17. oder 18. Jahrhunderts und ist inhaltlich wertlos.

²⁾ Bethmann-Hollweg nennt als solchen merkwürdigerweise (l. c. S. 80) T. und (l. c. S. 81, n. 74) F., beides ist falsch.

³⁾ G. ist bekanntlich die Sigle des Irnerius und des Guilielmus Accursii, vgl. Savigny, Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter (2. Aufl.), IV. 16, 31—34 und V. 244, 335. In unserem Falle ist mit G. auch zweifellos gar keine Sigle beabsichtigt. Der Autor wollte einfach nicht seinen vollen Namen nennen oder er hat ihn genannt, derselbe ist aber von späteren Kopisten mit Ausnahme des ersten Buchstaben hinweggelassen worden.

⁴⁾ Guilielmus Durantis, Joannes Andreae, Tritthemius, Diplovataccius, Pancirolus, Sarti und Tiraboschi, deren Werke ich nach einem Petrus mit obigem Beinamen durchsah, geben über ihn keinen Aufschluß, ebensowenig natürlich die neueren Forscher, wie Savigny, Schulte, Walther, Bethmann-Hollweg u. a. m. Auch die Register zu Denifle's Chartularium Universitatis Parisiensis habe ich vergeblich durchblättert. Und da ich annahm, daß in dem Worte *Penerchius* oder *Peneclius* möglicherweise irgend eine lokale Beziehung enthalten sein könne, habe ich neben Du Cange's Glossarium noch den Dictionnaire de Géographie ancienne et moderne (Paris 1870), ferner Ulysse Chevalier, Répertoire des sources historiques du moyen age (Montbéliard 1894—99) und Fr. Benedict, Orbis latinus (Berlin 1909) nachgeschlagen, jedoch auch hier nichts gefunden, was für meinen Zweck verwendbar schien.

⁵⁾ Sarti-Fattorini, De claris Archigymnasii Bononiensis professoribus, tom. I, pag. 364. „Erat Bononiae anno MCCXXIII Petrus Hispanus decre-

1223 als Dekretist zu Bologna lehrte, später nach Padua ging und nach Schulte auch Glossen zur *Compilatio prima* schrieb¹⁾. Petrus Hispanus ist nämlich der einzige bekannte Petrus, welcher in der für uns in Betracht kommenden Zeit ein Buch »De ordine iudiciorum« verfaßte²⁾. Alles, was sich aus unserer Schrift über Petrus Penerchio entnehmen läßt: daß er im Beginn des 13. Jahrhunderts lebte, daß er Rechtslehrer war und daß er sich als Prozeßschriftsteller betätigte, paßt also auch auf Petrus Hispanus und es paßt, soweit ich sehe, nur auf ihn. Ich glaube sonach, daß unser Autor — etwa im dritten Jahrzehnt des 13. Jahrhunderts — dem Schülerkreis des Petrus Hispanus in Bologna angehörte, wozu vortrefflich stimmen würde, daß er ein Jahrzehnt später selber als Rechtslehrer wirkte und schrieb³⁾. Es wäre sogar leicht denkbar, daß der

torum professor non obscuri nominis, qui cum Tancredo et magistro Joanne de Petesella aliisque claris viris interfuit cuidam compromisso, de quo supra diximus. Extant literae, quibus eum ad scholas patavinas Guilielmus Guascus decretalium doctor invitabat, loci amoenitatem, rerum venalium copiam, auditorum, qui ad ipsum confluxuri essent, multitudinem ostentans. Minus a vero abhorret, hunc ipsum esse Petrum Hispanum, quem inter antiquiores canonum professores numerant. Eum certe Guilielmus Durantis post Hugonem sive Huguccionem nominat, qui saeculum XIII. attigit; nec certam ullam rationem secutus scripsit Diplovataccius, illum vixisse circa annum MCLXXX.“ Vgl. hiezu Pescatore, Thomae Diplovatati opus de praestantia doctorum, pag. 136, n. 40. Kurz erwähnt findet sich Petrus Hispanus, was Sarti übergeht, auch bei Joan. Andreae in addit. ad Guil. Durantis Speculum, in proem. § Porro, s. Savigny, l. c. III. 633. Natürlich ist von ihm jener andere Petrus Hispanus, der später als Johann XXI. den päpstlichen Stuhl bestieg und 1277 starb, wohl zu unterscheiden. Letzteren nennt Tritthemius, De scriptoribus ecclesiasticis, pag. 201, einen „vir in medicinis valde eruditus“.

¹⁾ Schulte, Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts, I. 153.

²⁾ Sarti l. c. I. 365. „Praeter glossas in Gratiani librum videtur etiam Petrus Hispanus librum scripsisse *De ordine iudiciorum*, quem Petri Hispani nomine insignitum recensuit in sua Bibliotheca codicum manuscriptorum Antonius Augustinus, ut observat Nicolaus Antonius in Bibliotheca Hispanica.“ Die hier erwähnte Notiz aus der Bibliotheca Hispanica vetus etc. auct. D. Nicolao Antonio Hispalensi J. C., Matriti 1788, tom. I. pag. 375, bringt Schulte l. c. I. 153, n. 18: „*Petrus Hispanus*. Huius nomen prae se ferebat titulus operis cuiusdam in bibliotheca Ms. Antonii Augustini codice 397 extantis in membranis annorum quinquaginta supra centum *De ordine iudiciorum* inscripti, in quo erant et alia iuridica. Catalogo eiusdem bibliothecae adhaeremus“.

³⁾ Daß er sich um diese Zeit nicht mehr in Italien, sondern in Frankreich, — etwa zu Paris oder Orleans, das ja 1236 auch schon als bereits

vor erwähnte Buchstabe G. sich auf *Guilielmus Guascus* bezieht, welcher den Petrus Hispanus in einem von Sarti erwähnten Schreiben zur Übertragung seiner Lehrtätigkeit nach Padua einlud und ihm daher gewiß persönlich nahestand¹⁾. Ich will hiemit natürlich bloß eine Vermutung ausgesprochen haben.

Entstehungszeit.

Da in unserer Schrift die Gregorianische Dekretalensammlung bereits bezogen erscheint, kann ihre Abfassung nicht über das Jahr 1234 hinaufgerückt werden. Da andererseits das IV. Laterankonzil ausdrücklich als das letzte und jüngste (allgemeine) Konzil — »concilium novum«, »concilium novissimum«²⁾ — angeführt wird, muß die Arbeit vor dem I. Konzil von Lyon (1245) vollendet worden sein. Innerhalb dieser zeitlichen Begrenzung ist ihr Ursprung möglichst nach der oberen Grenze hin anzunehmen, weil der Autor neben der Gregoriana noch wiederholt die *Compilationes antiquae* benützt³⁾, was jedenfalls schließen läßt, daß er zu einer Zeit schrieb, in welcher die Gregoriana erst seit kurzem publiziert war und somit trotz der Bulle „*Rex pacificus*“ die älteren Kompilationen noch nicht ganz aus dem Gebrauche verdrängt hatte. Ich bin daher geneigt, die Entstehungszeit zwischen 1235—1240 anzusetzen.

bestehende Universität bezeugt ist (Savigny l. c. III. 400) — wohin ich den Ursprung unserer Schrift verlegen möchte, aufhielt, ist mit Obigem natürlich ganz wohl vereinbar. Auch Placentin ist bekanntlich von Bologna nach Montpellier gegangen, ähnliches gilt von Bernardus Dorna und anderen.

¹⁾ Über *Guilielmus Guascus* vgl. neben der zuvor in n. 5 gebrachten Notiz noch Sarti l. c. I. 401. Ich habe vorübergehend auch an *Guilielmus Naso* gedacht, welchem Savigny (l. c. III. 632, n. f.) unter Berufung auf Doujat praenot. canon. lib. 5, cap. 4 § 6 die Sigle Na. zuschreibt, und den auch Joan. Andreae in den Additionen (§ Porro) zweimal kurz erwähnt. Schulte, l. c. II. 78 ff., welcher nach Sarti, l. c. I. 342 am ausführlichsten über ihn handelt und die gesamte ältere Literatur verwertet, läßt ihn um 1220 in Bologna studieren und gegen 1227 ebendasselbst lehren. Auch hat er Distinktionen zu den Gregorianischen Dekretalen geschrieben, also jedenfalls um 1235 noch gelebt. Allein zu Petrus Hispanus läßt sich bei ihm gar keine Beziehung nachweisen. Somit erscheinen Vermutungen hinsichtlich seiner etwaigen Autorschaft in unserem Falle noch vager als bei *Guilielmus Guascus*.

²⁾ Vgl. im Textabdruck S. 4, n. 12; S. 45, al. 20; S. 49, al. 12.

³⁾ Vgl. im Text S. 1, al. 18; S. 20, n. a; S. 36, al. 1.

Entstehungsort.

Den einzigen Anhaltspunkt für die Bestimmung der Heimat unserer Schrift bilden etliche Ortsnamen, welche sich in die wenigen Formeln oder besser gesagt: Formelfragmente, die der Autor gelegentlich bringt, eingestreut finden. Es sind dies: *Paris, Orleans, Chartres* und *Luneville*¹⁾. Nachdem sich diese Ortsnamen sowohl in der Luxemburger, wie in der Madrider Handschrift vorfinden und andere (außerfranzösische) Orte überhaupt nicht genannt werden, so darf im Sinne jener bekannten Gewohnheit der damaligen Autoren, ihre Beispiele dem zeitlichen und örtlichen Rahmen, innerhalb dessen sie schrieben, anzupassen, wohl angenommen werden, daß der Ordo „*Scientiam*“ in Frankreich entstanden ist.

Zur Charakteristik.

Bethmann-Hollweg vertritt in den kurzen Erörterungen, welche er dem vorliegenden Traktat widmet, die Ansicht, daß sein Autor »zur Ergänzung der Theorie durch das praktische Wissen« geschrieben habe. Das ist, wenn man bloß den Wortlaut der Einleitung in Betracht zieht, nicht wohl in Abrede zu stellen, obschon der Autor sich auch hier gegen die rein praktische Verwertung der Wissenschaft wendet und auf einen anderen weit größeren Nutzen derselben hinweist, den allerdings menschliche Unvollkommenheit nicht entsprechend zu würdigen wisse. Seinem ganzen Wesen und Inhalte nach möchte ich jedoch unseren Ordo keineswegs unter die rein praktischen Prozeßschriften zählen, u. zw. nicht etwa bloß deshalb, weil darin zweifellos eine gewisse juristische Schulung bereits vorausgesetzt und der weitläufige Gesetzesapparat in umfassender Weise mit der Darstellung verwoben wird, sondern hauptsächlich darum, weil in letzterer die Formulare fast gänzlich fehlen und gerade diese für den Laien naturgemäß die Hauptsache sind, wenn ihm die Einzelheiten des Gerichtsverfahrens praktisch mundgerecht gemacht werden sollen. Man beachte beispielsweise nur, wie Arnulph von Paris zu solchem Zweck in der „*Summa minorum*“ gearbeitet hat.

Ich bin vielmehr der Ansicht, daß unser Autor von vorneherein für einen — zum mindesten halbwegs — rechtskundigen

¹⁾ Vgl. im Text S. 36, al. 31 und S. 50, al. 28 und n. 17.

Leserkreis¹⁾ schreiben, ihm aber den Prozeß bloß in seinen Hauptzügen, möglichst kurz, klar und übersichtlich schildern wollte. In Durchführung dieser selbstgesetzten Aufgabe zeigt er sich entschieden gewandt und belesen. Er zitiert zwar, mit Ausnahme seines Lehrers Petrus²⁾, keinen einzigen Gewährsmann mit Namen, aber er zeigt sich mit den Ansichten der zeitgenössischen Juristen durchaus vertraut und führt sie oftmals an, um sich mit ihnen auseinanderzusetzen³⁾. Er ist daneben in der Einschaltung von Gesetzeszitate ganz besonders eifrig und kennt in gleicher Weise das römische wie das kanonische Recht. Daß hiebei die Zitate aus dem Corpus juris civilis zahlreicher sind wie diejenigen aus Gratian und den Dekretalensammlungen, ist sicher. Doch lag solches zu einer Zeit, da die Entwicklung des kanonischen Prozesses noch nicht abgeschlossen war, wohl in der Natur der Sache. Ob man ihn deshalb, wie Bethmann-Hollweg dies tut, für einen Legisten nehmen darf, möchte ich vorsichtsweise lieber dahingestellt sein lassen. An einigen Stellen bezieht er sich auch auf Rechtsgewohnheiten⁴⁾.

Betont zu werden verdient noch, daß er seinen Stoff nicht ganz gleichförmig behandelt. So hat er die dem Beginn des Prozesses gewidmeten Abschnitte entschieden ausführlicher gehalten als diejenigen, welche seinen Abschluß betreffen. Über das Urteil handelt er relativ kurz, über die Appellation

¹⁾ Gleich zu Beginn seiner Erörterungen (vgl. im Text S. 2, rubr. I) weist G. beispielsweise auf die zu seiner Zeit übliche Form des päpstlichen Delegationsreskripts hin, die er in einigen Sätzen andeutet, aber keineswegs völlig auszuführen für nötig hält. Etliche Zeilen später (S. 3) bezieht er den Unterschied zwischen Real- und Personalklagen, ohne ihn auch nur mit einem Worte näher zu erklären, was einem Laienpublikum gegenüber doch wohl unerlässlich wäre u. s. w. G. setzt also offenbar bei seinen Lesern ein gewisses Maß juristischer Kenntnisse schon voraus.

²⁾ Vgl. im Text S. 60, al. 6. „*Sed magister P. ita distinguit et bene*“ etc.

³⁾ Vgl. im Text S. 6. „*Item nomen actionis contineri debet in libello secundum quosdam*.“ — S. 7. „*Alii dicunt, quod sufficit, si exprimat ratio petendi in libello*.“ — S. 11. „*Quidam tamen satis probabiliter distingunt tria genera actionum*.“ — S. 12. „*Doctores tamen nostri temporis intelligunt hoc omne in connexu*.“ — S. 39. „*Quidam enim volunt dicere*“ etc. „*Sed hoc non est verum*.“ — S. 51. „*Et ita patet, quod fatua fuit subtilitas quorundam, qui dixerunt*“ etc. — S. 52. „*Item notandum, quod quidam dicunt etc. Alii dicunt etc. Tertii dicunt etc. . . et huic opinioni magis consentimus*.“ — S. 61. „*Et haec opinio communior et celebrior videtur*“.

⁴⁾ Vgl. im Text S. 16, al. 8. „*sic observatur hodie*“. — S. 52, al. 32. „*nam et ita observatur in hiis partibus*“.

gar nicht mehr; insoferne erscheint seine Arbeit, wie Bethmann-Hollweg ganz richtig hervorhebt, allerdings als unvollständig¹⁾. Sein hauptsächliches Augenmerk aber hat er den eigentlichen Parteienverhandlungen vor Gericht zugewendet und hier mit Sachkenntnis und Umsicht zusammengetragen, was nur immer Kläger und Beklagter zur Bestärkung resp. Entkräftung ihres Standpunktes wechselseitig widereinander vorzubringen vermögen. In diesem Sinne gibt die Madrider Handschrift eine ganz zutreffende Charakterisierung der Arbeit, wenn sie dieselbe mit den Worten abschließt: „*Expliciunt replicationes et exceptiones*“. Ich jedoch wollte im Titel doch mehr den Gesamttypus und die Kategorie der Schrift betont wissen und habe sie daher in Ermanglung anderer Merkmale nach den einleitenden Worten als: *Ordo iudiciarius „Scientiam“* in diese meine Sammlung aufgenommen.

¹⁾ Inwieweit diese Unvollständigkeit den Intentionen des Autors entspricht, läßt sich natürlich nicht nachweisen; hervorgehoben muß aber werden, daß der Schluß der Arbeit in beiden derzeit bekannten Handschriften im wesentlichen völlig gleichlautend ist.

Scientiam omnes naturaliter appetunt et eius fructum¹⁾ consistere in acquisitione²⁾ rerum temporalium³⁾ multi arbitrantur. Licet etiam alius⁴⁾ longe sit maior fructus eius, quem fragilitas nostri temporis⁵⁾ non attendit⁶⁾ vel minus plene comprehendit⁷⁾. Et infructuosa⁸⁾ theorica⁹⁾ reputatur, nisi ex practica fructus eius colligatur¹⁰⁾. Inde est, quod ego G. ad petitionem sociorum meorum ea, quae ad frequentem usum causarum vel ad cursum¹¹⁾ necessaria sunt, compendioso tractatu tradere proposui, sequens vestigia excellentissimi ingenii magistri P. Penerch^o¹²⁾

Quia ergo iudicium trinus¹³⁾ actus dicitur trium personarum, actoris scilicet¹⁴⁾, iudicis et rei, videndum est, quid sit actor, quid iudex, quid reus; qualiter¹⁵⁾ vicissim agere et quo ordine procedere debeant¹⁶⁾. Hoc praenotato, quod iudex quandoque sine accusatione actoris¹⁷⁾ procedit, scilicet ubi facti evidentia vel clamor insinuat vel diffamatio manifestat, ut Extra, de accusationibus, evidentia (X. V. I. 9), et II. q. I, manifesta¹⁸⁾ (C. II. qu. I. c. 15), et Extra III. de accusationibus, qualiter et quando (Comp. III, lib. V, tit. I, c. 4)^{a)}.

---

1) L. fructus. — 2) M. acquisitionem. — 3) L. corporaliū. — 4) M. aliis. — 5) L. corporis. — 6) M. admittit. — 7) L. om. vel — comprehendit. 8) L. text. corr. — 9) M. rethorica. — 10) L. nisi fructus ex practica scientia colligatur. — 11) M. ad frequentem causarum usum vel cursum. — 12) M. sequens vestigia magistri Petri Penerchii (?), viri excellentis ingenii. — 13) M. dicitur inclitus actus. — 14) L. om. scilicet. — 15) M. om. qualiter. — 16) M. debent. Ac hoc. — 17) M. quandoque sine accusatore, quandoque sine actore. — 18) M. de manifesta; om. et.

^{a)} Cf. Friedberg: *Quinque compilationes antiquae* (Lipsiae 1882), pag. 130.

I. Quid actor agere debeat.

Actor itaque¹⁾ accedere debet ad iudicem et impetrare, quod²⁾ citetur is³⁾, quem vult convenire. Iudex deliberare⁴⁾ debet, utrum habeat veram vel praesumptam⁵⁾ iurisdictionem super illo. Et si habet⁶⁾, debet illum citare, alias non. Debet autem illum⁷⁾ citare tribus⁸⁾ edictis aut uno peremptorio pro omnibus, ut probatur XXIV, q. III, de illicita (C. XXIV, q. 3, c. 6), nisi consuetudo aliter se habeat, quae optima⁹⁾ est legum interpres, ut ff. de legibus, si de interpretatione (D. I. 3, 37) et Extra, de consuetudine, cum dilectus¹⁰⁾ (X. I. 4, 8). Nota¹¹⁾, quod iudex non debet primam citationem¹²⁾ facere peremptoriam, ut Extra, de dolo et contumacia, cum dilecti (X. II. 14, 6) et Extra, de dilationibus, c. I¹³⁾ (X. II. 8, 1), nisi ex causa hoc faciat. Puta, si causa committatur¹⁴⁾ ei decidenda¹⁵⁾ infra duos menses, vel mora trahit ad se periculum, puta causa peritura est temporis dilatione¹⁶⁾ vel fructus maturi sunt colligendi vel cruce signatus conqueritur.

In hiis omnibus¹⁷⁾ et similibus casibus intelligitur, quod dicitur, quod induciae arbitrariae sunt, sicut legitur Extra¹⁸⁾, de officio iudicis ordinarii¹⁹⁾, (X. I. 31) et de appellationibus, cum sacrosancta²⁰⁾ (X. II. 28, 5), ff. dere iudicata, l. II (D. XLII. 1. 2). Si autem sine causa hoc faciat et recisius tempus concedatur, a iure²¹⁾ suppletur, ut ff. de re iudicata, l. si se (non) obtulit, § si quis condemnatus (D. XLII. 1. 4 § 5). Unde hodie bene impetrantur²²⁾ huiusmodi litterae appellationis²³⁾ a Papa:

Talis sentiens se indebite gravari, quia iudex ei²⁴⁾ canonicas inducias concedere nolebat²⁵⁾, sedem apostolicam appellavit. Quocirca, si res ita se habet etc.²⁶⁾

Pone, quod reus non inveniatur, quid fiet? Respondeo: deferentur citationes ad domicilium eius²⁷⁾, ut Extra, de dolo et contumacia, causam (X. II. 14. 3), vel ad ecclesiam suam, si

1) M. om. itaque. — 2) M. ut. — 3) L. text. corr. — 4) M. Et iudex considerare. — 5) L. praesumptuosam. — 6) M. Et si hoc. — 7) M. ipsum. — 8) L. ternis. — 9) L. maxima. — 10) L. om. et Extra — dilectus. — 11) M. Notandum. — 12) M. om. citationem. — 13) L. om. et Extra — c. I. — 14) M. Puta causa committitur. — 15) L. decidentia. — 16) M. tempore. — 17) M. om. omnibus. — 18) L. Infra. — 19) M. ad hoc et cum sit sancta (sic!), ff. (de iudiciis), nonnumquam (D. V. 1. 72) et de re iudicata, l. II (D. XLII. 1. 2). — 20) L. sic! — cf. Comp. II, lib. I, tit. 8, c. 4. — 21) L. a iudice. — 22) L. interpretantur. — 23) L. om. appellationis. — 24) L. sibi. — 25) M. non volebat. — 26) M. Quocirca mandamus, quatenus, si est ita etc. — 27) M. ipsius.

clericus fuerit habens illam¹⁾, ut in eo dicitur c. ult. ff. de dampno infecto, l. III, § praetor ait (D. XXXIX. 2. 4 § 5).

Citationibus autem prolatis²⁾ ad domicilium eius, aut pervenerunt³⁾ ad ipsum reum aut non. [Si non pervenerunt⁴⁾, constat, quod excommunicari non potest, cum non⁵⁾ sit contumax et nullus excommunicari debet, nisi probetur⁶⁾ contumacia, ut XI. q. III. c. certum et c. nemo (C. XI. qu. 3. cc. 41, 43). Et sententia in illum lata, ad quem peremptorium non venit, nullius est momenti, ut ff. quae sententiae sine appellatione rescindantur, l. I, § item⁷⁾ ex hoc edicto (D. XLIX. 8. 1 § 3).

Dicimus, quod actor⁸⁾ debet petere a iudice, ut mittatur in possessionem causa rei servandae, habita tamen distinctione, utrum agatur actione reali aut⁹⁾ personali.

Nam si agatur actione in rem, mittatur in possessionem bonorum¹⁰⁾ causa rei servandae. Sin autem personali actione, mittatur in possessionem bonorum secundum mensuram debiti declarati¹¹⁾, ut Extra, ut lite non contestata, quoniam frequenter (X. II. 6. 5). Nec mirandum¹²⁾, si ita proceditur contra absentem non contumacem, nam contra illum, qui causa rei publicae abest¹³⁾, eodem modo procedetur et item contra minorem¹⁴⁾, ut C., de restitutionibus militum¹⁵⁾, l. ignorare non debes (C. II. 51. 4) et ff. quibus ex causis in possessionem eatur, l. in possessionem¹⁶⁾ (D. XLII. 4. 6). Nec est contra, quod legitur¹⁷⁾ Extra, de officio delegati, c. consultationibus (X. I. 29. 10), ubi dicitur, quod absente adversario non est facienda restitutio possessionis actori, nec debet¹⁸⁾ mitti in possessionem¹⁸⁾. Nam ibi loquitur de vera possessione, hic non¹⁹⁾.

Nota²⁰⁾, quod in hoc casu ille, qui missus est in possessionem causa rei servandae, non efficitur verus possessor, si reus infra annum venerit et noluerit comparare nec stare iudicio²¹⁾, anno elapso necnon decem annis, nisi ex secundo decreto, ut ff. de dampno infecto, l. si finita, § Julianus scribit (D. XXXIX. 2, 15 § 16). Est enim secundum decretum, quando

1) L. text. corr. et lac. — 2) L. probatis. — 3) M. perveniunt. — 4) M. Si non perveniunt, quid fiet? Constat, quod excommunicari non debet. — 5) L. om. non. — 6) M. pro. — 7) M. cum. — Corr. Item cum ex edicto. — 8) L. om. actor. — 9) M. an. — 10) M. om. bonorum. — 11) L. text. lac. — 12) L. text. corr. — 13) M. absens. — 14) L. text. corr. — 15) L. de restitutione in integrum. — 16) L. om. l. in possessionem. — 17) M. diximus. — 18) M. om. nec — possessionem. — 19) M. om. hic non. — 20) M. Notandum. — 21) om. si reus — stare iudicio.

ipse prius¹⁾ elapso anno petit a iudice, ut eum faciat verum possessorem.

Si vero citationes ad reum²⁾ pervenerint et contumaciter abest, tunc iudex habet duplicem viam procedendi contra eum, ut Extra, ut lite non contestata, quoniam frequenter, § ult.³⁾ (X. II. 6. 5 § 8), vel mittendo actorem in possessionem causa rei servandae, habita tamen distinctione, utrum agatur actione reali an actione in personam⁴⁾, vel excommunicando ipsum, cum poenae sunt inventae ad correctionem⁵⁾ hominum, ut ff. de poenis, si poena (D. XLVIII. 19. 20). Sed poenam⁶⁾ illam infligere debet, per quam credit, ipsum melius corrigi, quia sive plectendo sive excommunicando⁷⁾, illud solum bene fit, quod fit, ut vita hominum corrigatur, XXIII. q. V. c. prodest (C. XXIII. qu. 5, c. 4); et si hoc exigat protervitas contumacis, una inflictā nichilominus aliam iudex infligere potest⁸⁾, ut in⁹⁾ praeallegato decreto: quoniam frequenter. Immo etiam si sit causa matrimonii vel aliqua ex istis, quae ibi enumerantur, ad receptionem testium procedere potest, lite etiam¹⁰⁾ non contestata. In hoc casu missus in possessionem causa rei servandae anno elapso efficietur verus possessor, licet etiam¹¹⁾ corporalem non apprehenderit possessionem¹²⁾, ut Extra, de dolo et contumacia, contingit (X. II. 15. 9), ff. de bonis auctoritate iudicis possidentis, l. quamvis¹³⁾.

Actore ergo¹⁴⁾ in possessionem misso et reo excommunicato consulendum est reo, ut ad iudicem¹⁵⁾ redeat et cautionem de stando iuri offerat¹⁶⁾. Quo facto absolvetur et possessionem recipiat. Cautio¹⁷⁾ autem sit iuratoria, cum pro sola contumacia quis sit excommunicatus, ut Extra, de verborum significatione, ex parte (X. V. 40. 23).

Sed pone, quod reus non inveniatur, nisi unicum¹⁸⁾ iudicem vel nullum, quid faciet?¹⁹⁾ Respondeo: accedat ad episcopum loci, si vero eum non invenerit²⁰⁾, proponet coram honestis

1) M. om. prius. — 2) L. eum. — 3) L. om. ut Extra — § ult. — 4) L. text. lac. et corr. — 5) M. correptionem. — 6) L. si poena. M. om. Sed poenam. — 7) M. sive corrigendo sive plectendo. — 8) M. ad alteram procedere potest. — 9) L. om. ut in. — 10) L. om. etiam. — 11) L. om. etiam. — 12) L. possessionem in concilio novo de natura possessionis post annum, II. q. III. (sic! — text. corr.) et Extra, de dolo etc. — 13) M. sic! — cf. C. VII. 72. 10). — L. text. corr. — 14) L. om. ergo. — 15) M. iudicium. — 16) L. offerent. — 17) L. causatio, om. sit. — M. om. autem. — 18) M. unum. — 19) M. om. quid faciet? — 20) L. text. corr. — M. repererit.

publice personis, quod paratus est, dare cautionem¹⁾ de stando iuri, et ita interrumpet annum praescriptionem necessariam²⁾ contra ipsum, ut Extra, de officio iudicis ordinarii, c. pastoralis (X. I. 31. 9) et Extra, de eo, qui mittitur in possessionem causa rei servandae, c. cum sicut (X. II. 15. 2), ubi dicitur, quod reus non amittit possessionem, quamvis annus elapsus sit, si veniens infra annum paratus fuerit praestare cautionem, copiam tamen iudicum habere nequiverit³⁾.

Et (eo) absoluto et possessione sibi restituta, petere debet actor, ut condempnetur reus⁴⁾ sibi in expensis, quas fecit propter rei contumaciam⁵⁾, ut Extra, de procuratoribus, c. constitutus in praesentia⁶⁾ (X. I. 38. 12). Licet enim posset declinare iurisdictionem iudicum⁷⁾, tamen debet⁸⁾ venire allegaturus privilegium suum, ut ff. de iudiciis, l. si quis ex aliena (D. V. 1. 5) et ff. de in ius vocando⁹⁾, l. ex quacunque (D. II. 5. 2) et Extra, de appellationibus, c. si duobus (X. II. 28. 7).

Ad hoc respondere potest reus, quod si constet, quod nec veram nec praesumptam habent iurisdictionem iudices¹⁰⁾, nec in expensis nec in aliis possunt eum condempnare, quia sententia a non suo iudice lata nullius momenti est, ut II. q. I. inprimis (C. II. qu. 1. c. 7), Extra, de consuetudine, ad nostram¹¹⁾ (X. I. 4. 3) et Extra, de iudiciis, at si clerici (X. II. 1. 4), ff. de iudiciis, non videtur (D. V. 1. 33); ad idem C. qui tutores dare possunt, l. neque (C. V. 34. 5), ubi dicitur, quod (si) iudex nominavit aliquem tutorem in aliqua¹²⁾ provincia, quae non erat de iurisdictione sua, nullius est momenti nominatio. Si ergo aliquem de hiis casibus probare velit¹³⁾ reus, non condempnabitur, quia nec etiam iudex, de quo constat, quod iurisdictionem habeat, debet semper condempnare in expensis nec facere condempnationem expensarum¹⁴⁾, ut Auth. de iudicibus, § oportet (Nov. 82, c. 10), ad idem ff. de petitione hereditatis, l. illud¹⁵⁾ (D. V. 3. 40), ubi dicitur, quod timore expensarum non debet quis causam suam relinquere indefensam¹⁶⁾.

1) M. quod paratus esset cavere. — 2) M. ne currat. — 3) L. Text. corr. et lac. — 4) M. om. reus. — 5) M. pro eius contumacia. — 6) M. om. ut Extra — praesentia. — 7) L. iurisdictioni iudicis. — 8) M. debuit. — 9) M. ff. si quis in ius vocatus non venerit. — 10) L. om. iudices. — 11) L. om. Extra — nostram. — 12) M. aliena. — 13) M. possit. — 14) L. in expensis. — 15) L. istud. — 16) L. continuat ulterius: et ff. de legatis II. qui solidum (D. XXXI. 78). Resp. qualiter puniatur actor, si die statuta non comparaverit (sic!).

II. Qualiter procedendum sit contra actorem, qui subterfugit.

Dictum est, qualiter ad petitionem actoris puniatur reus contumaciter absens. Nunc videndum est, qualiter ad petitionem rei puniatur actor, si die statuta non comparuerit. Et quidem ¹⁾ refundere debet omnes expensas, in quibus continentur etiam salaria advocatorum, et resarcire ipsi reo omnia dampna, quae ex hac occasione incurreret ²⁾, et claudetur ei omnis aditus iudiciorum, donec istud fecerit, ut legitur C. de iudiciis, sancimus (C. III. 2. 15); nisi ita contingit ³⁾, quod rei non ⁴⁾ interfuerit, actorem non comparuisse ⁵⁾, quia dies fuerat feriatas, remittitur poena a praetore ⁶⁾, verbi gratia si iudices praesentes non essent, ut ff. de iudiciis, l. nonnumquam (D. V. 1. 72). Quae enim culpa litigantium, si culmen imperiale ⁷⁾ occupatur, ut II. q. VI. anteriorum (C. II. qu. 6. c. 28). Ubi autem criminaliter agitur, delatore non comparente termino praefixo ⁸⁾, imponendum est ei ⁹⁾ silentium, ut Extra, de accusationibus, c. licet (X. V. 1. 14) et Extra, qui filii sint legitimi, lator (X. IV. 17. 5) et C. de ingenuis manumissis, l. diffamari ¹⁰⁾ (C. VII. 14. 5). Et si usque ad inscriptionem ¹¹⁾ processerit, infamis efficietur et punietur in quartam partem bonorum, C. ut intra certum tempus quaestio terminetur, l. I. (C. IX. 44. 1).

Partibus vero in praesentia iudicis constitutis actor debet petitionem suam formare ¹²⁾ et libellum conscribere et iudici offerre, ut ipse reo porrigat.

III. De libelli oblatione.

Debet autem in libello designari res, quae petitur, si agatur actione in rem, vel si pars petatur, quota pars ¹³⁾ petatur, ut ff. de rei vindicatione, l. si in rem (D. VI. 1. 6) et ff. si certum petatur, certum ¹⁴⁾ (D. XII. 1. 6) et ff. depositi, l. I, § si quis argentum (D. XVI. 3. 1 § 40), ff. de condicionibus et demonstrationibus, l. [si] nominatim ¹⁵⁾ (D. XXXV. 1. 34).

Item nomen actionis contineri debet in libello secundum quosdam, quia nemo sine actione experitur, ut ff. de admini-

¹⁾ M. quod. — ²⁾ M. actione incurrunt. — ³⁾ M. contigerit. — ⁴⁾ L. om. non. — ⁵⁾ M. venisse. — ⁶⁾ L. om. quia — praetore. — ⁷⁾ M. imperatorum. — ⁸⁾ M. om. termino praefixo. — ⁹⁾ L. om. est ei. — ¹⁰⁾ M. infamati. — ¹¹⁾ M. subscriptionem. — ¹²⁾ L. conformare. — ¹³⁾ M. text. corr. — ¹⁴⁾ L. om. ff. si — certum. — ¹⁵⁾ L. text. corr. et lac.

stratione tutorum, l. quotiens (D. XXVI. 7. 9), hoc salvo, quod officium iudicis quandoque imploratur, ut Extra, de officio iudicis, l. II ¹⁾ (X. I. 32. 2), ff. de precario, l. ult. (D. XLIII. 26. 22).

Item cum plures actiones ex eodem facto ²⁾ proveniant, quandoque non posset reus divinare, quae actio intemptaretur versus eum ³⁾, et ob id edi debet nomen actionis ⁴⁾. Verbi gratia, si rusticus ita dicat: *Peto mihi iustitiam exhiberi de Titio, qui equum meum mihi abstulit*. Sub hiis verbis potest intemptari actio ⁵⁾ furti vel condictio furtiva vel actio vi bonorum raptorum. Et constat, quod alia facienda est condempnatio in conductione furtiva, quae tantum rem persequitur nec infamat aliquem ⁶⁾, ut ff. de obligationibus et actionibus, l. cessat ignominia in conductionibus, quamvis ex famosis causis dependeat ⁷⁾ (D. XLIV. 7. 36). Alia vero condempnatio facienda ⁸⁾ in actione furti, quia si fur manifestus est, tenetur [tantum] in quadruplum, non manifestus tenetur in duplum intra annum ⁹⁾, post annum in simplum, ut Instit. de obligationibus ¹⁰⁾, quae ex delicto (nascuntur), § poena (J. IV. 1, § 5). Et infamat haec actio, ut C. quibus ex causis infamia irrogatur, l. si furti (C. II. 12. 8). Interdictum vero ¹¹⁾ unde vi non infamat, ut ff. de vi et vi armata, l. III, unde vi (D. XLIII. 16. 3 § 13), nec aliud interdictum infamat ¹²⁾. Patet ergo, quod rei interest scire, quae istarum actionum intemptetur; scire debet iudex similiter ¹³⁾, ut certam possit facere sententiam, et ¹⁴⁾ modis omnibus curare debet, ut Instit. de actionibus, curare debet (J. IV. 6, § 32).

Alii dicunt, quod sufficit, si exprimat ¹⁵⁾ ratio petendi in libello, arg. pro eis Instit. de actionibus (J. IV. 6), in principio, ubi dicitur, quod ¹⁶⁾ actio nihil aliud est, quam ius petendi ¹⁷⁾ in iudicio, quod sibi debetur ¹⁸⁾, Extra, de iudiciis, c. dilecti (X. II. 1. 6). Ad hoc dicendum est ¹⁹⁾, quod nomen actionis exprimi debet in iudicio, ut ²⁰⁾ ita declaretur, quod tam iudex, quam reus perpendere possit, quae actio intentetur, quo casu intelligenda est decretalis ²¹⁾.

¹⁾ L. om. Extra — l. II. — ²⁾ M. quandoque; om. facto. — ³⁾ M. om. versus eum. — ⁴⁾ M. et ideo exprimi debet nomen actionis. — ⁵⁾ M. intemptare actionem etc. — ⁶⁾ L. text. corr. — M. om. aliquem. — ⁷⁾ M. om. quamvis — dependeat. — ⁸⁾ M. l. d. — ⁹⁾ M. text. lac. — ¹⁰⁾ L. actionibus. — ¹¹⁾ L. om. vero. — ¹²⁾ M. om. infamat. — ¹³⁾ M. et iudicis similiter. — ¹⁴⁾ M. quod, om. debet. — ¹⁵⁾ L. om. si exprimat. — ¹⁶⁾ M. om. quod. — ¹⁷⁾ L. persequendi. — ¹⁸⁾ L. et expressius. Extra, de appellationibus, c. I. (X. II. 28. ?). — ¹⁹⁾ L. ad dicitur. — ²⁰⁾ L. ubi factum — text. corr. et lac. — ²¹⁾ L. M. l. d.

Verbi gratia si dicat actor: *Peto domum istam*¹⁾ a Titio, quae mea est, quam vendidit mihi pro XL libris; patet, quod intentat actionem ex empto. Si autem dicat: *Peto talem domum a Titio, quae mea est*; patet, quod intentat rei vendicationem²⁾. Vel si dicat: *Peto mihi restitui illius domus possessionem, de qua eiectus sum per Titium*; patet, quod intentat interdictum unde vi. Et sic de aliis.

Sed si petatur quantitas, puta aurum vel argentum vel huiusmodi, debet designari³⁾ certa quantitas. Verbi gratia si petatur cibus⁴⁾ argenteus, exprimi debet, quanti fuerit ponderis, quot fuerint marchae in eo⁴⁾, ut ff. depositi, l. I, § si quis argentum (D. XVI. 3. 1 § 40), ad idem ff. si certum petetur, l. certum (D. XII. 1. 6) et ff. de furtis, l. in actione, § de veste (D. XLVII. 2. 19 § 4). Hoc idem probatur per Auth. C. de episcopis et clericis, generaliter (Nov. 112, c. 2 ad C. I. 3. 25), ubi dicitur, quod cavere debet actor de decima parte litis seu⁵⁾ quantitatis in libello comprehensae⁶⁾, si convictus fuerit, litem movisse iniuste.

Et certum est, quod non possit constare, quantum contineatur in illa decima parte, nisi certa quantitas in libello fuerit comprehensa. Unde si ita petatur: *Peto, vineam talem pignori obligatam Titio a me mihi restitui, quae*⁷⁾ *participatione vel perceptione fructuum liberata est*, non satis declarata est ista petitio, cum non fuerit expressum, pro quanta summa fuerit obligata⁸⁾; sciri enim non potest, utrum perceptione fructuum fuerit liberata, nisi constet de sorte. Huiusmodi petitio non est bene specificata⁹⁾: *Peto talem vineam, quae pertinet ad me*, quia hoc verbum *pertinet*¹⁰⁾ large sumitur, ut ff. de verborum significatione, l. illud (D. L. 16. 181), et ea, quae in genere dicuntur, obscuritatem pariunt¹¹⁾, ff. de iure fisci, l. ita fidei heredis (D. XLIX. 14. 39).

IV. Utrum duae actiones simul possint intentari.

Quaeritur, utrum duae actiones simul possint intemptari, verbi gratia Publiciana et rei vendicatio? Videtur modis om-

¹⁾ M. *talem domum*. — ²⁾ L. om. *Si autem — vendicationem*. — ³⁾ L. om. *designari*. — ⁴⁾ L. *debet (designari) quantitas et pondus, quod fuit in eo*; om. *reliqua*. — ⁵⁾ L. om. *litis seu*. — ⁶⁾ L. *condempnari*. — ⁷⁾ M. *quae perceptione liberata est*. — ⁸⁾ L. Text. lac. — ⁹⁾ M. *declarata specificata*. — ¹⁰⁾ M. *quia verbum pertinenti*. — ¹¹⁾ L. om. *ut ff. — pariunt*.

^{a)} Sic! — r. scyphus, cf. Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinibus, VII. 383.

nibus, quod non; immo debet actor eligere alteram¹⁾, ut ff. de tributoria actione, l. quod in herede, § eligere debet (D. XIV. 4. 9 § 1) et Inst. quod cum eo, qui in aliena potestate est, § tributoria (J. IV. 7, § 5), et ff. de exceptione rei iudicatae, l. in singulis controversiis singulas actiones unumque finem iudicati placuit sufficere²⁾ (D. XLIV. 2. 6). Et hoc concedimus, nisi quando actor de iure suo potest probabiliter dubitare³⁾; verbi gratia si ematur equus a Titio (et) nescit⁴⁾ emptor, utrum Titius dominus equi sit vel non. In hoc casu potest⁵⁾ Publicianam et⁶⁾ rei vendicationem intentare sub hac protestatione, ut ex altera ius suum consequatur⁷⁾, ut ff. quorum legatorum, l. I (D. XLIII. 3. 1 § 4), ubi dicitur, quod petitio hereditatis et interdictum quorum legatorum intentari possunt contra cum, qui rem hereditariam possidet, cum nesciatur, utrum pro herede aut pro possessore possideat vel etiam pro legatario⁸⁾.

Similiter, si probabiliter dubitet actor de quantitate rei et de hoc iurare debet⁹⁾, subvenitur ei, verbi gratia si dicat: *Nescio*¹⁰⁾, *quanti ponderis esset, quia nuper datus fuit mihi ciphus ille vel apud me depositus*, ut ff. depositi, l. I, § si quis argentum (D. XVI. 3. 1 § 40) et ff. de furtis, l. in actione, § de veste (D. XLVII. 2. 19 § 4), ubi dicitur, quod ei ignoscitur, qui colorem vestis nescit exprimere. Hoc idem contingit, quando aliquis probabiliter¹¹⁾ dubitat, qui causam agit¹²⁾, quotam partem servi petere debeat. Verbi gratia legatus est servus et Falcidia forte habet locum in testamento et defalcabitur^{a)} quarta vel quinta vel sexta. In hoc casu audietur legatarius¹³⁾ petens incertam partem servi, ut ff. de rei vendicatione, l. quae de tota re, § I (D. VI. 1. 76 § 1).

Item notandum¹⁴⁾, quod si quis intentat rei vendicationem causa non expressa, omnes causae una petitione et positione¹⁵⁾ comprehenduntur, [in personali vero actione non comprehenduntur omnes causae debendi, sed haec est ratio, quoniam in personalibus actionibus singulae causae singulas obligationes sequuntur et una earum alterius petitione iuvatur¹⁶⁾] ut ff. de exceptione rei iudicatae, l. (et) an eadem, § actiones

¹⁾ L. *alternum*. — ²⁾ L. Text. corr. et lac. — ³⁾ M. *disputare*. — ⁴⁾ M. *nescis*, om. *emptor*. — ⁵⁾ L. om. *potest*. — ⁶⁾ M. *vel*. — ⁷⁾ M. *prosequatur*. — ⁸⁾ L. M. *pro legato*. — ⁹⁾ M. *velit*. — ¹⁰⁾ L. *quod nescit*. — ¹¹⁾ M. om. *probabiliter*. — ¹²⁾ M. om. *qui causam agit*. — ¹³⁾ L. Text. corr. — ¹⁴⁾ L. *Nota*. — ¹⁵⁾ M. om. *et positione*. — ¹⁶⁾ M. om. *in personali — iuvatur*; vide infra.

^{a)} Cf. Du Cange, Glossar. med. et inf. lat. III. 36.

in personam (D. XLIV. 2. 14 § 2). Secus est, quando causa exprimitur, tunc enim si succubuerit¹⁾ in una causa²⁾, non obstat³⁾ tamen exceptio rei iudicatae in alia, ut ff. eod. tit. I. si mater, § (si) quis autem (D. XLIV. 2. 11 § 4).

Ex hiis patet⁴⁾ solutio cuiusdam quaestionis, quam quidam difficillimam putaverit⁵⁾, quare scilicet⁶⁾ in rei vindicatione omnes causae una petitione⁷⁾ comprehenduntur, in personali non comprehenduntur omnes causae debendi? Sed haec est ratio, quoniam in personali actione⁸⁾ singulas obligationes singulae causae sequuntur, nec una earum alterius petitione iuvatur, ut ff. de exceptione rei iudicatae, l. (et) an eadem, actiones in personam (D. XLIV. 2. 14 § 2), C. de petitione⁹⁾ hereditatis, l. hereditas materterae¹⁰⁾ (C. III. 31. 3) et ff.¹¹⁾ de actionibus et obligationibus, l. si is qui (D. XLIV. 7. 18). Verbi gratia actionem ex empto inducit ista causa [quia enim¹²⁾] et non alia et ideo haec sola causa in actione ex vendito tantum comprehenditur¹³⁾.

Secus in rei vindicatione, quam plures causae introducunt, cum plures sint modi acquirendi rei dominium; ut si tradita sit res ab eo, cuius erat, vel¹⁴⁾ si eam habuerit pro derelicta et ego eam occupavi vel quando res¹⁵⁾ in nullius bonis erat, occupantis¹⁶⁾ fit, ut Inst. de rerum divisione, igitur ferae bestiae (J. II. 1, § 12). Unde cum nulla illarum actionum¹⁷⁾ exprimitur, omnes sub una actione (et) petitione¹⁸⁾ comprehenduntur. Hoc tamen salvo, quod non amplius quam semel potest aliquis alicuius rei esse dominus¹⁹⁾.

Secundum hoc ulterius quaeritur, utrum in rei vindicatione causa²⁰⁾ exprimenda sit? Et videtur, quod sic, cum ex pluribus causis competat²¹⁾. Si dicatur, quod non, pari ratione videtur haec petitio admittenda²²⁾: *Peto Sticum, quem mihi debet Titius*; ita quod omnes causae debendi²³⁾ sub hac petitione comprehendantur, sicut in rei vindicatione. Ad hoc dicendum²⁴⁾, quod

1) M. *subcumbit*. — 2) M. *om. causa*. — 3) L. *offerat*. — 4) L. *text. corr.* — 5) M. *reputarunt*. — 6) L. *om. scilicet*. — 7) L. *om. una petitione*. — 8) M. *in personalibus actionibus*. — 9) L. *petitionibus*. — 10) L. *Text. corr.* — M. *ff. de petitione hereditatis, l. hereditas* (D. V. 3. 50). — 11) L. C. — 12) L. et M. l. d. — 13) L. *et idcirco huiusmodi sola causa est in actione ex vendito tantum comprehensa*. — 14) M. *om. vel*. — 15) M. *ea res*. — 16) M. *om. occupantis fit*. — 17) M. *cum nulla istarum*. — 18) M. *omnes una petitione*. — 19) M. *potest quis esse dominus eiusdem rei*. — 20) L. *actio et causa*. — 21) L. *expetat*. — 22) L. *text. corr.* — 23) M. *una petitione ponuntur vel comprehenduntur*. — 24) L. *dicitur*.

non est similiter; in omni enim¹⁾ petitione debet exprimi nomen actionis vel saltem causa petendi et ab hac opinione nullus dissentit²⁾. In hac ergo petitione: *Peto Sticum, quem mihi debet Titius*³⁾, nec nomen actionis nec causa petendi exprimitur, quare non est admittenda. Secus in rei vindicatione, ubi nomen actionis exprimitur et res, quae petitur, designatur. Quae duo ad petitionis declarationem faciunt velut⁴⁾ sufficient.

Quidam tamen⁵⁾ satis probabiliter distingunt tria genera actionum, quaedam enim sunt generales, quaedam speciales, quaedam universales. Generales sunt, ut actio tutelae, negotiorum gestorum; universales sunt, ut petitio universitatis⁶⁾, familiae herciscundae; speciales sunt: depositi, commodati⁷⁾ et huiusmodi. In specialibus locum habet, quod superius dictum est de petitionibus, declaratione et rei designatione. In generalibus actionibus incerta potest⁸⁾ esse petitio et intellige: quantum⁹⁾ ad quantitatem ipsius rei; certa tamen¹⁰⁾ debet esse sententia. Verbi gratia petit dominus a gestore negotiorum suorum¹¹⁾, ut ei reddat rationem, nec tamen scit, in quantum debeat ei condemnari, si rationem¹²⁾ ad plenum non reddiderit. Idem etiam¹³⁾ dicimus, si pupillus petat rationem a tutore.

In universalibus vero¹⁴⁾ actionibus incerta potest esse petitio et incerta condemnatio, ut ff. si pars hereditatis petatur, l. non possumus (D. V. 4. 7). Item¹⁵⁾ videtur, quod talis confectio libelli valeat¹⁶⁾: *Conqueror super omnibus causis et*¹⁷⁾ *controversiis, quas*¹⁸⁾ *habeo contra Titium*, ut C. de annali exceptione, l. ult. (C. VII. 41. 3). Ad idem facit ff. de iudiciis, l. solemus (D. V. 1. 61), ubi dicitur¹⁹⁾, quod ea in iudicium veniunt, de quibus actum non est, ut veniant²⁰⁾, Extra, de causa possessionis et proprietatis, c. II²¹⁾ (X. II. 12. 2). Ad hoc dicendum, quod illa lex loquitur, ubi agitur²²⁾ ad interrumpendam praescriptionem tantum, vel potest intelligi, quando iudex ex imperitia²³⁾ recipit talem libellum²⁴⁾ reo consentiente²⁵⁾, quia forte sibi credidit expedire. Tunc²⁶⁾ omnes controversiae in iudicium

1) M. *om. enim*. — 2) M. *desistit*. — 3) L. *text. corr.* — 4) M. *om. faciunt velut*. — 5) L. *om. tamen*. — 6) M. *hereditatis*. — 7) L. *mandati*. — 8) L. *debet*. — 9) M. *incerta quantum*. — 10) L. *om. tamen*. — 11) L. *gestorum*. — 12) L. *rationem demonstrationis*. — 13) M. *om. etiam*. — 14) M. *om. vero*. — 15) L. *om. Item*. — 16) L. *non valeat*. — 17) L. *om. causis et*. — 18) L. *quot*. — 19) L. *om. ubi dicitur*. — 20) L. M. *sic!* — *corr. de quibus actum est inter litigantes*. — 21) M. *c. I.* — 22) M. *om. ubi agitur*. — 23) L. *sua*. — 24) L. *om. libellum*. — 25) L. *consulente*. — 26) L. *Ex tunc*.

deducuntur, ut specialiter aliqua excipiantur; et sic potest intelligi lex illa: solemus¹⁾.

Doctores tamen nostri temporis intelligunt hoc omne in connexu²⁾ et appendiciis ipsius causae et decretalem³⁾ similiter. Dicunt enim, hoc esset dicere rationi contrarium⁴⁾, quod una proposita actione et aliae⁵⁾ in iudicium⁶⁾ deducerentur. Item⁷⁾ ubi canon vel lex vel decretalis obligationem inducit nec reperitur cautum, qua actione agi debeat, agendum est actione⁸⁾ et condictione ex lege vel ex canone vel ex decretali, ut ff. de condictione ex lege, l. unica⁹⁾ (D. XIII. 2. 1). Unde in partibus istis illud, quod aliquis de cognatione mea alienavit me irrequisito, retrahere possum¹⁰⁾ condictione ex lege vel decretali vel ex consuetudine concurrente, Extra, de emptione et venditione, c. si attenuatus¹¹⁾ (sic! — cf. X. III. 17. cc. 6, 7).

V. Quid faciendum sit, ubi non est proditum nomen actionis¹²⁾.

Quando¹³⁾ aliquis facit vel dicit aliquid, ex quo obligatur, quo casu, si non est prodita actio, qua teneatur, recurrendum est ad actionem praescriptis verbis sive in factum, ut ff. de praescriptis verbis, l. I (D. XIX. 5. 1). Nota, quod ea, quae diximus de libelli oblatione et formatione petitionis, locum habent coram ordinario et coram delegato et coram arbitro. De delegato et ordinario certum est, de arbitro sic probatur.

Arbitria enim ad instar iudiciorum redacta sunt, ut ff. de arbitriis, l. I (D. IV. 8. 1), et arbitria iudicium imitantur, ut C. de iudiciis, l. rem non novam (C. III. 1. 14), et arbiter partes iudicis¹⁴⁾ retinet¹⁵⁾, ut ff. de arbitriis, l. Pomponius, § recepisse (D. IV. 8. 13 § 2); nec est contra Auth. C. de episcopis et clericis, l. generaliter (Nov. 112, c. 2 ad C. I. 3. 25), ubi dicitur, nisi ex consensu partium¹⁶⁾ causa moveatur, quoniam istud non refert¹⁷⁾ ad illud, quod praemissum est de cautione praestanda.

Item notandum¹⁸⁾, quod in minimis causis bene proceditur sine libelli oblatione, ut quando episcopus cognoscit¹⁹⁾ causam

1) M. de iudiciis, solemus (D. V. 1. 61). — 2) L. connexum. — M. Doctores tamen nostri in connexis intelligunt. — 3) L. decretales. — 4) M. Durum enim esset dicere et rationi contrarium. — 5) L. at aliae; M. om. et. — 6) M. in contrarium. — 7) L. om. Item. — 8) M. om. actione et. — 9) L. text. corr. — 10) L. illud, si aliquis alienaverit rem meam irrequisito, agere possum. — 11) M. text. corr. — 12) M. actoris. — 13) L. quoniam quando. — M. quando aliquis non dicit vel facit. — 14) L. partem iudicium. — 15) M. suscipit. — 16) M. om. partium. — 17) M. refertur. — 18) L. Nota. — 19) L. cognoscitur. — M. om. causam et om. agitatam vel.

inter clericos suos agitatam vel in modicis causis, ut Auth. de mandatis principum, § sit tibi¹⁾ (Nov. 17, c. 3) et XI. q. I, si quis cum clerico²⁾ (C. XI. qu. 1. c. 45).

Item licitum est³⁾ actori, reformare et emendare⁴⁾ petitionem suam salvo editionis beneficio, C. de edendo, l. edita⁵⁾ (C. II. 1. 2); verbi gratia cum tibi debentur ducenta et petis centum, nichilominus alia centum potes in eodem iudicio petere⁶⁾, ut Inst. de actionibus, § si minus (J. IV. 6, § 34). Vel econtrario si, cum centum debeantur, ducenta petis⁷⁾ timens, ne per iniustitiam plus petendo cadas de toto debito⁸⁾, petitionem tuam mutare potes, C. de plus petitionibus, l. odiosas (C. III. 10. 3) et Extra, de plus petitionibus, c. I⁹⁾ (X. II. 11. 1). [Mutare quis potest petitionem suam]. Si cum¹⁰⁾ deberet petere fundum, petiit vineam, corrigere potest se, ut Inst. de actionibus, (§ si quis aliud — J. IV. 6, § 35). Item si quis aliud pro alio¹¹⁾, mutare potest¹²⁾ et una actione omissa transferre se potest ad aliam¹³⁾, ut ff. de vi et vi armata, l. cum fundum, § eum, qui¹⁴⁾ (D. XLIII. 16. 18 § 1) et ff. de acquirenda possessione, l. naturaliter, § nihil (D. XLI. 2. 12 § 1) et Extra, de causa possessionis et proprietatis, pastoralis (X. II. 12. 5) et ff. de noxalibus actionibus, l. in delictis, § si detracta¹⁵⁾ (D. IX. 4. 4 § 3).

Contra¹⁶⁾ tamen videtur, quoniam si quis plures habet actiones¹⁷⁾, electa una ad alias regressum non habet, ut Inst. quod cum eo, qui in aliena potestate est, § is, qui tributaria¹⁸⁾ (J. IV. 7, § 5 a) et ff. de legatis II, l. cum filius¹⁹⁾, § variis (D. XXXI. 76 § 8) et ff. de regulis iuris, l. nemo, § quotiens (D. L. 17. 43 § 1) et ff. de exceptione rei iudicatae, l. [in] singulis controversiis (D. XLIV. 2. 6). Ad hoc dicendum, quod, ubi actiones sese non compatiuntur, una intemptata non habetur recessus²⁰⁾ ad aliam, ut C. de furtis, l. I (C. VI. 2. 1). Similiter, quando ex eadem causa agitur, licet in condemnatione facienda diversitas attendatur, ut in actione de peculio et de in rem verso et quod iussu, ut ff. de

1) M. tibi quoque. — 2) M. et C. de sententiis ex periculo, l. ult. (C. VII. 44. 3), in Auth. supra signata, quae ita incipit: nisi lites sint breves. — 3) L. text. corr. — 4) M. mutare. — 5) L. edi emendare. — M. edita finem dare. — 6) M. petes. — 7) M. petiit. — 8) M. plus petendi cadat a debito; om. petitionem — potes. — 9) M. diminuere potest petitionem suam. — 10) M. sicut. — L. om. cum. — 11) M. Item si aliud. — 12) L. text. corr. — 13) L. omissa una actione petit duabus actionibus. — 14) L. text. corr. — 15) L. M. text. corr. — 16) M. Contrarium. — 17) M. unam ex illis eligere debet, Inst. quod cum eo etc. — 18) Corr. is quoque, cui tributaria. — 19) L. M. text. corr. — 20) M. non recurritur.

tributoria actione, l. quod in herede¹⁾, § eligere (D. XIV. 4. 9 § 1). Ubi autem de diversis causis agitur, nulla earum alterius petitione²⁾ mutatur³⁾, ut ff. de exceptione rei iudicatae, l. et an eadem, § actiones in personam (D. XLIV. 2. 14 § 2), salvo editionis beneficio, ut reus habeat novas inducias ad deliberandum et refundantur ei expensae, quas inutiliter fecit in deliberando super prima petitione, quia non debet actori licere, quod reo non licet, ut ff. de regulis iuris, l. non debet (D. L. 17. 41). Si reus⁴⁾ per exceptionem frivolam negotium⁵⁾ protrahat, condemnatur in expensis, ut Extra, de dolo et contumacia, c. finem (X. II. 14. 5). Eodem modo⁶⁾ actor condemnari debeat⁷⁾, si per eius negligentiam negotium protrahatur, ut ff. de iudiciis, eum, quem temere (D. V. 1. 79).

Item libellum formatum et⁸⁾ conscriptum, sicut praemissum est, iudex non ante reo porrigere debet⁹⁾, quam ab actore duplicem exegerit cautionem. Quarum una est, quod infra duo menses litem contestabitur, quantum in se est, alioquin certam quantitatem reo constituet. Alia est, quod litem usque ad finem prosequetur, et si convictus fuerit, iniustam movisse litem, decimam partem quantitatis in libello comprehensae nomine expensarum reo restituet¹⁰⁾, et si quid iuraverit, plus se expendisse¹¹⁾, ut III. q. III., offeratur et Auth. sequenti (C. III. qu. 3. c. 4, §§ 5—7). Quod fieri non debet¹²⁾, C. de episcopis et clericis, Auth. generaliter (Nov. 112, c. 2 ad C. I. 3. 25) et C. de litis contestatione, Auth. offeratur (Nov. 53, c. 3 ad C. III. 9. 1).

Prima autem cautio locum habet hodie in eo iudicio¹³⁾, ubi actor non est de iurisdictione iudicis, coram quo experitur. Quodsi uterque litigantium est de iurisdictione iudicis, non est necesse, quod caveat, quoniam iudex poterit in ipsum animadvertere, et ad hoc facit optime ff. qui satisfacere cogantur, l. si fideiussor (D. II. 8. 7), ubi dicitur, quod si aliquis caverit per fideiussorem iudicio sisti vel forte iudicatum solvi, quamvis fideiussor sit bene solvendo, dummodo sit extraneus nec sit de iurisdictione iudicis et ita posset uti exceptione fori, quod talis fideiussor non idoneus admittitur, nisi specialiter et nominatim se subiciat iurisdictioni iudicis, ut in eum possit animadvertere, si necesse fuerit, et ita observatur de facto in omni loco.

¹⁾ M. l. quod iussu. — ²⁾ L. petitione alicuius. — ³⁾ M. iuvatur. — ⁴⁾ M. text. corr. — ⁵⁾ M. om. negotium. — ⁶⁾ L. om. modo. — ⁷⁾ M. potest. — ⁸⁾ L. non. — ⁹⁾ L. text. lac. — ¹⁰⁾ L. om. Alia — restituet. Text. corr. et lac. — ¹¹⁾ Sic! — corr. et si quid circa litem plus impendisse cum taxatione iudicis iuraverit. — ¹²⁾ L. text. corr. et lac. — ¹³⁾ M. iudicario modo, ut.

Sed pone, quod actor in propria persona et non per procuratorem trahit reum in causam¹⁾ in tali loco, ubi actor non possit praestare praedictam cautionem vel forte aliam, si a reo reconveniatur. Quid fiet in hoc casu, quaeritur, quia forte ipse dicet, quod ibi non potest cavere, sed alio loco bene posset. Unde petet, quod ibi remittatur, ubi poterit satisfacere. Certe in hoc casu, si sit actor, non debet remitti, quia debuit venire instructus, quod patet ex hoc, quod istud beneficium non daretur reo, qui favorabilior est. Et quod rei sint favorabiliores quam actores, probatur ff. de regulis iuris, l. favorabiliores (D. L. 17, 125) et praeterea, quod istud beneficium daretur reo, si ipse peteret, probatur ff. qui satisfacere, l. (de die — D. II. 8. 8 — ubi dicitur), quod debet remitti ad municipium sive locum, ubi potest satisfacere, quia illud intelligitur in causa necessaria, utpote in tutela vel simili causa.

Sed videtur de aequitate, quod debet remitti ad locum, ubi potest satisfacere, quia videtur, quod multo iustius est, huiusmodi allegationem sive defensionem admittere, quam ipsum quasi indefensum et contumacem condemnare, arg. Cod. de procuratoribus, l. exigendi (C. II. 12. 12). Et etiam propter hoc, quod non est magnum dampnum in mora modici temporis, ut ff. de iudiciis, l. si debitori (D. V. 1. 21). Et praeterea non videtur multum interesse rei, si actor mittatur ad locum, ubi potest satisfacere, cum actor non amittat²⁾ causam, sed solum instanciam iudicii et teneatur reo ad expensas, ut C. de iudiciis, l. properandum, § sive (C. III. 1. 13 § 6). Et dic, quod prima sententia potuit liberius observari et teneri de rigore iuris, secunda vero de aequitate, quae praevallet iuri stricto, ut C. de iudiciis, l. placuit (C. III. 1. 8). Sed certe, si quis bene consideret, non videtur plus rei interesse, ut non praestet in iudicio praedictam cautionem vel remittatur ad locum, ubi potest satisfacere, quia si non praestet in iudicio, solum amittit instanciam iudicii et tenetur ad expensas, sicut dictum est supra. Si remittatur, similiter amittit instanciam iudicii et tenetur ad expensas. Sed quomodo respondebis tunc ad legem ff. qui satisfacere cogantur, l. si fideiussor (D. II. 8. 7), quae ponit distinctionem inter voluntariam causam et necessariam? Dic, quod loquitur in reo, sicut patet in contextu litterae, et item³⁾ ibi loquitur de alia satisfactione⁴⁾.

¹⁾ M. causa. — ²⁾ M. admittat. — ³⁾ L. d. (iterum?). — ⁴⁾ L. om. et ad hoc facit optime — de alia satisfactione.

VI. Quid reus agere debeat.

Hiis rite peractis index libellum porriget reo. Reus vero, si suo nomine agatur¹⁾, sive agatur in rem sive in personam, pro persona sua nullam cogitur²⁾ dare cautionem, Inst. de satisfactione, § sed hcc hodie³⁾ (J. IV. 11, § 2). Si autem alieno nomine convenitur, aut est procurator aut est defensor. Si est procurator et de hoc constat, nullam compelletur in⁴⁾ libelli oblatione dare cautionem, dominus enim⁵⁾ eo tempore, quo eum constituit procuratorem, pro eo cavisse intelligitur. Sic hodie observatur. Et hoc verum est, si dominus cavuit pro eo in litteris procuratoriis, iudicatum solvi, vel si defensor extitit, quod pro eo possit dominus fideiubere, colligitur expresse Inst. de satisfactionibus, § sed haec hodie (vide supra). Nec obstat, quod dicitur C. de satisfactione, l. unica, in fine (C. II. 56. 1 § 3), ubi dicitur, quod quamvis constitutus fuerit procurator apud acta, quod procurator nihilominus tenetur cavere, iudicatum solvi, quia illud intelligendum est, cum dominus non caveat pro eo⁶⁾. Si vero fuerit defensor, tunc cavere tenetur, iudicatum solvi arbitrio iudicis, quia nullus in re aliena, si non satisfat, idoneus est defensor. Et haec omnia fere intelliguntur Inst. de satisfactionibus⁷⁾.

Reus autem datis sportulis XX dierum⁸⁾ gaudeat induciis, quae regulariter ei conceduntur, ut III. q. III. c. offeratur (C. III. qu. 3. c. 4 § 5). Litis ergo⁹⁾ contestatio contra hoc indultum pro nihilo habetur¹⁰⁾, ut in eodem¹¹⁾ Authentico legitur. Et hoc verum est, si¹²⁾ partes sponte procedant ad litis contestationem omissa libelli oblatione et alia solemnitate¹³⁾. Si vero reus¹⁴⁾ ad hoc compellatur, ut litem contestetur, antequam libellus ei offeratur et antequam inducias ad deliberandum habeat, talis litis contestatio nulla est habenda¹⁵⁾, ut dicit Auth.

¹⁾ L. text. corr. — ²⁾ L. *compelletur*. — ³⁾ M. sic! — corr. de satisfactionibus, § sed haec hodie. — L. om. *Instit.* — *hodie*. — ⁴⁾ L. text. corr. — M. om. *in libelli oblatione*. Cf. J. IV. 11. § 2, „nullam satisfactionem propter litis aestimationem dare compellitur“. — ⁵⁾ M. *quia dominus pro [r]eo cavisse intelligitur*. — ⁶⁾ L. om. *Et hoc verum — pro eo*. — ⁷⁾ L. *Si vero defensor, tunc cavebit tantum, iudicatum solvi et arbitrio iudicis stare, si ad diem tamen defendit, quia nullus in re aliena est idoneus defensor [intelligitur] sine satisfactione; et haec omnia leguntur Inst. de satisfactionibus*. — ⁸⁾ M. *XXX dierum*. — ⁹⁾ M. *enim*. — ¹⁰⁾ M. om. *habetur*. — ¹¹⁾ M. om. *eodem*. — ¹²⁾ M. *nisi*. — ¹³⁾ M. om. *omissa — solemnitate*. — ¹⁴⁾ L. om. *reus*. — ¹⁵⁾ M. *pro nihilo est*.

offeratur et¹⁾ lex ff. de iudiciis, l. II. circa princ. § II (D. V. 1. 2 § 2).

Item notandum, sicut²⁾ videtur dicere quaedam decretalis, reus inducias habere non debet, nisi in libello citatorio aliquid³⁾ fuerit incertum⁴⁾, quia ex eo potest deliberare et instrui, super quo convenitur, ut Extra, de dilationibus, praeterea (X. II. 8. 2), quia nec videtur celatus⁵⁾, qui sciverit, nec debet certiorari, qui non ignoraverit, ut ff. de actionibus empti et venditi, l. I. in fin. (D. XIX. 1. 1). Nec⁶⁾ refert, qualiter sciverit quis⁷⁾, super quo debeat conveniri, sicut dicitur de tutore, qui qualitercunque scivit, se datum tutorem, tenetur⁸⁾ administrare, ut ff. de administratione tutorum, l. quotiens (D. XXVI. 7. 9). Ad hoc respondere potest reus, quod etsi sciebat, super quo debeat conveniri, tamen nesciebat, qua actione, super qua causa, et ideo non potuit deliberare⁹⁾.

Item ex alia¹⁰⁾ causa dantur induciae ad deliberandum, ut deliberet reus, utrum velit iudicem recusare vel petere, ut alius addatur, ut in praeallegato Auth. offeratur (Nov. 53. c. 3 ad C. III. 9. 1). Unde licet haec sola subsit, induciae tamen dandae¹¹⁾ sunt et hoc concedimus.

Nota tamen, quod, quando reus dicit, quod debet habere inducias, quia nesciebat, qua actione debeat experiri, potest dicere actor, quod istud non habet locum, cum nullus teneatur edere nomen actionis, ut Extra, de appellationibus, c. I (X. II. 28. 1). Sed ad hoc potest triplicare reus et dicere: verum est, quod non debet edi nomen actionis cum solemnitate antiquitus observata, verumtamen nihilominus debet edi, ut C. de formulis et impetratione (actionum) sublatis¹²⁾ (C. II. 57).

VII. De exceptionibus proponendis.

Habitis induciis et transactis¹³⁾ reus, nisi velit in continenti litem contestari, exceptiones suas dilatorias, si quas habet, proponere debet, ut III. q. VI, exceptio fori (Grat. ad C. III. qu. 6. c. 2) et C. de exceptionibus, l. ult. (C. VIII. 36. 13). Lite

¹⁾ L. om. *Auth. offeratur et*. — ²⁾ L. *Nota sic*. — ³⁾ L. l. d. — ⁴⁾ M. *si in citatorio rescriptum autem fuerit incertum et ex eo plene potuit instrui (sic!)*. — ⁵⁾ L. *celare*. — ⁶⁾ L. text. corr. — ⁷⁾ M. om. *quis*. — ⁸⁾ L. text. lac. — ⁹⁾ L. *Sed ad hoc respondetur: si reus sciat, super quo debeat conveniri, tamen nescit, qua actione; et ideo potuit deliberare*. — ¹⁰⁾ L. *eadem*. — ¹¹⁾ M. *concedendae*. — ¹²⁾ L. om. *Nota tamen — sublatis*. — ¹³⁾ L. om. *et transactis*.

vero contestata non habebunt¹⁾ locum dilatoriae, immo puniri debet advocatus una libra auri, qui lite contestata eam proponit, C. de exceptionibus, si quis advocatus²⁾ (C. VIII. 35. 12). Fallit tamen in quibusdam exceptionibus, puta si obiciatur excommunicatio. In qualibet enim parte litis potest obici³⁾, cum nemo compellendus est, cum⁴⁾ excommunicato communicare, ut XI. q. III., cum excommunicato (C. XI. qu. 3. c. 18). Idem est, si reus excipiat de absentia tertii iudicis, qui non excusatur canonice⁵⁾, ut Extra, de officio iudicis delegati, prudentiam (X. I. 29. 21). Peremptoriae vero exceptiones semper locum habent usque ad diffinitivam sententiam⁶⁾, C. sententiam rescindi non posse, l. peremptorias (C. VII. 50. 2) et C. de exceptionibus, l. si quidem (C. VIII. 36. 9) et Extra, de testibus, ex tenore (X. II. 20. 35).

VIII. De exceptionibus, quae litteris opponuntur.

Notandum, quod exceptionum quaedam litteris⁷⁾ opponuntur, quaedam personae agenti, quaedam personae iudicis⁸⁾. Litteris opponuntur istae. Si impetratae sunt ante tempus appellationis, ut Extra, de appellationibus, significavit (X. II. 28. 48) et Extra, eod. tit., saepe contingit (X. II. 28. 44). Item si⁹⁾ causa remissa est ad eum, a quo fuit appellatum, ut Extra, de appellationibus, inter cetera¹⁰⁾ (X. II. 28. 2). Item si extra provinciam trahatur reus, ut III. q. VI. c. ultra et c. peregrina (C. III. qu. 6. cc. 4, 12). Item si trahatur ultra duas dietas quis extra dioecesim suam, ut Extra, de rescriptis, c. nonnulli et in eod. tit. cap. proximum: dilectus filius¹¹⁾ (X. I. 3. cc. 28, 29). Item si actor postposuerit¹²⁾ uti litteris¹³⁾ dolo vel fraude¹⁴⁾ vel negligentia, ut Extra, de rescriptis, c. si autem¹⁵⁾ (X. I. 3. 9). In hoc enim casu, si secundae litterae impetrentur, bene valent, licet secundae litterae non faciant mentionem de prioribus, Extra, de rescriptis, plerumque¹⁶⁾ (X. I. 3. 23). Item si negotium, de quo agitur, post impetrationem litterarum emergerit, quia iudex ad futuras lites

¹⁾ M. *habent*. — ²⁾ L. om. *una libra — advocatus*. — ³⁾ M. *opponi*. — ⁴⁾ L. text. corr. — ⁵⁾ L. text. corr. — ⁶⁾ L. om. *ad diffinitivam sententiam*. — ⁷⁾ L. *litteris principaliter*. — ⁸⁾ L. *continuat: quaedam ipse aen (l. d.)*. — ⁹⁾ L. *nisi*. — ¹⁰⁾ L. M. *ceteras*. — ¹¹⁾ M. om. *et in eod.* — *filius*. — ¹²⁾ L. *omiserit*. — ¹³⁾ M. om. *litteris*. — ¹⁴⁾ L. om. *vel fraude*. — ¹⁵⁾ M. om. *ut Extra — autem*. — ¹⁶⁾ L. *Si secundae litterae fuerint impetratae et non faciant mentionem de prioribus, non valent, ut Extra, de rescriptis, significavit (sic! — cf. X. II. 28. 48)*.

non datur, ut ff. de usuris, l. I (D. XXII. 1. 1). Item si renuntiatum est litteris¹⁾ vere vel interpretative²⁾; vere, dicendo: renuntio talibus litteris³⁾, quod cuique est licitum⁴⁾, C. de pactis, si quis in conscribendo (C. II. 3. 29); interpretative, faciendo contra litteras⁵⁾. Verbi gratia, si quis, postquam eas impetravit, trahat adversarium suum coram ordinario et ibi suam proponat actionem; vel si appellatum fuit a primis iudicibus et causa commissa est secundis, reus postmodum recipiat⁶⁾ petitionem sui adversarii coram primis iudicibus et petat inducias ad deliberandum, intelligitur litteris apostolicis renuntiasse, ut Extra de appellationibus, sollicitudinem (X. II. 28. 54) et C. de iure domini impetrando, l. I (C. VIII. 34. 1), ubi dicitur, quod si is, qui iure domini pignus impetravit, postea recipiat usuras a debitore ratione eiusdem pignoris, renuntiare videtur iure domini impetrato⁷⁾. Item si mortuo mandatore exspiravit⁸⁾ mandatum, ut Extra, de officio iudicis delegati, relatum (X. I. 29. 19), Inst. mandati, § recte⁹⁾ (J. III. 26. § 9).

Item si inferior persona in rescripto praeposita (est), superiores personae non possunt per generalem clausulam conveniri nec auctoritate illarum litterarum ab aliquo vexari¹⁰⁾. Idem dicimus de minoribus¹¹⁾, si fraudulenter maiores personae et maiora negotia minoribus in rescripto¹²⁾ praeponantur, ut sic sub generali clausula descendant¹³⁾ ad inferiores personas¹⁴⁾ et ad minora negotia, ut Extra, de rescriptis, sedes apostolica (X. I. 3. 15). Item si speciales litterae fuerint impetratae super rebus illis quae sub generali clausula comprehenduntur¹⁵⁾, antequam res illae ante iudicem¹⁶⁾ exprimantur, speciales litterae praeiudicant prioribus, licet de ipsis nullam faciant¹⁷⁾ mentionem, ut Extra, de rescriptis, pastoralis (X. I. 3. 14), Item si quis duo paria litterarum super uno negotio¹⁸⁾ impetravit, carere debet commodo utrarumque, ut Extra, de rescriptis, c. ex tenore (X. I. 3. 16); manifestam habeant instructionem¹⁹⁾, praeterea non valent²⁰⁾, ut Extra, de rescriptis, ad audientiam (X. I. 3. 31).

¹⁾ M. om. *litteris*. — ²⁾ L. M. text. corr. — ³⁾ L. om. *renuntio*; M. om. *litteris*. — ⁴⁾ L. *quia omnibus (?) licitum est, iuri suo renuntiare*. — ⁵⁾ L. om. *interpretative — litteras*. — ⁶⁾ L. om. *recipiat*. — ⁷⁾ L. text. corr. — ⁸⁾ L. *expirat*; om. *si*. — ⁹⁾ L. om. *Inst.* — *iecte*. — ¹⁰⁾ M. *Item minori persona posita in rescripto et maiores et superiores personae non possunt per generalem clausulam conveniri nec maiores res peti possunt auctoritate illarum litterarum*. — ¹¹⁾ M. *de inferioribus*. — ¹²⁾ M. om. *minoribus in rescripto*. — ¹³⁾ M. *valeat descendere*. — ¹⁴⁾ M. om. *personas*. — ¹⁵⁾ M. *comprehendebantur*. — ¹⁶⁾ L. om. *illae ante iudicem*. — ¹⁷⁾ M. *non faciant*. — ¹⁸⁾ M. om. *super uno negotio*. — ¹⁹⁾ Scil. *litterae, l. d.* — ²⁰⁾ M. om. *ut Extra — non valent*.

Item si alibi fuerit incepta ¹⁾ causa et de hoc non fit certa ²⁾ mentio in litteris, non valent, ut ff. de iudiciis, l. II ³⁾ (D. V. I. 2), C. quomodo et quando iudex, Auth. qui semel, cum suis concordantiis (Nov. 112. c. 3 ad C. VII. 43. 8). Item si per veri suppressionem vel falsi suggestionem impetrantur, observata illa distinctione, quae sit Extra, de rescriptis, super litteris (X. I. 3. 20); verbi gratia si tacita veritate de consuetudine impetrantur ⁴⁾ litterae, quando consuetudo est in aliquo ⁵⁾ territorio approbata ⁶⁾, quod nullus extra territorium trahatur.

Item si impetrantur litterae contra aliquem ordinis Cisterciensis ⁷⁾ non facta mentione de ordine ⁸⁾, non valent, ut Extra, de rescriptis, cum ordinem (X. I. 3. 6). Item quando prior impetrat, sibi confirmari ⁹⁾ prioratum ad vitam suam, in quo casu loquitur decretalis Extra, de rescriptis ¹⁰⁾, porrecta ¹¹⁾ (X. II. 30. 6). Item quando sub iuramento statuitur certus numerus canonicorum in aliqua ecclesia et aliquis non facta mentione illius iuramenti impetrat ¹²⁾ litteras, quod recipiatur in canonicum illius ecclesiae, ut Extra, de rescriptis, constitutus (X. I. 3. 19).

Item quando sine ¹³⁾ speciali mandato illius, qui agit, impetratae (sunt) litterae ¹⁴⁾, ut Extra, de rescriptis, c. nonnulli, § sunt (et) alii ¹⁵⁾ (X. I. 3. 28 § 1). Item si post biennium a tempore appellationis ¹⁶⁾ litterae impetrantur ¹⁷⁾, non valent, ut Extra, de appellationibus, cum sit (X. II. 28. 5). Item si per tenuem rasuram aliquid viciatur ¹⁸⁾ in rescripto vel aliquis modus falsitatis possit illic ¹⁹⁾ perpendi ²⁰⁾, ut Extra, de falsariis ²¹⁾, c. licet ²²⁾ (X. V. 20. 5). Item si contra ius rescriptum ²³⁾ impetratum fuerit ²⁴⁾, ut Extra, de rescriptis, si quando (X. I. 3. 5) et XXV. q. II. rescripta (C. XXV. qu. 2. c. 15).

Item si per generalissimam formam, puta: *Conqueritur aliquis talis* ²⁴⁾ *de tali, qui iniuriatur ei super domo tali et quibusdam rebus aliis*, aliquis velit agere de aliquo negotio, quod con-

¹⁾ M. *cepta*. — L. om. *fuerit*. — ²⁾ M. om. *certa*. — ³⁾ M. *ff. de iudiciis, l. ubi* (D. V. I. 30). — ⁴⁾ M. *impetratae fuerint*; om. *litterae*. — ⁵⁾ M. *quodam*. — ⁶⁾ L. text. corr. — ⁷⁾ M. *contra Cistercienses*. — ⁸⁾ M. *sui ordinis*. — ⁹⁾ L. *infirmari*. — ¹⁰⁾ Sic! — corr. de confirmatione utili vel inutili. — ¹¹⁾ M. *Item in illo casu, in quo loquitur Extra, de rescriptis, c. I, s. porrecta* (sic!) *vel quando sub iuramento statuitur etc.* — ¹²⁾ L. M. text. corr. — ¹³⁾ L. text. lac. — ¹⁴⁾ M. om. *litterae*. — ¹⁵⁾ L. om. § *sunt (et) alii*. — ¹⁶⁾ M. om. *a tempore appellationis*. — ¹⁷⁾ M. *litterae apostolicae impetrentur*; om. *non valent*. — ¹⁸⁾ L. M. text. corr. — ¹⁹⁾ L. *illi*. — ²⁰⁾ M. *possit comprehendere*. — ²¹⁾ M. *de falsa* — corr. de crimine falsi. — ²²⁾ L. text. corr. — ²³⁾ M. *impetratur*. — ²⁴⁾ M. om. *aliquis talis*.

^{a)} Cf. Comp. III. lib. V, tit. 11, c. 2, Friedberg l. c. pag. 132.

suevit committi sub forma speciali. Verbi gratia si aliquis velit petere ¹⁾ usuras sub praemissa generalitate, non videtur, quod debeat. Unus enim modus perpendendi falsitatem litterarum consistit in modo dictaminis et hoc de facili non potest perpendi, nisi ex forma rescripti ²⁾, ut Extra, de falsariis ³⁾, licet (X. V. 20. 5).

Item litterae confirmationis vel privilegii ⁴⁾ impetratae lite pendente non valent, ut Extra, de appellationibus, c. significavit (X. II. 28. 48), nec ⁵⁾ litterae impetratae super expensis factis in alio iudicio, nisi ius petendi fuerit reservatum, ut C. de fructibus et litium expensis, l. terminato (C. VII. 51. 3).

Item non valent litterae, quas aliquis impetrat ⁶⁾ tacito nomine dignitatis suae, ut Extra, de rescriptis, ad aures (X. I. 3. 8). Item non valent litterae impetratae ⁷⁾, si aliquis velit agere coram iudicibus istis ⁸⁾ de proprietate et coram aliis de possessione per alias ⁹⁾, quia coram eodem iudice debet tractari ¹⁰⁾ causa possessionis et proprietatis, ut Extra, de causa possessionis et proprietatis, c. I ¹¹⁾ (X. II. 12. 1). Nec debet ei praeberi audientia, qui causae continentiam dividit, ut C. de iudiciis, l. nulli (C. III. I. 10).

Item non ¹²⁾ valent litterae ab excommunicato impetratae, ante absolutionem enim non est ei communicandum, ut Extra, de officio iudicis ordinarii, quaesitum ¹³⁾. Excommunicatus hereticus reputatur sive schismaticus, ut III. q. II. nulli licet ¹⁴⁾. Et constat, quod rescriptum ab heretico ¹⁵⁾ impetratum, nullius est momenti, ut C. de summa trinitate et fide catholica, l. II ¹⁶⁾ (C. I. I. 2), eius enim non valet impetratio, cuius ¹⁷⁾ denegata est petitio, ut C. si nuptiae ex rescripto petantur, l. II (C. V. 8. 2).

IX. Replicationes contra praemissas exceptiones.

Contra videtur, quod qui excommunicatur potest appellare, ut III. q. IX. revera (C. III. qu. 9. c. 12); ergo et prosequi appellationem suam potest, quia verba accipienda sunt cum effectu, ut Extra, de clericis non residentibus, relatam ¹⁸⁾ (X. III. 4. 4).

¹⁾ M. *repetere*. — ²⁾ M. om. *nisi — rescripti*. — ³⁾ M. sic! corr. de crimine falsi et cf. pag. 20, n. a. — ⁴⁾ M. *privilegium*. — ⁵⁾ M. *Item nec*. — ⁶⁾ L. om. *impetrat*; om. *suae*. — ⁷⁾ M. om. *impetratae*. — ⁸⁾ M. *aliquibus*. — ⁹⁾ M. *alias litteras*. — ¹⁰⁾ M. *agi*. — ¹¹⁾ M. om. *ut Extra — c. I*. — ¹²⁾ L. om. *non*. — ¹³⁾ L. M. sic! — l. d. cf. X. I. 31. 8. — ¹⁴⁾ L. sic! — text. corr. — M. III. q. II. *ult.* (sic! — C. III. qu. 2. c. 9). — ¹⁵⁾ L. text. corr. — ¹⁶⁾ M. *l. nullus*. — ¹⁷⁾ M. *cui*. — ¹⁸⁾ L. *ex gestis*.

Et hoc evidenter patet per decretalem praedictam *quaesitum*, quia licet non audiatur ante absolutionem, tamen recipitur eius appellatio, ut probatur Extra, de appellationibus, sollicitudinem¹⁾ (X. II. 28. 54). Ad hoc notandum est, quod, si litterae inpetratae faciant mentionem de excommunicatione, sive fuerint²⁾ ante appellationem sive post, valent litterae. Si autem dolo vel fraude subpressit³⁾ excommunicationem, non valent; non tam propter odium excommunicationis, quam propter subpressionem veritatis et⁴⁾ per falsi suggestionem, ut Extra, de rescriptis, c. sedes apostolica in fin. et eod. tit. super litteris (X. I. 3. 15. 20). Ubi vero non supprimitur excommunicatio dolo vel fraude, subdistinguitur: aut⁵⁾ supprimit veritatem⁶⁾ per ignorantiam facti, puta nesciebat, se esse excommunicatum, aut per ignorantiam crassam et suppinam⁷⁾, puta quando⁸⁾ publice fuit excommunicatus denunciatus⁹⁾, ut XVI. dist.¹⁰⁾ quod dicitur cum suis concordantiis, et in hoc casu non valent litterae. Si vero¹¹⁾ per ignorantiam facti et probabilem, puta quando episcopus excommunicaverit eum in camera sua, bene excusationem¹²⁾ impetrat, arg. ff. pro suo, l. ult. (D. XLI. 10. 5) et in hoc casu valent litterae. Quando vero¹³⁾ per negligentiam aut simplicitatem, subdistinguitur: aut excommunicatio¹⁴⁾ lata fuit ante appellationem¹⁵⁾ vel post. Si post, bene valent litterae, ut Extra, de sententia excommunicationis, per tuas (X. V. 39. 40). Si ante, subdistinguitur, quia aut litterae illae impetrantur super eadem causa aut super alia¹⁶⁾. Si super eadem, bene valent, quia ibi agitur de hiis, quae pertinent ad suam absolutionem; et hoc evidenter patet¹⁷⁾ Extra, de sententia excommunicationis, sacro approbante (X. V. 39. 48), ubi dicitur, quod ille, qui sentit se gravari excommunicatione, recurrere debet ad superiorem et superior debet punire iniuste excommunicantem¹⁸⁾. Si vero super alia causa impetratur sub communi forma, puta: *Sanctitati vestrae conqueritur P. quod G. et quidam alii super quadam domo*¹⁹⁾ *et rebus aliis iniuriantur eidem*, tales litterae non valent, ex quo in eis non fit mentio de excommunicatione.

¹⁾ M. om. ut probatur — sollicitudinem. — ²⁾ M. om. fuerint. — ³⁾ M. supprimit. — ⁴⁾ M. sicut econtra fit per. — ⁵⁾ M. quia aut. — ⁶⁾ M. om. veritatem. — ⁷⁾ L. text. corr. — ⁸⁾ L. quando in ecclesia. — ⁹⁾ L. non excusatur. — ¹⁰⁾ L. alleg. corr. — ¹¹⁾ M. om. vero. — ¹²⁾ L. om. excusationem. — ¹³⁾ M. om. vero. — ¹⁴⁾ M. sententia excommunicationis. — ¹⁵⁾ M. excommunicationem (sic!). — ¹⁶⁾ L. text. corr. — ¹⁷⁾ M. per concilium Lateranense Innocentii, ubi dicitur, quod ille, qui scivit, se excommunicatum iniuste, recurrere etc. — ¹⁸⁾ L. text. corr. — ¹⁹⁾ M. possessione.

Secus, si super alia causa, in qua idem fuisset similiter excommunicatus, et appellasset et impetrasset litteras, arg. eius, quod legitur Extra, de sententia excommunicationis, officii [§ quaestionum] (X. V. 39. 42). Utrum autem, qui post appellationem excommunicatus est¹⁾, antequam cognoscatur super meritis appellationis, super alio negotio litteras²⁾ impetrare possit, non distinguit magister.

Contra decretales *significavit et inter cetera* (X. II. 28. 2, 48) et contra canonem *peregrina* (C. III. qu. 6, c. 12) et³⁾ contra decretalem *nonnulli* (X. I. 3. 28) sic potest replicari, quia⁴⁾ si in litteris fit mentio⁵⁾ de termino de eo, a quo fuit appellatum extra provinciam⁶⁾, de concilio⁷⁾ bene valent litterae, ut in dicta decretali *nonnulli* (X. I. 3. 28). Similiter contra decretales *si autem* et *plerumque* (X. I. 3. 9, 23), quia antequam litterae⁸⁾ secundae impetrantur, valent primae litterae⁹⁾, non obstante anno elapso. Ea enim¹⁰⁾, quae ad ius rescribuntur, perpetua sunt, ut C. de diversis rescriptis, l. falso (C. I. 23. 2). Contra legem de usuris, l. I (C. IV. 32. 1), quia ubi dominus papa haec facit ex certa scientia¹¹⁾, bene valent litterae¹²⁾, sicut conceditur Templariis et quibusdam aliis contra malefactores¹³⁾. Contra decretalem *relatum* (X. I. 29. 19), quia si antequam sciretur aliquid de morte mandatoris, licet ante citationem mortuus esset, citatio emissa est, valent litterae, ut ff. mandati, l. mandatum distrahendorum servorum (D. XVII. 1. 57), ubi dicitur: Titius mandatum susceperat de quibusdam servis distrahendis, mortuo eo¹⁴⁾ heres eius postea distraxit; et dicitur, quod valet distractio¹⁵⁾; ad idem ff. mandati, l. inter causas, l. rubr. (D. XVII. 1. 26) et ff. pro socio, l. actione, § ult.¹⁶⁾ (D. XVII. 2. 65 § 16). Contra decretalem *sollicitudinem* (X. II. 28. 54), quia potuit conqueri metropolitano ille, qui appellavit, ut eius appellationem tueretur, arg. XXIII. q. III, sicut¹⁷⁾ (C. XXIII. qu. 4. c. 48). Contra decretalem *sedes apostolica* (X. I. 3. 15), quia si aliquae inferiores personae in re-

¹⁾ L. text. corr. — ²⁾ L. litteras de simplici aut iustitia impetrare possit, non diffinit magister. — ³⁾ L. contra concilium (scil. Lateranense IV.), ubi fit mentio de duabus testibus (sic! — corr. diaetis, cf. c. nonnulli). — ⁴⁾ L. possit replicari, quod si bene in etc. — ⁵⁾ L. om. mentio. — ⁶⁾ L. de provinciis (sic!) — M. de provinciis. — ⁷⁾ L. de conciliis. — M. de consilio. — ⁸⁾ M. om. litterae. — ⁹⁾ M. om. litterae. — ¹⁰⁾ L. tamen. — ¹¹⁾ L. facit sententiam extendi. — ¹²⁾ L. litterae secundae. — ¹³⁾ L. suos. — ¹⁴⁾ M. mortuus est. — ¹⁵⁾ M. citatio. — ¹⁶⁾ M. § Item si alicuius (sic! corr. Si unus ex sociis). — ¹⁷⁾ L. text. corr. et lac.

scripto exprimantur, illae videntur posse conveniri, quia per generalem clausulam non conveniuntur¹⁾. Sed contra hoc potest replicari, quod cum maior persona dolo vel fraude praenominatur, ut²⁾ mendax peccator carere debet penitus³⁾ impetratis, ut dicitur in fine eius decretalis. Contra decretalem⁴⁾ *pastoralis* (X. I. 3. 14), quia si res, per generalem clausulam fuerint in citatorio expressae⁵⁾, speciales litterae postea impetratae non praeiudicant prioribus⁶⁾ generalibus. Contra decretalem *ex tenore* (X. I. 3. 16) et contra legem *ubi ceptum est iudicium*⁷⁾ (D. V. 1. 30), quod si sint mortui iudices primi, bene possunt litterae⁸⁾ impetrari ad secundos. Et decretalis *ex tenore* loquitur, quando impetrentur ad diversos, utrisque (sic!) viventibus⁹⁾. Sed contra hoc habet locum triplicatio¹⁰⁾, quia si eodem tempore duo paria litterarum impetratae fuerint, licet isti vel alii iudices mortui sint, tamen litterae non valent, quia ab initio non valebant, quod enim ab initio non valuit, ex post facto non convalescit. Contra decretalem *ad audientiam* (X. I. 3. 31) refert, utrum peccatum sit in constructione¹¹⁾, ut si dicatur: *quod si non omnes poterunt*¹²⁾ *interesse, duo vestrum nichilominus exequantur*; hoc enim potius est error scribentis quam vitium falsitatis vel¹³⁾ latinitatis. Error enim scribentis obesse non debet, ut ff. de regulis iuris, l. si librarius (D. L. 17. 92) cum suis concordantiis. Contra decretalem *cum sit Romana*¹⁴⁾ (X. II. 28. 5), quia si per iudicem appellationis causa¹⁵⁾ steterit vel per aliud legitimum¹⁶⁾ impedimentum, obesse non debet, ut II. q. VI. anteriorum (C. II. qu. 6. c. 28). Contra decretalem *licet* (X. I. 29. 30) refert¹⁷⁾, utrum rasura sit in narratione facti vel¹⁸⁾ iuris, et utrum facta sit ab eo, qui litteras¹⁹⁾ impetravit vel a notario. Nam si a notario, non obest, nec²⁰⁾ si in narratione facti, ut Extra, de fide instrumentorum, ex litteris (X. II. 22. 3). Contra legem *rescripta contra ius elicita*, (C. I. 20. 7), quia non totum ius enervet, sed in modicum ledat rescriptum, ut si cruce signatus moratorium impetret dilationem²¹⁾ a

¹⁾ L. quod aliquae inferiores personae in rescriptis exprimantur, maiores non possunt per generalem clausulam non conveniri (sic!). — ²⁾ M. om. ut. — ³⁾ L. om. penitus. — ⁴⁾ L. de rescriptis, *pastoralis*. — ⁵⁾ L. quod res, quae per generalem clausulam comprehenduntur, in citatione fuerint expressae. — ⁶⁾ L. om. prioribus. — ⁷⁾ L. text. corr. — ⁸⁾ L. om. litterae. — ⁹⁾ L. quando ad diversos iudices utriusque venientibus litterae impetrantur. — ¹⁰⁾ L. replicatio. — ¹¹⁾ L. text. corr. — ¹²⁾ L. poteritis. — ¹³⁾ L. om. falsitatis vel. — ¹⁴⁾ M. sancta. — ¹⁵⁾ L. om. causa. — ¹⁶⁾ L. om. legitimum. — ¹⁷⁾ L. M. refert enim. — ¹⁸⁾ L. vel in narratione. — ¹⁹⁾ M. om. litteras. — ²⁰⁾ M. vel. — L. text. corr. — ²¹⁾ L. ut si debitor petit dilationem.

creditore, valet, ut C. de precibus imperatori offerendis, l. quoties (C. I. 19. 2). Contra decretalem *cum ordinem* (X. I. 3. 6), quia si super re aliqua conveniantur Cistercienses¹⁾, super qua non sunt privilegiati, valent litterae. Contra decretales *cum adeo* et *ad aures* (X. I. 3. 8, 17), quia si super restitutione beneficii habiti²⁾ litterae impetrentur, dummodo nomen dignitatis³⁾ in fraudem non fuerit suppressum, valent litterae⁴⁾, cum et praedo⁵⁾ de rigore iuris restitui debeat. Contra decretalem *constitutus* (X. I. 3. 19), quia cum in talibus constitutionibus auctoritas sedis apostolicae servetur⁶⁾ et excipiatur, non est⁷⁾ contra iuramentum, quod auctoritate apostolica praecipitur, et si⁸⁾ non est de eo, non est necesse, facere mentionem rei. Veritas tamen est, quod fieri debet contra⁹⁾ id, quod dicitur, quod de speciali eius mandato, qui agit, debent impetrari litterae, quia sufficit, si a coniuncta¹⁰⁾ persona vel alia, quae sine mandato admittitur ad agendum, impetrentur¹¹⁾.

X. De exceptionibus contra personam actoris.

Personae agenti sic¹²⁾ potest obici: servus es, non habes personam standi¹³⁾ in iudicio, ff. de regulis iuris, l. in personam¹⁴⁾ et l.¹⁵⁾ servitutem morti comparamus¹⁶⁾ (D. L. 17. 22, 209). Minores non habent personam standi in iudicio, ut C. qui legitimam personam (in iudiciis habent vel non — C. III. 6), quia¹⁷⁾ non essent aequa et libera¹⁸⁾ iudicia. Sententia enim lata contra minores indefensos¹⁹⁾ nullius est momenti, ut C. si adversus rem iudicatam, l. cum et²⁰⁾ minores (C. II. 27. 3); pro ipsis vero lata tenet²¹⁾, ut C. de procuratoribus, l. non eo minus²²⁾ (C. II. 13. 14); et ita patet, quod si aliquis admitteret minorem personam propria auctoritate agentem²³⁾, admittere posset et non acquirere. Unde etiam²⁴⁾, si quis velit agere contra minorem, petere debet, ut detur ei curator ad litem²⁵⁾, ut Inst. de curato-

¹⁾ L. monachi Cistercienses. — ²⁾ M. l. d. (*habendi?*). — ³⁾ L. etiam fuerit expressum. — ⁴⁾ L. om. litterae. — ⁵⁾ L. M. sic! — ⁶⁾ L. conservetur. — ⁷⁾ L. om. non est. — ⁸⁾ L. quod si. — ⁹⁾ L. contra decretalem: nonnulli (X. I. 3. 28), quia videtur, quod de speciali mandato etc. — ¹⁰⁾ L. M. convicta. — ¹¹⁾ L. si coniuncta persona . . . impetrat ad agendum litteras. — ¹²⁾ M. om. sic. — ¹³⁾ L. servus est et non habet potestatem petendi. — ¹⁴⁾ L. vilem (sic! — corr. servilem). — ¹⁵⁾ M. et in l. illa. — ¹⁶⁾ L. servus morti comparatur. — ¹⁷⁾ M. praeterea quia. — ¹⁸⁾ M. aequilibria — ¹⁹⁾ L. om. indefensos. — ²⁰⁾ L. M. inter. — ²¹⁾ L. tenet bene. — ²²⁾ L. de procuratoribus vel dominus (sic!). — ²³⁾ L. minorem contra se agentem, in propria causa admittere posset etc. — ²⁴⁾ L. om. etiam. — ²⁵⁾ L. om. ad litem.

ribus, § item inviti¹⁾ (J. I. 23, § 2). Idem est in causa criminali, quia²⁾ sine auctoritate tutoris non habet minor personam standi in iudicio³⁾, ut C. de auctoritate praestanda, l. clarum (C. V. 59. 4). Obici⁴⁾ potest, quod furiosus vel mente captus non habet personam standi in iudicio, ut C. de [pro]curatore furiosi, l. ult.⁵⁾ (C. V. 70. 7.). Item illi, quibus⁶⁾ bonis interdictum est, non habent personam standi in iudicio, ut ff. de curatoribus furioso⁷⁾, l. Julianus (D. XXVII. 10. 10); similiter nec illi, quibus interdicta est administratio bonorum⁸⁾, unde nec eis rite solvitur⁹⁾, ut ff. de solutionibus, l. quod si forte, § I (D. XLVI. 3. 14. § 1).

Personae, quibus dandi sunt curatores, utpote prodigo et mulieri luxuriosae¹⁰⁾ non habent personam standi in iudicio, ut in praedictis legibus dicitur¹¹⁾ et Inst. quibus non est permissum testamentum facere, § item prodigus (J. II. 12, § 2). Surdus et mutus non habent personam standi in iudicio¹²⁾, ff. de procuratoribus, l. IV et V¹³⁾ (D. III. 3. 4. 5). Tutor, qui accusatur de suspecto, non habet personam standi in iudicio¹⁴⁾, ut ff. de solutionibus, l. quod si forte, § I. (D. XLVI. 3. 14 § 1). Excommunicatus non habet personam standi in iudicio, ut Extra, de officio ordinarii, ad reprimendum¹⁵⁾ (X. I. 31. 8) cum suis concordantiis. In causis pecuniariis illustris persona personam standi in iudicio non habet, ne¹⁶⁾ sit terribilis adversario suo, sed debet constituere pro se¹⁷⁾ procuratorem, C. de procuratoribus, l. penult. (C. II. 12. 25). Similiter videtur dici de tutore, quod si agat contra pupillum, debet constituere procuratorem¹⁸⁾, ut C. de in litem dando tutore vel curatore, l. ult. (C. V. 44. 5). Filius familias non habet personam standi in iudicio sine consensu patris, ut C. de annali exceptione, l. I in fin. (C. VII. 40. 1). Filius familias etiam non habet personam standi in iudicio¹⁹⁾ contra patrem in causis pecuniariis, ut ff. de iudiciis, l. lis²⁰⁾ nulla (D. V. 1. 4) et C. de iudiciis, l. ut nobis²¹⁾ (C. III. 1. 2). Monachus non habet personam standi in iudicio²²⁾

¹⁾ L. M. *invitus*. — ²⁾ M. om. *quia*. — L. *quia sua auctoritate non habet etc.* — ³⁾ L. *nisi detur actoris* (sic! corr. *curatoris auctoritas*). — ⁴⁾ L. *Primo obici*. — ⁵⁾ L. *ff. de procuratoribus, l. furiosi* (sic!). — ⁶⁾ L. *quorum*. — ⁷⁾ L. *alleg. corr.* — ⁸⁾ M. om. *bonorum*. — ⁹⁾ L. *unde eis recte non solvitur*. — ¹⁰⁾ L. *et multi alii et hii non habent etc.* — ¹¹⁾ L. *patet*. — ¹²⁾ M. *non stant in iudicio*. — ¹³⁾ M. *sic!* — corr. ff. de curatoribus, l. sed et aliis (D. XXVII. 10. 2). — ¹⁴⁾ L. om. *ff. de procuratoribus — in iudicio*. — ¹⁵⁾ M. *quaesitum* (sic!). — ¹⁶⁾ M. *nec*. — ¹⁷⁾ L. om. *pro se*. — ¹⁸⁾ L. om. C. *de procuratoribus — procuratorem*. — ¹⁹⁾ L. text. lac. — ²⁰⁾ L. M. *si*. — ²¹⁾ L. *sic!* — M. om. *et C. — nobis*. — ²²⁾ M. *non stat in iudicio*.

sine consensu expresso et voluntate abbatis sui¹⁾, ut XVI. q. I. monachi a monasterio (C. XVI. qu. 1. c. 35) et Extra, ne clerici vel monachi saecularibus negotiis se immisceant, ex parte²⁾ (X. III. 50. 2).

XI. Replicationes contra praemissas exceptiones.

Haec sunt replicationes contra praemissas exceptiones. Servus habet personam standi in iudicio, si velit agere contra dominum de libertate praestanda sibi³⁾, puta si dicat, eum occultare tabulas testamenti, in quibus libertas relicta est ei⁴⁾; vel si velit accusare dominum, quod falsam fabricavit monetam, et in quibusdam aliis casibus⁵⁾, quos habes ff. de iudiciis, l. vix certis ex causis (D. V. 1. 53). Item si servus absente domino de possessione eiectus fuerit, ut C. si per vim vel alio modo (absentis) turbata fuerit possessio, l. I (C. VIII. 5. 1). Item servus imperatoris et regis⁶⁾ tam in civili quam in criminali causa videtur habere personam standi in iudicio, ut C. ubi causae fisci tractari debent⁷⁾, l. ult. (C. III. 26. 11). Si servus conveniatur, ne propter servitutem fiat melioris condicionis, habet⁸⁾ personam standi in iudicio, ut ff. de accusationibus⁹⁾, l. eos¹⁰⁾ (D. XLVIII. 2. 12). Pupillus et quilibet minor in causa momentanea possessionis, si eiectus fuerit de possessione, habet personam standi in iudicio, ut C. qui legitimam personam habent standi in iudicio, l. ult. (C. III. 6. 3) et C. si per vim vel alio modo (absentis) turbata fuerit possessio, l. ult.¹¹⁾ (C. VIII. 5. 2). Minor, qui veniam aetatis impetravit, exceptis rebus, in quarum alienatione decretum intelligitur exhibendum¹²⁾, ut C. (de his), qui veniam aetatis impetraverunt, l. ult. et penult. (C. II. 45. 3, 4). Si agatur de libero¹³⁾ homine exhibendo, ut C. de libero homine exhibendo, l. III. [§ ait praetor] (C. VIII. 8. 3).

De thoro violato potest mulier minor conquiri¹⁴⁾, ut ff. (ad legem Juliam) de adulteriis, l. si maritus, § lex (D. XLVIII. 5. 15 § 6). Si mulier¹⁵⁾ velit accusare tutorem suum de suspecto¹⁶⁾, ut Inst. de suspectis tutoribus (J. I. 26, § 3); sed specialis est casus iste, quia cum iudex suspectum tutorem sine accusatore removeat¹⁷⁾, possit

¹⁾ L. om. *sui*. — ²⁾ L. M. *sic!* — ³⁾ L. om. *sibi*. — ⁴⁾ L. om. *ei*. — ⁵⁾ L. *causis, quos habetis*. — ⁶⁾ M. text. corr. — ⁷⁾ M. *ubi causae fiscales debeant dari* — corr. ubi causae fiscales vel divinae domus hominumque eius agantur. — ⁸⁾ L. om. *habet*. — ⁹⁾ M. *de appellationibus*. — ¹⁰⁾ L. M. *sic!* — corr. *hos*. — ¹¹⁾ L. om. *et C. — l. ult.* — ¹²⁾ M. *decretum exigitur*. — ¹³⁾ L. *libello*. — ¹⁴⁾ M. text. corr. — ¹⁵⁾ M. *Similiter*. — ¹⁶⁾ L. text. corr. — ¹⁷⁾ M. *reducat*.

multo fortius hoc facere qualicumque accusatore interveniente. Furiosus quoque¹⁾, quando dilucida habet intervalla, habet personam standi in iudicio, nam tunc potest condere testamentum, ut ff. qui testamentum facere possunt, l. filius familias²⁾ (D. XXVIII. 1. 16 § 1). Item mulier luxuriosa³⁾, antequam bonis interdictum sit⁴⁾, habet personam standi in iudicio, ut ff. de curatoribus⁵⁾ furioso (dandis), l. et⁶⁾ mulieri (D. XXVII. 10. 15) et Inst. quibus permissum non est facere testamentum (J. II. 12.). Excommunicatus habet personam standi in iudicio in duobus casibus, scilicet quando dicit, se esse excommunicatum post⁷⁾ appellationem legitime⁸⁾ interpositam vel errorem fuisse expressum in sententia, ut Extra, de sententia excommunicationis, per tuas (X. V. 39. 40). Tertius est, quod aliquis dicit, se iniuste excommunicatum esse; tunc potest in propria persona conquiri (de episcopo⁹⁾). Illustris persona in crimine iniuriarum¹⁰⁾ habet personam standi in iudicio, quod patet ex eo, quod privilegium¹¹⁾ ei conceditur, quod possit agere per¹²⁾ procuratorem, ut C. de iniuriis, l. ult. (C. IX. 25. 11). Filius sine consensu patris agere potest, verbi gratia si delata sit ei hereditas, nec pater velit ei consentire vel consensum parare¹³⁾, ut adeat hereditatem¹⁴⁾, ut C. de bonis, quae liberis, l. cum non solum, § I (C. VI. 61. 8 § 1); similiter filia familias potest dotem repetere¹⁵⁾, licet non velit pater ei consensum praestare¹⁶⁾, ut in Auth. de aequalitate¹⁷⁾ dotis, § illud (Nov. 97, c. 6). Item si pater furiosus est¹⁸⁾. Idem dici potest de canonico et presbytero parochiali, quoniam debent¹⁹⁾ admitti, licet non poterint habere litteras sui episcopi. Filius familias, si facta sit ei iniuria vel furtum et pater absens sit, non exspectato consensu patris agere potest; et idem dicitur²⁰⁾ de monacho existente in scola, ut ff. de iudicio, l. (si) longius²¹⁾ (D. V. 1. 18). Filius familias tamen in castrensi peculio vel quasicastrensi²²⁾ potest agere sine consensu patris, ut ff. de castrensi peculio, l. unica²³⁾ (D. XLIX. 17. 18). Et nota, quod castrense peculium appellatur, quod advocatus ex officio

1) M. om. quoque. — 2) L. furiosus prodigus. — M. furiosum. — 3) M. Prodigus (et) mulier luxuriosa. — 4) M. text. lac. — 5) L. de procuratoribus. — 6) M. nec. — 7) M. ante. — 8) M. iuste. — 9) L. l. d. — M. om. Tertius — episcopo. — 10) L. in iniuria. — 11) M. ex privilegio. — 12) L. contra. — 13) M. om. vel consensum parare. — 14) M. ut eam adeat. — 15) L. filius familias potest donationem petere. — 16) L. consentire vel consensum parare. — 17) L. M. de qualitate. — 18) L. ut Inst. de . . . alleg. corr. — 19) M. non debeant. — 20) M. potest dici. — 21) M. l. I. — 22) L. om. vel quasicastrensi. — 23) L. M. sic! — corr. ex castrensi.

advocationis sibi acquirit et consilarii¹⁾ regum et principum, ut C. de advocatis diversorum iudiciorum, l. fori et l. cum advocatio (C. II. 7. 4, 8) et C. de castrensi peculio, l. unica²⁾ (C. XII. 37. 6).

XII. Qui pro aliis agere possunt.

Nunc videndum et de illis personis, quae pro aliis agere possunt. Et quidem³⁾ tutores et curatores hoc facere possunt, ut in Auth. ut hii, qui obligatas se habere perhibent res minorum⁴⁾ (Nov. 72). Item procuratores ab ipsis dati post litis contestationem agere possunt⁵⁾. Item actores dati periculo ipsorum tutorum vel procuratorum⁶⁾, C. de procuratoribus, l. neque⁷⁾ (C. II. 13. 11) et Inst. de curatoribus, in fin. (J. I. 23, § 6). Actor universitatis agere potest pro universitate, ut ff. quod cuiuscunque universitatis⁸⁾, l. item, § actor universitatis (D. III. 4. 6 § 3). Item yconomus agere potest pro ecclesia, ut Extra, de iuramento calumpniae, in pertractandis⁹⁾ (X. II. 7. 3). Item syndicus admittitur pro monasterio, cuius est syndicus institutus¹⁰⁾, ut Extra, de syndico, c. I (X. I. 39. 1). Item pater pro filio agere potest, ut C. de bonis maternis, l. I (C. VI. 60. 1). Item orphanotrophus pro miserabilibus personis, quarum gubernationem gerit, ut C. de episcopis et clericis, orphanotrophos (C. I. 3. 32). Item procurator, ut ff. de procuratoribus, l. I (D. III. 3. 1). Item procurator datus a procuratore lite contestata, ut C. de procuratoribus, l. neque¹¹⁾ (C. II. 13. 11). Item coniunctae¹²⁾ personae, dummodo caveant de ratihabitione¹³⁾, ut ff. de procuratoribus, l. sed (et) hae personae (D. III. 3. 35). Immo videtur¹⁴⁾, quod quilibet admitti debet, dummodo caveat de rato, ut ff. de damno infecto, l. inter quos, § alieno nomine (D. XXXIX. 2. 39 § 3) et ff. de procuratoribus, Pomponius (D. III. 3. 40) et ff. rem ratam haberi, l. non solum (D. XLVI. 8. 20). Ubi vero de mandato¹⁵⁾ constat, debet admitti cum satisfactione¹⁶⁾, ut ff. de procuratoribus, l. si procuratorem absentem (D. III. 3. 65).

1) M. text. corr. — 2) L. M. sic! corr. ultima. — 3) M. om. quidem. — L. om. hoc. — 4) M. text. corr. — 5) L. om. agere possunt. — 6) L. curatorum. — 7) L. l. licet (C. II. 13. 24). — 8) M. om. ut ff. — universitatis. — 9) L. in permittendis. — 10) L. om. institutus. — 11) L. l. III. — 12) M. convictae. — 13) M. de rato. — 14) M. om. videtur. — 15) L. text. corr. — 16) L. debet admitti sine omni cautione.

Sed contra hoc sic potest obici. Si coniunctis personis hoc ¹⁾ specialiter concedatur, quod admittantur sine mandato ²⁾, dummodo caveant, videtur, quod extranei non ³⁾ debeant admitti, etiam si caveant. Ad hoc dicendum ⁴⁾, quod coniunctae personae admittuntur, etiam si constet, eos non habere mandatum. Extraneae personae non admitterentur, etiam si constaret, eos non habere mandatum ⁵⁾. Si vero ⁶⁾ dubitatur, puta quod dicunt, se habere mandatum, recipiuntur cum cautione. Pro ⁷⁾ reo tamen quilibet admittitur, dummodo caveat pro eo ⁸⁾, iudicatum solvi, ut ff. iudicatum solvi, non ⁹⁾ tamen, § nunc videamus (D. XLVI. 7. 5 § 3) et C. de procuratoribus, l. exigendi ¹⁰⁾ (C. II. 13. 12). Immo etiam sine omni cautione admittuntur quandoque, verbi gratia quando sententia ferenda est in aliquem ¹¹⁾, quasi in contumacem et aliquis vult pro eo ¹²⁾ allegare causam absentiae suae, ut ff. de procuratoribus, servum, § publice ¹³⁾ (D. III. 3. 33 § 2) et C. de procuratoribus, l. exigendi (C. II. 13. 12).

XIII. Contra personas, quae alieno nomine agunt.

Contra personas ¹⁴⁾, quae alieno nomine agunt, sic ¹⁵⁾ est excipiendum. Contra tutorem vel curatorem sic: doce, te tutorem vel curatorem esse. Item doce, quod ¹⁶⁾ satisdederis, quoniam aliter nichil ages ¹⁷⁾, ut C. de tutore vel curatore, qui satis non dedit ¹⁸⁾, l. I (C. V. 42. 1). Contra hoc potest ¹⁹⁾ replicare ²⁰⁾ tutor vel curator: ego sum datus ex testamento vel inquisitione et ita ²¹⁾ non teneor satisdare, ut Inst. de satisfactione tutorum ²²⁾, in princ. (J. I. 24. princ.) et C. de tutore vel curatore, qui satis non dedit, l. non omnium (C. V. 42. 4). Contra hoc est triplicandum ²³⁾: etsi datus sis tutor vel curator ²⁴⁾ ex testamento, tamen minus sano consilio datus fuisti, vel tunc eras solvendo et modo non es, vel tunc amicus eras testatoris, ut ff. de administratione et periculo tutorum et curatorum, l. III. § quamvis (D. XXVI. 7. 3 § 3) et C. ²⁵⁾ de confirmando tutore, l. uti-

¹⁾ L. om. hoc. — ²⁾ L. om. sine mandato. — ³⁾ L. om. non. — ⁴⁾ L. dicitur. — ⁵⁾ L. om. Extraneae — mandatum. — ⁶⁾ M. Sed ubi. — ⁷⁾ L. Cum. — ⁸⁾ M. om. pro eo. — ⁹⁾ L. M. sic! — corr. iam — ¹⁰⁾ L. extranei. — ¹¹⁾ M. om. in aliquem. — ¹²⁾ M. om. pro eo. — ¹³⁾ L. om. § publice. — ¹⁴⁾ L. praedictas personas. — ¹⁵⁾ L. text. corr. — ¹⁶⁾ L. quod tu. — ¹⁷⁾ L. om. ages. — ¹⁸⁾ M. de tutoribus vel curatoribus, qui satis non dederunt. — ¹⁹⁾ L. om. potest. — ²⁰⁾ M. triplicare. — ²¹⁾ L. unde. — ²²⁾ L. vel curatorum, om. in princ. — ²³⁾ L. sic est obiciendum sive replicandum. — ²⁴⁾ M. om. tutor vel curator. — ²⁵⁾ L. M. sic! — corr. ff.

litatem (D. XXVI. 3. 10). Item istis plures dati sunt tutores et tu vis aliis praeferrere in administratione, et ex hoc debes cavere, ut Inst. de satisfactione tutorum, § sed et si (J. I. 24, § 1). Si obiciatur ¹⁾: quid ad eum ²⁾, contra quem agit de ista satisfactione, cum non intersit ³⁾ eius, rem pupilli salvam fore? Dicendum, quod ad hoc interest, quoniam tutor, qui satisdare debet, antequam satisdederit nihil agit et irritum est, quod facit, ut C. de tutore, qui satis non dedit, l. II (C. V. 42. 2).

Contra procuratorem datum a procuratore vel a tutore ⁴⁾ sic est excipiendum. Doce, illum tutorem, qui te dedit; doce, quod satisdederit, quia aliter non admitteretur nec ⁵⁾ dominus nec tu. Item lis nondum est contestata et verbum est, quod ante dari non potest procurator a tutore vel curatore, ut C. de procuratoribus, l. III ⁶⁾ (C. II. 13. 3).

Contra actorem datum a tutore vel curatore suo periculo sic est excipiendum. Doce, illum tutorem vel curatorem (esse), qui te actorem dedit; item doce, quod satisdederit et quod cum decreto instituit te actorem; aliter hoc facere non potest, ut Inst. de procuratoribus ⁷⁾, § ult. (J. I. 23, § 6).

Contra actorem universitatis, sic est excipiendum ⁸⁾. Non est universitas, quam dicis esse universitatem ⁹⁾, quia non est approbata a principe, ut ff. quod cuiuscunque est universitatis, l. I (D. III. 4. 1) et de collegiis illicitis, collegia (D. XLVII. 22. 3). Item doce, quod a duabus partibus fueris electus, aliter non eris audiendus ¹⁰⁾, ut ff. quod cuiuscunque universitatis, l. nulli (D. III. 4. 3).

Contra yconomum sic: doce, te esse yconomum ¹¹⁾. Item laicus es, non potes esse yconomus ¹²⁾, ut XVI. q. VII. c. (in) nona (C. XVI. qu. 7. c. 22). Item non ¹³⁾ es clericus de gremio ecclesiae, unde non potes esse yconomus, ut LXXXIX. dist. quia (D. LXXXIX. c. 4) et XVI. q. ult. c. quoniam (C. XVI. qu. 7. c. 21).

Contra syndicum sic est excipiendum. Doce, te esse syndicum, non habes litteras episcopi tui ¹⁴⁾, sine cuius consensu collegium alienare non potest, ut XII. q. II. abbatibus (C. XII. qu. 2. c. 41), arg. Extra, de iudiciis, causam (X. II. 1. 9); sed

¹⁾ L. Sed obicitur. — ²⁾ L. illum. — ³⁾ L. text. corr. — ⁴⁾ L. vel curatore. — ⁵⁾ M. vel. — L. text. corr. — ⁶⁾ M. text. corr. et lac. — ⁷⁾ L. sic! — corr. curatoribus. — M. om. Contra actorem — § ult. — ⁸⁾ M. Doce, te esse actorem. — ⁹⁾ M. quam tu dicis universitatem, quoniam etc. — ¹⁰⁾ M. quoniam non est audiendus. — ¹¹⁾ M. te doce yconomum. — ¹²⁾ L. om. Item — yconomus. — ¹³⁾ M. om. non. — L. text. corr. — ¹⁴⁾ M. om. tui.

qui ¹⁾ non potest alienare, non potest in iudicium deducere, ut ff. de iure deliberandi, l. ult. § ait praetor ²⁾ (D. XXVIII. 8. 7).

Contra orphanotrophum sic est excipiendum. Doce, te institutum orphanotrophum ³⁾ illius, non habes consensum omnium fratrum vel maioris partis, quod exigitur X. q. II. hoc ius porrectum (C. X. qu. 2. c. 2); ostende litteras episcopi tui ⁴⁾, sine quibus ⁵⁾ alienare non potes, ut dictum est supra de yconomo ⁶⁾.

Contra patrem sic est excipiendum. Non est pater, nisi quem nuptiae demonstrant, ut ff. de in ius vocando, l. quia (D. II. 4. 5), et illos solos, quos procreavit ⁷⁾ ex nuptiis, habet pater in potestate, ut Inst. de patria potestate, in princ. (J. I. 9. princ.) et Inst. de nuptiis, § itaque ⁸⁾ (J. I. 10. princ.), unde pro patre ⁹⁾ naturali non debes admitti, nisi caveas. Esto, quod sis pater, quem nuptiae demonstrant, nihil pertinet ¹⁰⁾ ad te de hiis rebus, de quibus vis agere, quas dicis castrense peculium vel quasi-castrense ¹¹⁾, quoniam etiam de hiis posset filius agere contra voluntatem ¹²⁾ tuam et disponere, ut C. de advocatis diversorum iudiciorum, l. fori (C. II. 7. 4) cum suis concordantiis.

Contra procuratorem sic excipitur. Minor es, non potes esse procurator, ut C. de procuratoribus, exigendi (C. II. 13. 12). Item in hac causa non potest constitui procurator, quoniam criminalis est, V. q. III. in criminalibus ¹³⁾ (C. V. qu. 3. c. 2) et ff. de publicis iudiciis, l. penult. (D. XLVIII. 1. 13), vel popularis est actio, ut ff. de procuratoribus, l. licet (D. III. 3. 42). Item agitur causa matrimonii restituendi ¹⁴⁾, ubi non admittitur procurator, nisi specialiter ei sit mandatum, ut ff. de procuratoribus, l. Pomponius ¹⁵⁾ (D. III. 3. 40). Item in interdicto de liberis exhibendis necesse est, habere speciale mandatum, ff. de procuratoribus, l. Pomponius, in princ. ¹⁶⁾ (ibid.). Item miles es, non potes constitui procurator ¹⁷⁾, ut C. de procuratoribus, l. militem et l. qui stipendia (C. II. 13. 7, 9); idem dicitur de clerico in Auth. de sanctis episcopis, § deo (autem) amabiles (Nov. 123, c. 5), nisi forte in causis ecclesiasticis. Item abfuturus es causa rei publicae ¹⁸⁾. Item in magistratu estis. Item magistratum es ¹⁹⁾

¹⁾ L. om. sed. — ²⁾ L. M. sic! — corr. l. ait praetor. — ³⁾ L. provisorium dominum. — ⁴⁾ L. om. tui. — ⁵⁾ L. sine cuius consensu. — ⁶⁾ L. ut supradictum contra yconomum. — ⁷⁾ M. qui procreantur. — ⁸⁾ L. M. sic! — corr. in princ. — ⁹⁾ M. pro filio. — ¹⁰⁾ M. om. pertinet. — ¹¹⁾ M. om. vel quasi castrense. — ¹²⁾ L. voluptatem, om. agere. — ¹³⁾ L. text. lac. — ¹⁴⁾ L. M. l. d. — ¹⁵⁾ M. ff. de . . . l. illud, § si talis (text. corr.). — ¹⁶⁾ L. om. Item in interdicto — in princ. — ¹⁷⁾ L. procurator esse non potes. — ¹⁸⁾ L. unde in magistratu tu es positus, non potes esse procurator, ut II. q. II. prohibentur. — ¹⁹⁾ M. est.

mutaturus, unde procurator esse non potes, ut II. q. I. prohibentur (C. II. qu. 1. c. 14). Item milites et mulieres ab omnibus civilibus officiis repelluntur ¹⁾, ut ff. de regulis iuris, l. II (D. L. 17. 2). Item non cavisti de defendendo ²⁾, caveas ab initio, quia poena ³⁾ procuratoris non defendentis est, ut ab agendo repellatur, ut ff. de procuratoribus, l. mutus, § poena (D. III. 3. 43 § 4). Item excommunicatus eras, quando constitutus fuisti procurator, Extra, de probationibus, c. I ⁴⁾ (X. II. 19. 1).

Contra procuratorem a procuratore constitutum fere proponi possunt omnes exceptiones, quae contra procuratorem propositae sunt ⁵⁾, quia si procurator principalis admittendus non est, multo magis procurator a procuratore datus non est admittendus ⁶⁾. Item non est litem contestatus ⁷⁾, qui te procuratorem dedit, procuratorem ideo non potuit constituere te, ut C. de procuratoribus, l. nulla dubitatio est ⁸⁾ (C. II. 13. 23). Item ad diem erat datus ⁹⁾ procurator, unde licet fuerit litem contestatus ¹⁰⁾, de illa causa ¹¹⁾ tamen ulterius nullam habet potestatem ¹²⁾, sicut nec curator finito tempore curae, ut Inst. de curatoribus (J. I. 23).

Contra coniunctas personas sic excipitur. Cave de rato, cave de defendendo, non enim quod es coniuncta persona facit te procuratorem ¹³⁾, ut ff. de procuratoribus, l. sed (et) hae personae (D. III. 3. 35). Omnes exceptiones, quae propositae sunt contra procuratorem, proponi possunt contra coniunctas personas ¹⁴⁾, ut: minor es, miles es et similia.

XIV. Replicationes contra praemissas exceptiones.

Contra praemissas exceptiones sic replicabitur. Et primo yconomus sic. Cum dicis, quod non possum esse yconomus, quia non sum clericus, falsum est, quia canon dicit contrarium in temporalibus, ut LXX. dist. in singulis ¹⁵⁾. Quod dicis ¹⁶⁾, me non esse de gremio ecclesiae, non valet, nam ad causas agendas constitui potest extraneus ¹⁷⁾, ut Extra, de syndico, c. unico

¹⁾ M. remoti sunt. — ²⁾ M. de non defendendo. — L. text. corr. — ³⁾ L. om. poena. — ⁴⁾ L. om. Extra — c. I. — ⁵⁾ L. text. corr. — ⁶⁾ M. multo minus cum (sic! — corr. a) procuratore datus. — ⁷⁾ L. Non est lis contestata ab eo. — ⁸⁾ M. l. neque (cod. tit. l. 11). — ⁹⁾ L. datus es. — ¹⁰⁾ L. lis fuerit contestata. — ¹¹⁾ L. om. causa. — ¹²⁾ L. potestatem non habet. — ¹³⁾ L. non enim is, qui est coniuncta persona, constituit te procuratorem. — ¹⁴⁾ L. coniunctam personam. — ¹⁵⁾ L. M. sic! — cf. D. LXXXIX. cc. 1, 5. — ¹⁶⁾ M. dicit. — ¹⁷⁾ L. extraneus non institui potest.

(X. I. 39. 1), ubi dicitur, quod debet ei constitui salarium. Si enim esset de gremio ecclesiae, non recepisset ab ea salarium¹⁾.

Minor²⁾ sic replicabit: ego veniam aetatis impetravi et ideo intuitu aetatis³⁾ non debeo repelli, ut C. de hiis, qui veniam aetatis impetraverunt (C. II. 44). Item minor potest esse procurator, nam advocatus potest esse, ut Inst., qui testamentum facere possunt⁴⁾, in fin. (J. II. 12 in fine). Immo dicit lex expresse⁵⁾, quod procurator potest esse, ut ff. de minoribus, denique⁶⁾ et l. cum mandatu (D. IV. 4. 3, 23); nec propter hoc⁷⁾ ille, qui dedit eum⁸⁾ procuratorem, restituitur, ut ff. de minoribus, l. denique in fin. et l. sequenti (D. IV. 4. 3, 4).

Item miles⁹⁾ sic replicabit: ego litem sum contestatus et ita de cetero non possum repelli, ut C. de procuratoribus, l. ita demum (C. II. 13. 13). Immo tu puniri debes, qui exceptionem dilatoriam proponis post litem contestatam, ut C. de exceptionibus, l. si quis¹⁰⁾ advocatus (C. VIII. 36. 12).

Mulier sic replicabit: ego pro parentibus meis agere volo, qui confecti sunt morbo vel aetate, ut ff. de procuratoribus, l. feminas (D. III. 3. 41). Non valet¹¹⁾, quod tu obicis, procuratorem non debere intervenire in causa criminali, quoniam ego pro quadam illustri persona agere volo in crimine iniuriarum, quod bene licet, ut III. q. IX, nisi¹²⁾ (Grat. ad C. III. qu. 9. c. 18) et C. de iniuriis, l. ult. (C. IX. 35. 11). Et si non haberem mandatum, possem¹³⁾ admitti in causa criminali ad proponendas actiones et¹⁴⁾ causas absentiae, ut ff. de procuratoribus, l. servum, § publice¹⁵⁾ (D. III. 3. 33 § 2). Item licet popularis sit actio, tamen in causa potest institui procurator¹⁶⁾, in quantum¹⁷⁾ privatum tangit commodum, ut ff. de procuratoribus, l. in¹⁸⁾ popularibus (D. III. 3. 42).

XV. De exceptionibus contra iudices.

Sequitur de exceptionibus, quae competunt contra iudicis personam et sunt hae¹⁹⁾. Surdus es, mutus es, furiosus es, im-

¹⁾ L. quod nihil esset, si esset de gremio ecclesiae. — ²⁾ M. Item procurator. — ³⁾ M. et inspecta aetate. — ⁴⁾ L. M. sic! — corr. quibus non est permissum, facere testamentum. — ⁵⁾ L. immo non expresse hoc dicit. — ⁶⁾ M. om. denique et l. — ⁷⁾ L. propterea. — ⁸⁾ L. illum. — ⁹⁾ L. mutat textum seriem. — ¹⁰⁾ M. om. si quis. — ¹¹⁾ L. Item valet. — ¹²⁾ L. text. corr. — ¹³⁾ M. volo. — ¹⁴⁾ M. om. actiones et. — ¹⁵⁾ L. om. § publice. — ¹⁶⁾ L. text. corr. — ¹⁷⁾ L. quia. — ¹⁸⁾ L. M. sic! — corr. licet in. — ¹⁹⁾ M. et hae competunt.

pubes es, femina, servus, a senatu¹⁾ remotus, ut III. q. VII. § tria (C. III. qu. 7. c. 1), ex quo arguitur, quod abbas depositus non potest esse iudex, nec accusatus²⁾ accusatione pendente potest esse iudex, sicut nec procurator, C. de procuratoribus, l. reum³⁾ (C. II. 13. 6), nec pendente accusatione potest promoveri accusatus, ut LXXXI. dist. tantis Daniel (D. LXXXI. c. 3) et Extra, de accusationibus, c. deus omnipotens (X. V. 1. 4).

Praeterea⁴⁾ indiscretus⁵⁾ et lex dicit, quod honestas iudicandi non debet ab aliis emendicari⁶⁾, ut in Auth. de iudicibus, in princ. (Nov. 82. praef.) et Extra, de consuetudine, ad nostram (X. I. 4. 3); discreti enim debent esse iudices, ut Extra, de consanguinitate et affinitate, c. I (X. IV. 14. 1). Advocatus fuisti in ista causa, ut C. de assessoribus, l. ult. (C. I. 51. 14).

Praeterea⁶⁾ dominus es illius, qui litteras⁷⁾ impetravit, ut Extra, de officio et potestate iudicis delegati, c. causam (X. I. 29. 17). Item a te fuit appellatum in ista causa, ut C. de appellationibus, eos (C. VII. 62. 5) et Extra, de appellationibus, inter cetera⁸⁾ (X. II. 28. 2). Suspectus es et inimicus, ut III. q. V, quod⁹⁾ (C. III. qu. 5. c. 15). Familiaris et amicus es capitalis inimici mei¹⁰⁾ et lex dicit, quod filius potest exheredare matrem, si copulaverit¹¹⁾ cum inimico eius, ut C. de inofficioso testamento, l. liberi (C. III. 28. 28). Item excommunicatus es vel suspensus et sententia¹²⁾ lata a suspenso vel excommunicato nullius est momenti, sicut (a) non electo, ut Extra, de electione, c. I, nosti (X. I. 6. 1, 9) et de postulando, c. I¹³⁾ (X. I. 37. 1). Item ille, qui impetravit litteras, commensalis tuus est et familiaris, ut Extra, de officio iudicis delegati, insinuante (X. I. 29. 25). Item causa ista tangit te, quia tu teneris adversario meo de evictione pro re ista¹⁴⁾, quam peto ab ipso, et ita istius rei¹⁵⁾ commodum et incommodum ad te spectat, ut II. qu. VI, biduum (C. II. 6. 29). Item qui¹⁶⁾ litteras istas a te impetravit, commensalis tuus est et familiaris¹⁷⁾; iudex tuus est in alia causa et ita, estis iudices reciproci¹⁸⁾ et ideo suspectum te habeo, ut C. de iudiciis, l. pro-

¹⁾ L. om. a senatu. — ²⁾ M. tu accusaris (sic!). — ³⁾ L. text. corr. — ⁴⁾ L. om. Praeterea. — ⁵⁾ L. quod qui non habet honestatem iudicandi, non debet ab aliis iudicari (sic!). — ⁶⁾ L. om. Praeterea. — ⁷⁾ L. om. litteras. — ⁸⁾ L. ceteras. — M. ad hoc (sic! — corr. ad haec, eod. tit. c. 6) et Extra, de officio ordinarii, quaesitum in fin. (sic!). — ⁹⁾ L. M. quia. — ¹⁰⁾ L. M. text. corr. — ¹¹⁾ L. contraxerit. — ¹²⁾ L. ab excommunicato lata. — ¹³⁾ L. om. et de postulando, c. I. — ¹⁴⁾ M. om. ista. — ¹⁵⁾ L. om. et ita. — M. om. istius rei. — ¹⁶⁾ L. om. Item. — M. om. qui. — ¹⁷⁾ L. om. commensalis — familiaris. — ¹⁸⁾ L. text. corr. et lac.

perandum (C. III. I. 13) et Extra, de iudiciis, quia vero inimicitia¹⁾ (Comp. I, lib. II, tit. I, c. 3)²⁾. Item testis fuisti in causa ista, unde immemor testimonii interrupti iudicis nomen proferre non potes³⁾, ut C. de assessoribus, l. ult. (C. I. 51. 14). Item oportet, ut ego pro ducam te testem⁴⁾ pro me in causa ista, quoniam alias intentionem meam probare non possum, ut Extra, de testibus, dilecto⁴⁾ (X. II. 20. 40).

XVI. De exceptionibus, quae causae agenda opponuntur.

Sequitur de exceptionibus, quae causae agenda opponuntur, sunt autem istae. Exprime causam petendi; designa rem; declara⁵⁾, utrum realem an personalem intentes actionem. Quo facto petentur⁶⁾ expensae ratione petitionis inepte formatae. Et quod ita sit et debeat fieri⁷⁾, habes supra in libelli formatione; diligens advocatus invenire poterit considerata cuiuslibet⁸⁾ negotii qualitate. Item causa feodalis est, unde non debet hic tractari, sed remitti ad dominum feodi, ut Extra, de foro competenti, c. ex transmissa⁹⁾ et c. ex tenore (X. II. 2. 6, 11). Item spoliatus sum a te, non teneor tibi respondere, nisi prius¹⁰⁾ fuero restitutus, ut II. q. II. per totum (C. II. qu. 2). Item refunde mihi prius expensas alterius diei, quam non comparuisti, me vero comparente, ut C. de iudiciis, properandum (C. III. I. 13). Locus mihi¹¹⁾ inhonestus est assignatus, ubi nolo respondere vel litigare¹²⁾, ut ff. de arbitris, si cum dies, § arbiter¹³⁾ (D. IV. 8. 21 § 11). Nec debeo effici¹⁴⁾ deterioris condicionis, quia per mandatum¹⁵⁾ veni, quam si non venissem; sed certum est, quod si non venissem, non¹⁶⁾ mihi imputaretur per praedictam legem.

Item locus iste non est tutus¹⁷⁾, assignetis mihi aliquem locum tutum, alioquin locus est appellationis, ut Extra, de appellationibus, ex parte (X. II. 28. 47). Item ad locum istum non potestis me citare, dominus enim papa scribit nobis tamquam Parisiis¹⁸⁾ commorantibus, unde ad alium locum non po-

1) L. quoniam in inimicitia. — 2) L. M. text. corr. — 3) M. quod ego inducam te in testem; om. pro me. — 4) L. cum dilectis. — M. a delicto. — 5) L. om. declara. — 6) M. petuntur. — 7) L. Et quod ita debeat et possit. — 8) L. om. cuiuslibet. — 9) M. et Extra eod. tit. ex tenore. — 10) L. priusquam. — 11) M. enim. — L. om. mihi. — 12) M. om. ubi. — L. om. vel litigare. — 13) L. M. sic! — corr. ff. de receptis, qui arbitrium receperunt, quid tamen, § sed si in. — 14) L. om. effici. — 15) M. om. per mandatum. — 16) L. l. d. — M. om. mihi. — 17) L. text. corr. — 18) M. Parisius.

a) Cf. Friedberg, Quinque compilationes antiquae, pag. 12.

testis¹⁾ trahere litigantes, ut ff. de arbitris, l. si cum dies, § si arbiter²⁾. Item hiis diebus non debuit agi causa, quoniam dies sunt vindemiarium vel messium vel altissimae maiestati dicatae, ut ff. de feriis, l. I³⁾ (D. II. 12. 1), Extra, de feriis, c. unico⁴⁾ (X. II. 9. 5). Item non est hora ista competens, nam noctis tenebrae supervenere⁵⁾, ut Extra, de officio iudicis delegati, consuluit (X. I. 29. 24). Item duo, tertio absente nec canonice excusato, procedere non possunt, ut Extra, de officio iudicis delegati, prudentiam (X. I. 29. 21). Item solus estis⁶⁾, non potestis diem continuare, cum nihil omnino⁷⁾ solus possit. Item adversarius⁸⁾ meus convenit mecum, quod huic liti supersederemus usque ad pascha et nihil magis congruit⁹⁾ fidei humanae, quam quod convenit inter partes observare¹⁰⁾, ut ff. de pactis, l. I (D. II. 14. 1). Unde sententiam, in quam partes conveniunt, iudex proferre¹¹⁾ debet, ut ff. de re iudicata, si convenerit (D. XLII. 1. 26). Item non fui citatus, nisi a duobus, unde si propter hoc appellarem, deferendum erat appellationi¹²⁾, ut Extra, de officio iudicis delegati, c. II, prudentiam¹³⁾ (X. I. 29. 2, 21).

XVII. Replicationes contra praemissas exceptiones.

Contra exceptionem illam, qua dicitur¹⁴⁾, quod causa feodalis debet remitti ad dominum feodi, sic potest replicari. Licet res sit feodalis, de qua agitur, tamen cognitio ad ecclesiasticum iudicem spectat ratione legati, ratione dotalicii, ratione violentiae sive¹⁵⁾ spoliationis, et hoc innuitur Extra, de foro competenti, ex transmissa et c. verum¹⁶⁾ et c. cum sit generale et Extra eod. tit. c. ex tenore (X. II. 2. 6, 7, 8, 11). Item spoliatus sum a te, non teneor respondere¹⁷⁾.

Item contra illud, quod dictum est, quod iudices ad suum¹⁸⁾ locum partes citare non possunt, sic est replicandum: quod tu facilius et minori incommodo ad locum istum potes accedere et ita non interest tua, quod in illo loco cognoscamus, et praeterea non fuit expressum in illo rescripto, ut in illo loco cog-

1) L. om. non potestis — potestis. — 2) L. M. sic! — cf. pag. 36, n. 13. — 3) L. l. I in princ. — 4) M. sic! — corr. c. ultimo. — L. om. Extra — unico. — 5) L. iam apparent. — 6) L. Item duo estis nec potestis etc. — 7) L. possitis. — 8) L. om. adversarius. — 9) L. contrarium (?) est. — 10) L. non observare. — 11) M. ferre, om. debet. — 12) L. unde locus est appellationis. — 13) M. text. lac. — 14) L. quam dictum est. — 15) L. ratione. — 16) M. vestrum (sic!), om. et c. cum sit generale et Extra, eod. tit. — 17) L. om. Item — respondere. — 18) L. ad locum illum.

noscere debeamus, unde et alibi procedere possumus, ut ff. de iudiciis, l. si locus in iubendo iudicare non fuerit comprehensus, videtur in eo¹⁾ loco iudicare iussisse, quo solet iudicari²⁾ sine incommodo litigantium (D. V. 1. 59), verba sunt legis³⁾.

Item contra illud, quod dictum est, quod feriatis diebus non debet quis in ius vocari, sic replicabitur⁴⁾. Causa ista peritura est et celeritatem desiderat, ut contestetur lis, et tunc expectabitur, donec feriae transactae sint vel amplius, si necesse sit; et quod ita fieri debeat, legitur ff. de feriis, l. I, § sed excipiuntur et § sequenti (D. II. 12. 1 § 2sq.).

Contra hoc, quod dicitur, quod tempore messium non debet conveniri neque litigari, sic replicandum est. Frater⁵⁾, miles, clericus non est occupatus circa rem rusticam et sic ratio illius legis non extenditur ad te.

Contra id, quod dictum est, quod non est hora competens, sic replicatur. Illud non est introductum pro te, sed contra te, ut iudex sciat, quod si ante talem horam altera partium non venerit vel comparuerit, animadvertere possit in illum⁶⁾; et hoc verum est⁷⁾.

XVIII. De litis contestatione.

Post haec rite peracta sequitur de litis contestatione⁸⁾. Ubi autem libellus non conscribitur, induciae legitimae non conceduntur et facultas defendendi et excipiendi reo non attribuitur⁹⁾; locum autem habet, quod dicitur in Authentico: litis contestatio contra hoc indultum habita, pro nihilo est¹⁰⁾, ut III. q. III. offeratur (Grat. p. 3 ad C. III. qu. 3. c. 4). Ubi autem reus hiis omissis spontaneus litem contestatur, valet litis contestatio. Fit autem litis contestatio¹¹⁾, quando iudex per narrationem et responsionem causam audire ceperit, ut C. de litis contestatione, l. unica (C. III. 9. 1); Extra, de officio iudicis delegati, c. relatum (X. I. 29. 19). Debent enim principales personae factum narrare, nisi ita sint indiscretae, quod ex benignitate iudicis concedatur eis, quod eorum defectus suppleatur, ut Extra, de iudiciis¹⁾, pastoralis (X. II. 1. 14); merita enim causarum partium assertione panduntur, ut C., si per vim vel alio modo, l. II (C. VIII. 5. 2).

¹⁾ L. eodem. — ²⁾ M. litigari. — ³⁾ M. om. verba sunt legis. — ⁴⁾ M. continuat: Frater (?), miles, clericus non est occupatus circa rem rusticam et sic ratio illius legis non extenditur ad te. Item causa ista exitura est tempore et celeritatem desiderat, contestaris litem et tunc expectes, donec feriae sint transactae vel amplius, si necesse sit; et quod ita fieri debeat l. ff. de feriis, l. I, § ult. — ⁵⁾ L. text. corr. — ⁶⁾ L. in personam eius; om. possit. — ⁷⁾ M. om. et hoc verum est. — ⁸⁾ M. om. Post — peracta. — ⁹⁾ M. text. corr. — ¹⁰⁾ L. text. corr. — ¹¹⁾ M. om. Fit — contestatio.

nitatem iudicis concedatur eis, quod eorum defectus suppleatur, ut Extra, de iudiciis¹⁾, pastoralis (X. II. 1. 14); merita enim causarum partium assertione panduntur, ut C., si per vim vel alio modo, l. II (C. VIII. 5. 2).

XIX. De iuramento calumpniae.

Lite contestata distinguitur, utrum reus confiteatur de intentione actoris an non. Si confitetur, non est necesse, quod iuret de calumpnia, quoniam iam quodam modo condemnatus est, ut ff. de confessis, l. II (D. XLII. 2. 2), et nullae sunt partes iudicis in confessum, ut ff. ad legem Aquilianam, l. proinde²⁾ (D. IX. 2. 22). Si vero reus factum inficiatur³⁾, tunc iurandum est de calumpnia et actor iurare debet, quod credit, se bonam causam habere, et quod animo calumpniandi non movit causam. Reus vero, quod bona fide venit ad reluctandum; et hoc invenies C. de iureiurando propter calumpniam dando, l. I⁴⁾ (C. II. 59. 2). Debet etiam⁵⁾ addi huic sacramento⁶⁾, quod neuter exiget probationem aliquam ab altero causa dilationis, sed tantum illam, quam credit necessariam ad instructionem negotii, ut in Auth. de hiis, qui ingrediuntur ad appellationem, § quia vero (Nov. 49, c. 3). Quidam enim volunt dicere, hoc esse addendum iuramento calumpniae in tota causa⁷⁾ propter illud verbum, quod reperitur⁸⁾ in Authentico praedicto, ne⁹⁾ saepius iuret in eadem causa. Sed hoc non est verum; reperitur tamen¹⁰⁾, quod in quibusdam casibus etiam post litem contestatam iuratur¹¹⁾; verbi gratia ille, qui petit quartam productionem testium, iurare debet, quod non didicit testificata et quod illos testes¹²⁾ antea producere non potuit, et quaedam alia, quae in Auth. continentur, ut in Auth. de testibus, qui semel¹³⁾ (Nov. 90, c. 4).

Item, qui petit collationem instrumentorum fieri, iurare debet, quod nihil maligni conscius nec aliqua machinatione hoc fecit¹⁴⁾, ut in Auth. de fide instrumentorum, si vero moriantur (Nov. 73, c. 7). Item postquam altera pars renuntiavit testibus et¹⁵⁾ allegationibus, datur alteri mensis unus ad allegandum, ut

¹⁾ M. de exceptionibus. — ²⁾ L. text. corr. — ³⁾ L. M. sic! — L. om. factum. — ⁴⁾ M. sic! — L. l. non illud (sic!). — ⁵⁾ L. tamen. — ⁶⁾ L. iuramento. — ⁷⁾ L. M. text. corr. (l. d.). — ⁸⁾ L. habetur. — ⁹⁾ L. scilicet ne. — ¹⁰⁾ L. enim. — ¹¹⁾ M. iuret. — ¹²⁾ L. om. testes. — ¹³⁾ L. M. text. corr. — ¹⁴⁾ L. quod hoc malitiose non facit nec aliqua machinatione hoc petit. — ¹⁵⁾ M. om. testibus et.

II. q. III. ¹⁾ (C. II. qu. 3), ad convincendam eius malitiam ²⁾, ut in Auth. cum de appellationibus cognoscitur, § sed hoc praesenti ³⁾ (Nov. 115, c. 2). Item addi debet iuramento calumpniae a partibus, quod nihil dederunt vel dabunt nec promiserunt per se vel per interpositam personam iudici vel alii personae, quod non licitum sit dare, ut in Auth., ut litigantes iurent, in princ. (Nov. 124, c. 1).

Hoc iuramentum praestant non tantum principales personae, sed etiam tutores et curatores, ut C. de iureiurando propter calumpniam dando, l. II (C. II. 59. 2). Item pater, qui habet ⁴⁾ legitimam administrationem in rebus filii, ut C. de bonis maternis, l. I (C. VI. 60. 1); item yconomus, ut Extra, de iuramento calumpniae, imperatorum (X. II. 7. 4).

XX. An minor iurare possit de calumpnia.

De minore XXV annis quaeritur ⁵⁾, utrum iurare debeat de calumpnia. Et certum est, quod antea quartum decimum annum non debet aliquis iurare, ut XXII. q. V, pueri ante annos ⁶⁾ (C. XXII. qu. 5. c. 15). Sed utrum postea, non est determinatum. Videtur tamen, quod sic, quia minor in criminali (causa) interrogatur et respondet ⁷⁾, ut C. de auctoritate praestanda, l. clarum (C. V. 59. 4). Similiter in causa civili ⁸⁾, ut ff. de confessis, l. certum, § penult. (D. XLII. 2. 6). Sed parum esset, ipsum respondere, nisi de hoc iuraret, cum homines nostri temporis vilissimum reputant deierare, ut in Auth. quibus modis naturales efficiuntur sui ⁹⁾ (Nov. 74, c. 5). Et licet a legibus omissum sit, tamen hoc omittere ¹⁰⁾ non debet religio iudicantis, ut ff. de testibus, quaesitum (D. XXII. 5. 13). Si tamen minoris tutor iuraverit ¹¹⁾, non videtur minor ¹²⁾ compellendus ad iurandum nec econverso.

XXI. Utrum procurator iurare possit de calumpnia.

Quaeritur, utrum procurator iurare debeat de calumpnia ¹³⁾. Videtur, quod non. Ipsae enim principales personae iurare debent, ut C. de iureiurando propter calumpniam dando, l. II

¹⁾ L. M. sic! — ²⁾ M. text. corr. et lac. — ³⁾ M. om. § sed hoc praesenti. — ⁴⁾ L. om. qui habet. — ⁵⁾ L. dicitur et quaeritur. — ⁶⁾ L. M. text. corr. — ⁷⁾ M. et non respondet. — ⁸⁾ L. om. civili. — ⁹⁾ L. servitus (sic!). — ¹⁰⁾ M. hic amittere. — ¹¹⁾ L. text. corr. — ¹²⁾ M. tutor. — ¹³⁾ L. debet calumpniam.

(C. II. 59. 2), et procurator compelli non debet ad iurandum, ut ff. de iureiurando, l. iusiurandum et ad pecunias, § procurator ¹⁾ (D. XII. 2. 34 § 3). Econtra videtur, quod ille, qui alieno petit nomine, sibi dari cautionem ²⁾ de dampno infecto, iurare debet, quod non calumpniose petit, ut ff. de damno infecto, l. qui bona, § si alieno (D. XXXIX. 2. 13 § 13). Immo videtur, hoc esse determinatum Extra, de iuramento calumpniae, c. cum ³⁾ (X. II. 7. 6) et Extra, de testibus, c. causam (X. II. 21. 1). Ad hoc dicendum, quod ex iusta ⁴⁾ causa, si habeat procurator speciale mandatum, semper admittitur ⁵⁾ ad iurandum. Si tamen pars adversa petierit et iudici fuerit visum, compelleretur principalis persona venire et iurare, ut C. de procuratoribus, l. ult. (C. II. 13. 28), vel mittatur ad domum illius, qui venire non potuit ⁶⁾ ad iudicium, ut C. de iureiurando propter calumpniam dando, l. II (C. II. 59. 2). Procurator autem datus in rem suam venire debet, ut iuret ⁷⁾, ipse enim principalis persona reputatur, ut C. de procuratoribus, qui stipendia (C. II. 12. 10) et II. q. VI, biduum, § palam (C. II. qu. 6. c. 29 § 7), in Auth. ut litigantes iurent, in princ. (Nov. 124, c. 1).

XXII. Utrum clericus iuret.

Quaeritur, utrum clericus iurare debeat in causis spiritualibus. Videtur, quod non, ut Extra de iuramento calumpniae c. II (X. II. 7. 2), ubi dicitur ⁸⁾, quod clericus inconsulto episcopo non debet iurare, et in sequenti capitulo dicitur, quod cum ⁹⁾ de rebus spiritualibus agitur, Romana ecclesia nec iuramentum ¹⁰⁾ dare nec recipere consuevit. Et alibi dicitur, quod clericus laico non debet, ut XXII. q. ult. cap. ult. (C. XXII. qu. 5. c. 23). Sed quod possit, videtur econtra ¹¹⁾, quoniam decretalis dicit expresse, quod idoneis advocatis debet hoc officium delegari, ut Extra, eod. tit. imperatorum ¹²⁾ (X. II. 7. 4). Sed quod quis per se non potest ¹³⁾, nec per alium, ff. de administratione rerum ad civitates pertinentium, l. II (D. L. 8. 2). Ad hoc dicendum, quod clericus bene potest iurare. Ad hoc dicitur, quod clericus iurare non debet inconsulto episcopo.

¹⁾ M. quod sic videtur (manu posteriori insertum). — ²⁾ L. petit cavere sibi. — ³⁾ L. de iureiurando, c. primo (sic!). — ⁴⁾ M. ex ista. — ⁵⁾ L. super hoc bene admittitur. — M. mittitur. — ⁶⁾ M. poterit. — ⁷⁾ L. iurare debet, ut videatur (sic!). — ⁸⁾ M. om. ut Extra — dicitur. — ⁹⁾ M. quoniam et cum. — ¹⁰⁾ M. om. iuramentum. — ¹¹⁾ L. Contra videtur. — ¹²⁾ M. om. ut Extra — imperatorum. — ¹³⁾ L. potest facere.

Verum in generali vel in speciali nihil facit ad propositum littera, quae dicit¹⁾, quod Romana ecclesia non consuevit compellere²⁾, non enim dicit, quod fieri non debeat³⁾ iuramentum calumpniae⁴⁾. Illud autem, quod dicitur, clericus laico iurare non debet, verum est; coram saeculari iudice⁵⁾ non debet clericus conveniri, sed apud proprium episcopum, ut in Auth. ut clerici apud proprios episcopos conveniantur (Nov. 83) et Extra, de foro competenti, per totum (X. II. 2).

XXIII. Ubi praestari debet iuramentum.

Omne⁶⁾ iuramentum praestari debet coram iudice partibus praesentibus, nisi sint tales personae, quae per procuratores solent litigare, vel nisi sit mulier honesta. Ad huiusmodi personas iudex mittere debet, ut C. de iureiurando propter calumpniam dando, l. II (C. II. 59. 2), in Auth. ut litigantes iurent, in princ. (Nov. 124, c. 1). Actor vero, qui non vult iuramentum dare⁷⁾, cadere debet ab actione instituta. Reus si nolit, perinde habetur⁸⁾, acsi confessus esset illud, quod actor intendit. Inde est⁹⁾, quod quando actor petit certam quantitatem, reus vero confitetur incertam, condemnandus¹⁰⁾ est; et hoc ita¹¹⁾ intellige, quando actor tale quid intendit, de quo si constaret, reus ei condemnandus esset. Non enim semper condemnandus est reus, licet etiam¹²⁾ contumaciter absit¹³⁾, ut C. de iudiciis, properandum, § sin autem (C. III. 1. 13 § 8) et ff. de peculio, eo tempore (D. XV. 1. 50).

XXIV. Si possit remitti.

Litigatores hoc iuramentum sibi remittere non possunt ex pacto, quin¹⁴⁾ alter ab altero id¹⁵⁾ exigere possit¹⁶⁾ usque ad diffinitivam sententiam, ut C. de iureiurando propter calumpniam dando, l. II, § sed quia veremur (C. II. 59. 2 § 4). Si vero tacite hoc remisso iuramento processum esset ad diffinitivam sententiam¹⁷⁾, bene valet. Nam etiam iudex illam sen-

¹⁾ L. decretalis dicens (?). — ²⁾ L. text. corr. — M. om. compellere. — ³⁾ M. habeat (sic!). — ⁴⁾ L. non debet fieri iuramentum calumpniae. — ⁵⁾ M. om. iudice. — ⁶⁾ L. Hoc. — ⁷⁾ L. iurare. — ⁸⁾ L. habendus est. — ⁹⁾ M. Idem est, quando. — ¹⁰⁾ M. condemnatus. — ¹¹⁾ M. om. ita. — ¹²⁾ M. enim. — ¹³⁾ L. absens. — ¹⁴⁾ L. quoniam (?). — ¹⁵⁾ M. om. id. — ¹⁶⁾ L. possit ex poenitentia. — ¹⁷⁾ L. om. diffinitivam. — M. om. sententiam.

tentiam proferre debet, in quam¹⁾ partes conveniunt, ut ff. de re iudicata, si convenerit (D. XLII. 1. 26) et ff. communi dividundo, iudicem²⁾ (D. X. 3. 21).

Quaeritur, utrum proposita exceptione peremptoria lis sit contestata. Videtur, quod sic, ut³⁾ Extra, de dolo et contumacia, prout nobis (X. II. 14. 4) et C. de exceptionibus, si quidem (C. VIII. 36. 9), ubi dicitur, quod si reus credat, actorem in sua intentione deficere, non habet necesse, proponere⁴⁾ exceptionem aliquam sive defensionem⁵⁾; ubi autem de intentione⁶⁾ actoris confitetur, necesse habet proponere, et ita videtur, quod proponendo peremptoriam quoquo modo⁷⁾ confitetur de intentione adversarii.

Econtra videtur, quod⁸⁾ qui excipit non videtur confiteri de intentione⁹⁾ adversarii, ut ff. de exceptionibus, l. non utique (D. XLIV. 1. 9). Et hoc concedimus, unde dicimus¹⁰⁾, quod super principali debet fieri litis contestatio.

XXV. Si praestari debeat in causa appellationis.

Quaeritur, utrum iuramentum calumpniae¹¹⁾ praestari debeat¹²⁾ in causa appellationis. Ad hoc distinguendum videtur¹³⁾, quoniam aut appellatur ante litis contestationem aut post. Si ante, certum est, quod bene praestari¹⁴⁾ debet in causa appellationis, cum in priori iudicio praestitum non fuerit. Si autem post litis contestationem vel post sententiam appellatum fuerit, praestito iuramento in priori iudicio, non¹⁵⁾ praestabitur in causa appellationis, cum eadem sit causa appellationis cum principali, ut C. ne in una eademque causa tertio provocetur (C. VII. 70. 1). Item notandum, quod olim iudices iurare solebant, quod secundum leges et secundum quod videretur iustum in negotio procederent¹⁶⁾. Advocati vero iurabant, quod in¹⁷⁾ bona fide pro posse suo causam clientulorum suorum defenderent, et hoc expresse legitur C. de iudiciis, rem non novam (C. III. 1. 14) et in Auth. de iureiurando¹⁸⁾, quod praestatur ab his, qui recipiunt administrationes (Nov. 8, c. 3).

¹⁾ L. M. text. corr. — ²⁾ L. iudices. — M. iudicare. — ³⁾ M. om. quod sic, ut. — ⁴⁾ L. ponere. — ⁵⁾ L. defensionem aliquam scilicet exceptionem peremptoriam. — ⁶⁾ M. de confessione. — ⁷⁾ L. text. corr. — ⁸⁾ L. M. quia. — ⁹⁾ M. intentionem. — ¹⁰⁾ M. sed non concedimus, quod super etc. — ¹¹⁾ L. de calumpnia. — ¹²⁾ M. provocari valeat. — ¹³⁾ L. om. videtur. — ¹⁴⁾ L. provocari, om. bene. — ¹⁵⁾ L. om. non. — ¹⁶⁾ L. quod per iustum iudicium procederent. — ¹⁷⁾ L. om. in. — ¹⁸⁾ M. et in Auth. iusiurandum, om. reliqua.

XXVI. De exceptionibus, quae poni possunt post litem contestatam et iuramentum de calumpnia.

Lite contestata et praestito iuramento calumpniae¹⁾ debent partes proponere exceptiones peremptorias²⁾, ut rei iudicatae, pacti conventi, de non petendo, transactiones, iuramentum³⁾, praescriptiones et multae aliae. Contra has exceptiones proponet actor replicationes suas et reus triplicationes suas et sic ulterius. Item notandum est, quod exceptiones peremptoriae locum habent usque ad diffinitivam sententiam, ut C. sententiam rescindi non posse, l. peremptorias (C. VII. 50. 2) et C. de exceptionibus, l. praescriptionem peremptoriam (C. VIII. 35. 8). Immo in causa appellationis proponi possunt post sententiam, ut C. de temporibus et reparationibus appellationum, per hanc (C. VII. 63. 4). Sed hoc ita videtur esse intelligendum, quando in⁴⁾ priori iudicio in memoriam⁵⁾ litigatori non occurrerint, quia videtur⁶⁾, quod ultra terminum proponendis dilatoriis praefixum non admittitur aliqua, nisi de novo competat vel occurrat⁷⁾, et hoc iuret⁸⁾, qui vult eam proponere, ut Extra, de exceptionibus, pastoralis (X. II. 25. 4). Pari ratione nec peremptoriae proponentur ultra terminum praefixum, scilicet ultra sententiam, nisi sicut dictum⁹⁾ est de dilatoriis, quae de novo competunt vel¹⁰⁾ occurrunt, et hoc iuret, qui vult eas proponere.

XXVII. De interrogationibus faciendis.

Consequentur fiunt interrogationes ab actore reo et a reo actori¹¹⁾. Et sciendum est¹²⁾, quod ille, qui petit interrogationem fieri¹³⁾, primo debet¹⁴⁾ interrogari, quid credit de eo, super quo vult interrogationem fieri; postmodum quaeratur ab altero, quid quisque¹⁵⁾ iuris in alterum statuerit¹⁶⁾. Et certe priusquam detur¹⁷⁾ deliberatio ad testes producendos vel ad instrumenta, debent fieri huiusmodi interrogationes¹⁸⁾, quia si sic possit perpendi veritas, non est necesse, testes inducere. Et nota, quod sicut supervacuae probationes fieri vel¹⁹⁾ recipi non debent, ut

¹⁾ M. om. calumpniae. — ²⁾ M. exceptiones peremptoriae proponi possunt. — ³⁾ L. om. iuramentum. — ⁴⁾ M. illa. — ⁵⁾ M. om. in memoriam. — ⁶⁾ M. video. — ⁷⁾ M. nisi de novo occurrerint. — ⁸⁾ M. erit. — ⁹⁾ M. supradictum. — ¹⁰⁾ M. om. competunt vel. — ¹¹⁾ L. ab actore et a reo. — ¹²⁾ M. Et sciet. — ¹³⁾ L. om. fieri. — ¹⁴⁾ L. text. corr. — ¹⁵⁾ L. M. quia quod quisque. — ¹⁶⁾ M. om. statuerit. — L. om. Et certe. — ¹⁷⁾ L. om. detur. — ¹⁸⁾ L. text. corr. — ¹⁹⁾ M. om. fieri vel.

C. de probationibus, l. ad probationem (C. IV. 19. 21) et ff. de iureiurando, si duo patroni, § idem Julianus scribit (D. XII. 2. 13 § 2), ita nec supervacuae interrogationes admitti vel fieri debent¹⁾, sed illae tantum, quae faciunt ad negotii decisionem²⁾. Si autem dubitetur de aliqua interrogatione, utrum faciat ad rem³⁾ vel non, melius est, ut ex habundanti fiat interrogatio, quam (ut) necessaria omittantur.

Clara et luculenta debet esse interrogatio et responsio, et si litigator obscure respondeat⁴⁾ et incertum confiteatur, compellendus est a iudice, ut certum⁵⁾ confiteatur, ut ff. de confessis, l. certum confessus, in princ. (D. XLII. 2. 6). Item quando quaeritur de aliquo facto, quod nemini nominatim imponitur⁶⁾, non debet iudex ita inquirere: fecit hoc Petrus, fecit hoc Robertus? ⁷⁾. Quia sic potius est suggerentis, quam interrogantis vel⁸⁾ quaerentis, ut ff. de quaestionibus, l. I. § qui questionem (D. XLVIII. 18. 1 § 21). Sed quaerere debet in generali, quis hoc fecit⁹⁾. De facto iudex non debet supplere, nisi de eo, quod¹⁰⁾ constat ei in foro iudicii, verbi gratia quod redactum est in actis, videlicet¹¹⁾ in petitione et responsione, interrogationibus, exceptionibus, replicationibus¹²⁾, quae omnia scribi debent secundum novum¹³⁾ Lateranense concilium, ut Extra, de probationibus, quoniam contra falsam¹⁴⁾ (X. II. 19. 11). De hiis bene¹⁵⁾ potest supplere iudex et dicere: testes tui dicunt hoc, illud es confessus in iure coram nobis, terminus praefixus appellationi est elapsus, ut C. de temporibus et reparationibus appellationum, l. II. in fine (C. VII. 63. 2). Praeterea quod a legibus omissum est, non omittit religio iudicantis¹⁶⁾, ut ff. de testibus, quaesitum (D. XXII. 5. 13). De iure autem constat, quod iudex supplere potest¹⁷⁾, C. ut quae desunt advocationi (partium) iudex suppleat¹⁸⁾ (C. III. 10. 1). Item si actor vel reus confiteatur contra se¹⁹⁾, bene creditur eis, ut ff. de interrogationibus in iure faciendis et interrogatoriis actionibus²⁰⁾, l. de aetate, § I (D. XI. 1. 11 § 1). Si autem pro se, non creditur eis, ut testatori, etsi hoc scripserit²¹⁾ in testamento suo,

¹⁾ M. ita supervacuae interrogationes fieri non debent. — ²⁾ L. sed ea, quae faciunt tantum ad negotium vel ad negotii definitionem. — ³⁾ M. om. ad rem. — ⁴⁾ L. ad interrogationem. — ⁵⁾ M. verum. — ⁶⁾ L. interponitur. — ⁷⁾ M. R. fecit, W. hoc (sic!). — ⁸⁾ M. om. sic, om. interrogantis vel. — ⁹⁾ M. quis fecerit. — ¹⁰⁾ M. de quo. — ¹¹⁾ L. om. quod — videlicet. — ¹²⁾ L. om. replicationibus. — ¹³⁾ L. om. secundum novum. — ¹⁴⁾ M. om. ut Extra — falsam. — ¹⁵⁾ L. om. bene. — ¹⁶⁾ L. text. corr. — ¹⁷⁾ L. debet. — ¹⁸⁾ L. om. C. ut quae — suppleat. — ¹⁹⁾ L. confiteatur aliquid; om. contra se. — ²⁰⁾ L. M. text. corr. — ²¹⁾ M. nec etiam testatori, si hoc scripserit.

in Auth. de iureiurando a moriente praestito (Nov. 48) et C. de probationibus, l. rationes¹⁾ (C. IV. 19. 6).

Confessiones videlicet²⁾ convenire debent ita, quod eius rei, de qua quaeritur, possit esse actio cum aliquo³⁾, ut ff. de interrogationibus (in iure faciendis et interrogatoriis) actionibus, l. confessionibus (D. XI. 1. 13). Item si quis erret in facto proposito⁴⁾, non finito negotio⁵⁾ nihil ei obest, ut ff. de iuris et facti ignorantia, error (D. XXII. 6. 8). Et hoc verum est⁶⁾, si vult probare tractatum⁷⁾ contrarium, aliter bene⁸⁾ sibi praeiudicat. Errans autem⁹⁾ confiteri non videtur, nisi ius ignoret, ut ff. de confessis, l. I (D. XLII. 2. 1). Item confessio extra ius facta¹⁰⁾ non nocet neque praeiudicat, nisi quando testes ad hoc vocati sunt, ut de illa confessione testimonium perhibeant, III. q. IX. c. de hiis (Grat. ad C. III. qu. 9. c. 15). Confessus autem in iure pro condemnato habetur, ut ff. de confessis, l. I (D. XLII. 2. 1) et C. eod. tit. l. unica (C. VII. 59. 1), et datur actio utilis contra ipsum¹¹⁾ ex confessione sua, ff. ad Legem Aquiliam¹²⁾, proinde si occisus (D. IX. 2. 25). Et hoc¹³⁾ verum est, etsi falsum fuerit¹⁴⁾, quod confessus est, puta si dixerit¹⁵⁾, se interfecisse servum, quem alius interfecerat¹⁶⁾, ut ff. de confessis, l. si is¹⁷⁾ (D. XLII. 2. 4). Ex hac enim causa indebitum solutum non repetitur, ut C. de conditione indebiti, l. ea, quae (C. IV. 5. 4). Notandum tamen¹⁸⁾, quod, licet confessus pro condemnato habeatur, tamen sententia ferenda est in eum, ut II. q. I. nos in quemquam (C. II. qu. 1. c. 1). Nec est contrarium¹⁹⁾ ff. ad legem Aquiliam, proinde si occisus (D. IX. 2. 25), ubi dicitur, quod nullae sunt partes iudicandi in confessum²⁰⁾. Sed illud intelligitur²¹⁾, quantum ad inquirendum, non quantum ad insinuandum²²⁾. Haec, quae diximus de confessis, locum habent in causa civili. In causa criminali²³⁾ secus est, in qua confessiones reorum pro exploratis criminibus non habentur, ut ff. de quaestionibus, l. I, § Divus (D. XLVIII. 18. 1. § 17). Idem est in causa status; si quis enim confiteatur, se esse servum, sibi non

¹⁾ L. probationes. — ²⁾ M. l. d. (quaelibet?). — ³⁾ L. Item confessionibus naturalibus (?) convenire debent interrogationes ita, quod convenient rei, de qua possit esse actio cum aliquo. — ⁴⁾ M. om. erret, om. proposito. — ⁵⁾ M. nondum transacto negotio. — ⁶⁾ M. intelligendum. — ⁷⁾ M. om. tractatum. — ⁸⁾ M. om. bene. — ⁹⁾ M. om. autem. — ¹⁰⁾ M. praeiudicat, quando testes vocati sunt ad hoc. — ¹¹⁾ L. eum, seq. text. corr. — ¹²⁾ M. in illa l. proinde. — ¹³⁾ L. Quod. — ¹⁴⁾ L. sit illud. — ¹⁵⁾ L. dicat. — ¹⁶⁾ L. interfecit. — ¹⁷⁾ L. M. text. corr. — ¹⁸⁾ L. Notatur, quod. — ¹⁹⁾ L. et non est contra. — ²⁰⁾ M. iudicis in confesso. — ²¹⁾ L. intelligendum est non quantum... sed etc. — ²²⁾ M. l. d. (sinendum? — finiendum?). — ²³⁾ L. in causa criminali.

praeiudicat, ut C. de liberali causa, l. interrogatam¹⁾ (C. VII. 16. 24) et ff. eod. tit. l. I (D. XL. 12. 1).

Ad maiorem huius articuli evidentiam videamus, quae et quot exigantur ad hoc, quod confessio sua alicui praeiudicat. Et quidem exigitur, ut confessio²⁾ fiat in iure, ut ff. de interrogationibus in iure faciendis et interrogatoriis actionibus, l. ult. (D. XI. 1. 22); item coram suo iudice, ut II. q. I. in primis personis (C. II. qu. 1. c. 7) et Extra, de iudiciis, at si clerici (X. II. 1. 4); item quod³⁾ contra se, ut ff. de interrogationibus in iure faciendis et interrogatoriis actionibus, l. de aetate, § I (D. XI. 1. 11 § 1); item cum perseverantia, ut C. de errore advocatorum, l. III (C. II. 10. 3) et C. de iuris et facti ignorantia, l. I (D. XXII. 6. 1); item quod sit spontanea confessio⁴⁾, ut XV. q. VI. c. I.⁵⁾ (C. XV. qu. 6. c. 1) et XXXI. q. II. Lotharius (C. XXXI. qu. 2. c. 4); item praesente adversario facta⁶⁾, ut ff. de confessis, l. certum, § si quis absente⁷⁾ (D. XLII. 2. 6 § 3); item quod sine errore, ut ff. de confessis, l. II (D. XLII. 2. 2) et ff. de confessis, certum, § si quis incertum confiteatur⁸⁾ (D. XLII. 2. 6 § 1); item quod tale quid confiteatur⁹⁾, de quo cum aliquo possit esse actio, ut ff. ad legem Aquiliam, inde Neratius¹⁰⁾, § ult. (D. IX. 2. 23); item quod non sit iuri contrarium, ut ff. de interrogatoriis actionibus, l. si is (D. XI. 1. 14), nec sit vero contrarium¹¹⁾, ut Inst. de adoptionibus, in princ. (J. I. 11); item quod sit maior, qui confitetur, ut ff. de confessis, l. certum, § in pupillo (D. XLII. 2. 6 § 5); item quod non sit causa status, ut C. de liberali causa, interrogatam (C. VII. 16. 24). Extra ius¹²⁾ facta quandoque praeiudicat confessio¹³⁾ testibus ad hoc vocatis, ut supradictum est¹⁴⁾.

Notandum, quod¹⁵⁾ si reus vel actor aliquid confiteatur et alter neget hoc, postea illa confessione agere non potest, quomodo¹⁶⁾ enim ageret ex quo falsum asseruit? Nam¹⁷⁾ sicut confitenti praeiudicat confessio, ita¹⁸⁾ neganti debet praeiudicare negatio, ut Extra, de testibus, c. praesentium (X. II. 20. 31), ubi dicitur, quod si aliquis protestatus est, se velle dicere contra personam testis, si postmodum inveniatur, quod ille testis ali-

¹⁾ L. M. text. corr. — ²⁾ M. om. confessio. — ³⁾ M. om. item quod. — ⁴⁾ M. om. confessio. — ⁵⁾ L. ut XII. q. VI. c. I. (sic!). — ⁶⁾ L. item quod, om. facta. — ⁷⁾ M. om. § si quis absente. — ⁸⁾ M. om. item quod sine — confiteatur. — ⁹⁾ M. et tale quid, de quo etc. — ¹⁰⁾ L. M. l. d. — ¹¹⁾ L. text. corr. — ¹²⁾ M. ius etiam. — ¹³⁾ L. om. confessio. — ¹⁴⁾ M. ut praediximus. — ¹⁵⁾ L. om. Notandum, quod. — ¹⁶⁾ M. ageret ex eo, quod postea (sic!) falsum esse asseruit? — ¹⁷⁾ M. Praeterea. — ¹⁸⁾ M. sic et.

qua pro eo dixerit, de facili ei non credatur. Item in multis casibus punitur aliquis propter mendacium, verbi gratia si aliquis dixerit, se possidere rem, quam non possidet, conveniretur rei vindicatione, ut ff. de petitione hereditatis, qui se liti obtulit (D. V. 3. 45) et ff. de rei vindicatione, sin autem (D. VI. 1. 27); in hiis legibus dicitur, quod tenetur reus¹⁾ acsi consideret. Et hoc verum est, nisi actor ab initio scivit, ipsum non possidere²⁾, nam sic³⁾ a se ipso deciperetur, ut ff. de rei vindicatione, nam si actor (D. VI. 1. 26). Item si quis neget, se possidere, cum possideat, et adversarius probet, eum⁴⁾ possidere, transfertur possessio in ipsum, ut ff. de rei vindicatione, l. ult. (D. VI. 1. 80). Item si petam⁵⁾ a te rem Titii, quam possides, et tu neges, illam esse Titii. Si postmodum⁶⁾ receptis probationibus meis confitearis, illam esse Titii, sed dicas te potiore in re illa⁷⁾, puta quoniam tibi fuit obligata, nihilominus transfertur in me possessio; postmodum⁸⁾ erit tibi licitum, docere de iure tuo, ut in Auth. de triente et semisse, § illud quoque (Nov. 18, c. 10). Item si quis negavit, testamentum esse verum, postmodum nihil potest petere ex eo, ut ff. de inofficioso testamento, Papinianus, § meminisse (D. V. 2. 8 § 14). Item si quis negavit, pecuniam sibi fuisse numeratam, postea de hoc conventus, si vult⁹⁾ probare solutionem, non auditur, ut C. de non numerata pecunia, in Auth. qui contra propriam (Nov. 18, c. 8 ad C. IV. 30. 4).

Item notandum, quod errorem proprium potest quis corrigere usque ad diffinitivam sententiam, ut C. de iuris et facti ignorantia, l. I (C. I. 18. 1). Errorem vero advocati infra triduum corrigere licet, non probando contrarium¹⁰⁾, ut C. de errore advocatorum, l. III (C. II. 10. 3). Sed quae est ratio, quare errorem advocatorum corrigere non licet sicut proprium usque¹¹⁾ ad diffinitivam sententiam? Ad hoc dicimus¹²⁾, quod licet, errorem proprium corrigere probando contrarium, errorem¹³⁾ vero advocati¹⁴⁾ non probando contrarium; et est ratio, quoniam in proprio facto intolerabilis est error¹⁵⁾, in alieno vero tolerabilis, ut ff. pro suo, l. ult. (D. XLI. 10. 5). Item plerumque contingit, quod aliquis confitetur aliquid in iudicio, postmodum vero¹⁶⁾

¹⁾ M. om. reus. — ²⁾ L. nisi actor scierit, ipsum ab initio non possidere. — ³⁾ L. tunc. — ⁴⁾ M. ipsum. — ⁵⁾ M. peto. — ⁶⁾ L. text. corr. — ⁷⁾ L. in iure. — ⁸⁾ L. sed postmodum. — ⁹⁾ L. si postea conventus velit probare etc. — ¹⁰⁾ M. om. corrigere — contrarium. — ¹¹⁾ L. om. usque. — ¹²⁾ L. dicitur. — ¹³⁾ L. om. errorem. — ¹⁴⁾ L. seq. ut infra triduum. — ¹⁵⁾ M. om. error. — L. error (et) ignorantia. — ¹⁶⁾ M. om. vero.

negat illud¹⁾. Quaeritur, utrum iudex super hoc debeat recipere probationes vel standum sit²⁾ recordationi eius. Ad hoc distinguendum est, quia aut iudex scit hoc ut iudex aut ut homo. Si ut iudex, standum est recordationi eius³⁾, ut Extra, de appellationibus, significavit (X. II. 28. 48) cum suis concordantiis. Si ut homo, puta altera pars secesserat a facie iudicis et interim altera pars confessa est aliquid coram multis⁴⁾, in hoc casu non poterit iudex se intromittere nec super hoc sententiare, ut II. q. I. § quando autem (Grat. ad C. II. qu. 1. c. 20). Si autem dissoluto auditorio iudex aliquid scribat vel dicat⁵⁾ pro parte altera, non⁶⁾ creditur ei, nisi quatenus acta permonstrant, ut in Lateranensi concilio novissimo, in decretali quoniam⁷⁾ (X. II. 19. 11). Item quaeritur, utrum confessio procuratoris domino praeiudicet. Et videtur modis omnibus, quod sic. Alias pro nichilo apponeretur haec clausula⁸⁾ in litteris: *ratum habiturus quicquid fecerit* etc.⁹⁾. Item procurator tenetur idem facere¹⁰⁾, quod dominus faceret, si praesens esset, et respondere debet ad interrogationes, ut ff. de procuratoribus, l. sed et hae personae, § defendere (D. III. 3. 35 § 3). Contra videtur¹¹⁾, nam si procurator meus confessus est, me occidisse hominem et ego non occidi¹²⁾, tenetur ipse et non ego, ut ff. ad legem Aquiliam¹³⁾, l. proinde, § I (D. IX. 2. 25 § 1). Item dicit lex, quod non sufficit, procuratorem vel curatorem¹⁴⁾ fateri, ut ff. de confessis, l. certum, § si quis absente¹⁵⁾ (D. XLII. 2. 6 § 4). Ad hoc dicendum¹⁶⁾, quod¹⁷⁾ in hiis, quae secundum¹⁸⁾ iuris ordinem directe spectant ad decisionem negotii, cui datus est procurator, confessio procuratoris domino bene praeiudicat, nisi ante sententiam diffinitivam a domino fuerit¹⁹⁾ revocata. Si vero procurator datus ad unam speciem, super alia²⁰⁾ litem contestetur, nihil agit, ut C. de procuratoribus, l. si procurator (C. II. 13. 10). Immo etiam si²¹⁾ datus fuerit ad agendum super molendino et stagno et ipse super dampnis datis in stagno et molendino²²⁾ litem contestetur, cum de hiis in litteris aposto-

¹⁾ L. in iudicio. — ²⁾ L. text. lac. — ³⁾ L. om. Ad hoc — eius. — ⁴⁾ L. text. corr. et lac. — ⁵⁾ L. aliqua scribit vel dicit. — ⁶⁾ L. de facili non. — ⁷⁾ L. ut Extra, de probationibus, quaesitum (sic!). — ⁸⁾ L. text. corr. et lac. — ⁹⁾ L. ratum et gratum habiturum et cet. — ¹⁰⁾ M. tenet facere hoc. — ¹¹⁾ M. om. Contra videtur. — ¹²⁾ M. om. et ego non occidi. — ¹³⁾ L. l. providendum, § proinde si occisus (sic!). — ¹⁴⁾ L. tutorem confiteri facere. — ¹⁵⁾ L. M. sic! — corr. § sed an et ipsos. — ¹⁶⁾ L. dicatur. — ¹⁷⁾ M. quod quoniam. — ¹⁸⁾ M. om. secundum. — ¹⁹⁾ L. sit; text. corr. — ²⁰⁾ M. om. super alia. — ²¹⁾ L. Et si. — ²²⁾ L. om. et ipse — molendino.

licis¹⁾ non fiat mentio, non praeiudicat domino; procurator enim datus intelligitur tantum, ad ea, quae in litteris apostolicis continentur, ut Extra, de officio iudicis delegati, c. cum olim²⁾ (X. I. 29. 32).

XXVIII. De probationibus.

Quando per confessiones partium et interrogationes factas in iure de causa liquere non potest³⁾, recurrendum est ad testes vel ad instrumenta vel ad praesumptiones.

Primo videamus de testibus. Testis medius esse debet, ut veritatem dicat pro utraque parte⁴⁾, XIV. q. V. non sane (C. XIV. qu. 5. c. 15), et de hoc iurare debet, III. q. IX. hortatur, (C. III. qu. 9. c. 20), quia non est testis⁵⁾, nisi iuratus, ut IV, q. III. in c. iurisiurandi⁶⁾ (C. IV. qu. 3. c. 3 § 37), nisi pro reverentia⁷⁾ et honestate alicui⁸⁾ de consensu partium⁹⁾ remittatur iuramentum, ut Extra, de testibus, tuis (X. II. 20. 39). Item totam veritatem negotii, quae sibi occurrit, debet testis dicere, alioquin si scienter aliquid omittit¹⁰⁾, periurus est, ut Extra, de crimine falsi, falsidicus¹¹⁾ (X. V. 20. 1). Immo etiam non debet ordinare verba sua, ut faciant magis pro una parte quam pro alia, sed prout veritas se habet via regia incedere debet, ut III. q. IX. c. pura (C. III. qu. 9. c. 17), ubi dicitur: nihil (igitur, vel) quod [sibi] videtur bonum, addendum est¹²⁾. Item certum factum debent testes probare¹³⁾ et de tempore et loco simul concordare. De tempore habes¹⁴⁾ III. q. IX. nihilominus (C. III. qu. 9. c. 16), de loco habes exemplum Danielis, qui duos presbyteros de falso testimonio convicit. Si enim¹⁵⁾ unus testis dicat: Petrus heri interfecit hominem, secundus dicat¹⁶⁾: ante heri, tertius dicat: nudius tertius; vel si ita dicant¹⁷⁾: Petrus interfecit hominem Lungnari¹⁸⁾ alius dicat: Carnoti, tertius: Parisiis¹⁸⁾ isti tales in nullo facto conveniunt¹⁹⁾, unde tamquam singulares in suis testimoniis repelluntur, ut Extra, de electione, cum dilectus (X. I. 6. 32). Et

¹⁾ L. om. apostolicis. — ²⁾ L. cum dilectus (sic!). — ³⁾ L. text. corr. — ⁴⁾ L. om. ut veritatem — dicat. — ⁵⁾ L. text. lac. — ⁶⁾ L. om. c. iurisiurandi. — ⁷⁾ L. om. pro reverentia. — ⁸⁾ L. personae alicuius. — ⁹⁾ M. om. partium. — ¹⁰⁾ L. omiserit. — ¹¹⁾ L. falsiditas (sic!). — ¹²⁾ M. nil videtur sibi addendum. — ¹³⁾ L. proferre. — ¹⁴⁾ L. habemus, seq. text. corr. — ¹⁵⁾ M. om. enim. — ¹⁶⁾ L. om. dicat. — ¹⁷⁾ L. vel unus dicat, Petrum interfecisse hominem Aureliae, secundus dicat: Carnoti, tertius dicat: Parisius. — ¹⁸⁾ M. Parisius. — ¹⁹⁾ L. illi tales [non] in uno loco non concordant nec conveniunt.

^{a)} M. sic! — cf. Lunaris villa = Luneville.

ita patet, quod fatua fuit subtilitas quorundam, qui dixerunt¹⁾, hoc editum²⁾ sive dictum: Petrum interfecisse hominem, esse³⁾ probatum. Notandum⁴⁾ tamen, quod ad specificationem loci vel temporis non sunt testes ita artati⁵⁾, nisi quando factum recens⁶⁾ est, de quo quaeritur, unde illud in arbitrio iudicis relinquitur⁷⁾, utrum debeant ita artari testes an non. Item notandum, quod si duo sint testes tantum et unus dicat in veritate sui iuramenti, quod Petrus recepit codicem a magistro G.⁸⁾ in tali camera et alius dicat, quod in alia camera⁹⁾, non est eis fides adhibenda¹⁰⁾ quoniam de necessitate unus periurus est. Si vero secundus testis ita dixerit: Petrus in alia camera, sicut mihi videtur, recepit codicem, non sunt contrarii, immo¹¹⁾ concurrentibus aliis praesumptionibus secundum eos bene iudicabitur.

XXIX. De testibus.

Testes de hiis, quae viderunt et veraciter noverunt aliquo sensu¹²⁾ corporeo, debent perhibere testimonium, ut III. q. IX. c. testes (C. III. qu. 9. c. 15); aequae enim valet testimonium de auditu sicut et de visu, verbi gratia si quis clientulum advocato promittentem salarium pro patrocinio suo¹³⁾ tunc audiat, bene valet¹⁴⁾. Et idem iuris est¹⁵⁾ in omnibus contractibus, qui verbis contrahuntur, aliter enim non possunt probari, nisi per auditum. Testimonium autem de relatione non valet; verbi gratia¹⁶⁾ si quis dicat, se scire aliquid ex relatione alterius, in hoc casu dicitur, quod testimonium de auditu non valet excepta causa matrimonii secundum iura antiqua, sed illud revocatum est per Lateranense concilium¹⁷⁾. Diceret quidam, quod valet testimonium de auditu, ut si de opere antiquo quaeratur¹⁸⁾, ut ff. de probationibus, si arbiter (D. XXII. 3. 28) et ff. de aqua (et aquae) pluviae arcendae, in summa, § item Labeo (D. XXXIX. 3. 2 § 8). Sed si diligenter inspiciantur duae praedictae leges, reperietur, quod ibi non requiritur testimonium de auditu, sed de facti visu¹⁹⁾.

¹⁾ L. cum dixerint. — ²⁾ L. M. l. d. — ³⁾ L. sic esse. — ⁴⁾ L. Sciendum est. — ⁵⁾ L. coartandi. — ⁶⁾ M. ita recens. — ⁷⁾ L. ita servatur. — ⁸⁾ L. a magistro R. — ⁹⁾ L. quod non in illa camera, sed in alia. — ¹⁰⁾ L. eis credendum. — ¹¹⁾ L. unde. — ¹²⁾ M. aliquo casu. — ¹³⁾ L. text. corr. — ¹⁴⁾ M. om. bene valet. — ¹⁵⁾ L. quod idem in omnibus etc. — ¹⁶⁾ M. om. verbi gratia. — ¹⁷⁾ L. sed hodie innovatum est per decretalem Extra, de testibus (scil. c. licet -- X. II. 20. 47). — ¹⁸⁾ M. Item sunt quidam casus, ut quidam dicunt, in quibus valet testimonium de auditu, scil. de memoria facti operis. — ¹⁹⁾ M. om. ut ff. de probationibus — facti visu.

Item nulla est causa, quae testimonio¹⁾ unius terminatur, ut Extra, de foro competente, licet (X. II. 2. 10), nisi ubi fieri²⁾ debet summaria³⁾ cognitio, et quando modicum vel nullum alteri⁴⁾ fit praeiudicium, ut quando agitur ad exhibendum⁵⁾ et quando quaeritur⁶⁾ de aliquo, utrum sit baptizatus nec non⁷⁾, ut de consecratione, d. IV. placuit⁸⁾ (D. IV. c. III de cons.). Item in consimilibus casibus duo testes sufficiunt⁹⁾ secundum evangelicam veritatem: in ore duorum vel trium stat omne verbum, ut ff. de testibus, l. ubi numerus (D. XXII. 5. 12), nisi specialiter a canone vel a lege cautum¹⁰⁾ reperiatur, quod plures exigantur, ut II. q. V. praesul¹¹⁾ (C. II. qu. 5. c. 5) et C. de testamentis, l. hac consultissima (C. VI. 23. 21) et C. de codicillis, l. ult. (C. VI. 36. 8). Item testis, qui in serie testimonii sibi contradicit, nullius est momenti, ut Extra, de probationibus, licet (X. II. 19. 9). Item¹²⁾ si testis errat in testimonio suo, in continenti potest se corrigere, ex intervallo autem non est audiendus¹³⁾, ut Extra, de testibus cogendis, c. praeterea (X. II. 21. 7). Item si¹⁴⁾ ex malitia sua inveniatur testis vacillare in testimonio suo¹⁵⁾, potest puniri a iudice non obstante fori consuetudine vel¹⁶⁾ exceptione, ut C. de testibus, l. nullum (C. IV. 20. 14). Item praesentibus partibus debent testes¹⁷⁾ iurare, alioquin non valet eorum testimonium, nisi forte pars illa, contra quam producuntur¹⁸⁾ per contumaciam absens esset, ut Extra, de testibus, c. II (X. II. 20. 2). Item notandum, quod quidam dicunt, quod praesente parte illa, contra quam inducuntur testes, debent examinari, si velit interesse¹⁹⁾. Sed bene caveat sibi²⁰⁾, quoniam si interest, de cetero testes²¹⁾ producere non potest super eodem articulo, ut Auth. de testibus, § quia vero (Nov. 91, c. 5). Alii dicunt, quod utraque pars debet interesse²²⁾ examinationi testium²³⁾, si velit. Tertii dicunt, quod coram iudice et suis²⁴⁾ assessoribus debet²⁵⁾ fieri examinatio, et huic opinioni magis consentimus, nam et ita observatur in hiis partibus²⁶⁾. Si enim reus interesset, semper vellet testes impedire et capere in ser-

1) M. ad testimonium. — 2) L. esse. — 3) L. M. summa. — 4) L. alicui parti. — 5) L. exigendum. — 6) L. agitur. — 7) M. om. nec non. — 8) L. text. corr. — 9) L. sufficiunt in causa civili iuxta illud: in ore etc. — 10) L. aliter statutum reperiatur, ubi etc. — 11) M. sic! — corr. presbyter. — L. om. praesul. — 12) L. sed si. — 13) L. om. est audiendus. — 14) M. text. corr. — 15) L. om. in testimonio suo. — 16) M. om. consuetudine vel. — 17) L. om. testes. — 18) M. inducuntur. — 19) L. Nota, quod debent testes examinare (sic! — om. reliqua). — 20) L. si velit interesse. — 21) L. testimonium. — 22) M. esse. — 23) M. om. testium. — 24) M. eius. — 25) L. tantum debet. — 26) L. in partibus istis.

mone; actor vero, quod pro¹⁾ parte sua faceret, super innueret²⁾, et quodam modo testes subornare posset³⁾. Item ad fidem rei gestae valent testes etiam non rogati⁴⁾ in qualibet causa, ut ff. de testibus, l. ad fidem (D. XXII. 4. 11); et hoc verum est, nisi alicubi⁵⁾ specialiter cautum reperiatur, quod non valeant, nisi rogati, ut C. de testibus, in Auth. rogati (Nov. 90, c. 2 ad C. IV. 20. 18) et III. q. IX. § de hiis (Grat. ad C. III. qu. 9. c. 15), ubi dicitur, quod si recepi mutuo⁶⁾ pecuniam et inde⁷⁾ dedi litteras meas, contra me non audientur testes, nisi rogati interessent⁸⁾, ut viderent solutionem vel audirent⁹⁾ confessionem factae solutionis.

Item iure communi compellendi sunt testes¹⁰⁾ ad veritatem dicendam, ut ff. de testibus, l. inviti (D. XXII. 5. 19) et C. de testibus, l. si quando¹¹⁾ (C. IV. 20. 19) et IV. q. III. item in criminali (Grat. ad C. IV. qu. 3. c. 2) et c. lege Julia publicorum¹²⁾ (ibid. c. 3 § 4). Pro quolibet enim peccato mortali¹³⁾ potest quis excommunicari, ut XXII. q. I. praedicandum (C. XXII. qu. 1. c. 17). Et certum est, quod mortaliter¹⁴⁾ peccat, qui veritatem occultat et qui falsum dicit, ut Extra, de crimine falsi, falsidicus (X. V. 20. 1). Item ad senes valitudinarios et egregias personas debet mittere iudex¹⁵⁾, immo etiam ad quoslibet alios¹⁶⁾, quando nimia paupertate vel aegritudine¹⁷⁾ vel alia legitima causa adduci¹⁸⁾ nequeunt ad praesentiam iudicis, ut Extra, de testibus, si qui testium (X. II. 20. 8) et ff. de iureiurando¹⁹⁾, ad egregias personas (D. XII. 2. 15) et Extra, de fide instrumentorum, c. ult. (X. II. 22. 16). Item si timeatur de morte testium²⁰⁾ vel diuturna absentia²¹⁾, recipi possunt²²⁾ ante litem contestatam, vocata tamen altera parte²³⁾, contra quam producuntur²⁴⁾. Si vero absens est²⁵⁾, nihilominus recipiuntur, sed ei denunciari debet infra annum, alioquin non valet²⁶⁾ eorum testimonium. Idem faciendum est in quibusdam aliis casibus²⁷⁾, quos habes Extra, ut lite non contestata non procedatur ad (sententiam) diffinitivam, quoniam frequenter (X. II. 6. 5). Item laici

1) M. om. pro. — 2) M. l. d. om. super. — L. text. corr. — 3) L. suberarent. — 4) L. irrogati. — 5) M. alicui. — 6) M. mutuam. — 7) L. non. — 8) L. essent. — M. om. ut. — 9) M. audirent, viderent receptionem et confessionem. — 10) M. text. corr. — 11) L. C. eod. tit. l. I. — 12) L. text. corr. — 13) L. mortali crimine. — 14) M. aequaliter. — 15) L. Item ad valetudinarios et senes debet mittere iudex egregias personas. — 16) M. om. alios. — 17) M. om. vel aegritudine. — 18) L. nequeunt venire. — 19) L. text. corr. — 20) L. om. testium. — 21) M. vel si diu sint abfuturi. — 22) M. om. recipi possunt. — 23) M. parte illa. — 24) M. recipiuntur, si praesens est. — 25) M. si videtur absens. — 26) M. valeret, om. eorum. — 27) M. in illis casibus specialibus.

et feminae possunt recipi contra clericum, quando quid¹⁾ ei obicitur in modum exceptionis, quando scilicet dicitur²⁾, quod contraxit cum vidua vel commisit symoniam³⁾ vel aliquid huiusmodi, ut Extra, de testibus, tam litteris (X. II. 20. 33) et in Auth. quomodo oporteat episcopos ordinari, § oportet⁴⁾ (Nov. 6, c. 1). Ubi⁵⁾ autem directe crimen intentatur contra clericum, laici non recipiuntur, nisi⁶⁾ ad accusationem, quando⁷⁾ persequuntur suam vel suorum iniuriam, ut Extra, de testibus, de cetero (X. II. 20. 14); ad testimonium vero non admittuntur, nisi in exceptis criminibus⁸⁾, et tunc etiam repelluntur⁹⁾ conspiratores et capitales inimici, ut Extra, de symonia, licet Heli (X. V. 3. 31). Item nuda attestatio nullius est momenti, verbi gratia quando testis nihil dicit de loco et de tempore et de aliis circumstantiis, ut IV. q. III. item in criminali, l. nudam¹⁰⁾ (Grat. ad C. IV. qu. 3. c. 2). Et hoc intellige, quando testis de hoc requiritur¹¹⁾ et inde nichil¹²⁾ vult dicere, vel si dicat, quod non recolat etiam¹³⁾ de facto recenti, quia contra ipsum vehementer¹⁴⁾ praesumitur, quod bene possit recolere. Si autem quaeretur de¹⁵⁾ facto praeterito XL vel LX annis iam elapsis¹⁶⁾, vel si quaeretur de aliquibus circumstantiis, quas probabiliter testis ignoraret¹⁷⁾, vel si a laico quaeretur de tenore instrumenti vel de inscriptione sigilli¹⁸⁾, tunc secus dicendum esset¹⁹⁾, arg. Extra, de sententia et re iudicata, sicut (X. II. 27. 16).

Omnia ista debet iudex, qui testes examinat, considerare²⁰⁾. Item quanta constantia²¹⁾ testis loquatur, ff. de testibus, l. III, § tu magis (D. XXII. 5. 3 § 1), manifestam enim debet testis causam facere testimonii²²⁾, ut in Auth. de testibus, § et licet (Nov. 90, c. 2). Item actor, quod intendit, probare debet, ut VI. q. ult. § actor²³⁾ (C. VI. qu. 5. c. 2). Non enim petere potest ab adversario, ut super hoc testes vel instrumenta producat, ut C. de testibus, nimis grave (C. IV. 20. 7) et Extra, de probationibus, c. I (X. II. 19. 1). Verum tamen si agatur²⁴⁾ contra

¹⁾ M. om. *quid*. — ²⁾ M. om. *quando scilicet dicitur*. — ³⁾ M. om. *vel commisit symoniam*. — ⁴⁾ Corr. *c. sancimus*. — ⁵⁾ L. *Cum*. — ⁶⁾ L. om. *nisi*. — ⁷⁾ L. *nisi*. — ⁸⁾ L. *nisi ad modum exceptionis in criminalibus*. — ⁹⁾ L. *non recipiuntur*. — ¹⁰⁾ M. *sic!* — L. *ut nuda (?)*. — ¹¹⁾ L. *Et hoc intelligendum est, quando testimonium de hiis requiritur*. — ¹²⁾ L. om. *nichil*. — ¹³⁾ M. l. d. — ¹⁴⁾ M. *vehementius*. — ¹⁵⁾ L. *de aliquo*. — ¹⁶⁾ L. text. corr. — ¹⁷⁾ L. *possit ignorare, ut si*. — ¹⁸⁾ M. om. *sigilli, tunc*. — ¹⁹⁾ L. *seq. expressum habes ad hoc Extra etc.* — ²⁰⁾ L. text. corr. — M. *Omnia ista debet facere iudex et qui testes examinat considerare*. — ²¹⁾ L. *astuta (?)*. — ²²⁾ L. *manifesta enim debet esse causa testimonii*. — ²³⁾ L. M. *sic!* — corr. *accusator*. — ²⁴⁾ L. *Si tamen agitur*.

capitulum super hiis¹⁾, quae facta sunt in capitulo, bene compelluntur²⁾ canonici, perhibere testimonium contra se, quando per alios veritas sciri non possit, ut Extra, de testibus, veniens (X. II. 20. 38). Item testes recepti coram iudice uno, bene³⁾ valent coram alio⁴⁾ in eadem causa, ut Extra, de testibus, causam⁵⁾ (X. II. 20. 11). Item publicatis attestacionibus super uno articulo nihilominus postea possunt testes recipi super alio, ut Extra, de testibus, c. ex tenore⁶⁾ (X. II. 20. 35), adeo quod si testes producti sunt super uno articulo⁷⁾ in modum exceptionis obiecto, super eodem postea produci possunt, si principaliter intentetur, ut Extra, de testibus, veniens (X. II. 20. 38). Hoc tamen sane intelligendum est, quod publicatis attestacionibus super uno articulo possunt testes⁸⁾ produci super alio. Si enim aliquis intentet rei vendicationem ad domum⁹⁾ non adiecta causa et credidit, se probare, quod donata fuerit a domino sibi¹⁰⁾, si postea velit probare, quod eam emit, non audietur, quoniam omnes causae venerunt¹¹⁾ in iudicium vel deductae fuerunt, ut ff. de exceptione rei iudicatae, l. et an eadem (D. XLIV. 2. 14).

Item si testes producantur ad probandam exceptionem peremptoriam, super principali possunt interrogari, si pars adversa hoc petat, nisi forte sufficiens testium productio facta fuerit vel renuntiatum testibus vel depositiones testium publicatae sint¹²⁾, ut Extra, de testibus, c. veniens (X. II. 20. 38).

Item sub tertia¹³⁾ productione recipi debent testes, ulterius non, ut Extra, de testibus, in causis (X. II. 20. 15), nisi adhibita solempnitate, quae fieri debet in quarta productione¹⁴⁾, ut in Auth. de testibus, § si vero (Nov. 90, c. 4). Et nota¹⁵⁾, quod non sunt contraria ff. de testibus, l. ult. (D. XXII. 5. 25) et III. q. III. § spatium (Grat. ad C. III. qu. 3. c. 4), ubi dicitur, quod in causa criminali¹⁶⁾ unica danda est dilatio, in civili¹⁷⁾ duae. Sed hanc contrarietatem ita solves: sub unica¹⁸⁾ dilatione continentur tres producciones et hoc innuitur in illo § spatium, ubi dicitur, quod tres menses dandi sunt, quando testes ex eadem

¹⁾ L. *scilicet*. — ²⁾ L. *de capitulo*. — ³⁾ L. om. *bene*. — ⁴⁾ L. *illo*. — ⁵⁾ L. om. *causam*. — ⁶⁾ L. *sic!* — corr. *causam* (eod. tit. c. 19). — ⁷⁾ M. om. *nihilominus postea — uno articulo*. — ⁸⁾ M. om. *testes*. — ⁹⁾ L. om. *ad domum*. — ¹⁰⁾ M. om. *sibi*. — ¹¹⁾ M. om. *venerunt, om. vel*. — ¹²⁾ L. *vel nisi depositiones fuerint publicatae*. — ¹³⁾ L. *terna*. — ¹⁴⁾ L. *testium*. — ¹⁵⁾ L. om. *si vero*. Et nota. — ¹⁶⁾ L. *civili... una*. — ¹⁷⁾ L. *criminali*. — ¹⁸⁾ L. *una*.

provincia petuntur, ut infra illos tres menses testes¹⁾ omnes producantur.

Sed solet quaeri, utrum ad probandam exceptionem dilatoriam debeat concedi tertia productio testium? Et videtur, quod non, cum²⁾ huiusmodi dilationes odiosae sunt et iudex mensuram dilationum pro posse suo debeat reputare³⁾, ut Extra, de dolo et contumacia, finem litibus (X. II. 14. 5) et eodem⁴⁾, de exceptionibus, pastoralis (X. II. 25. 4). Unde videtur⁵⁾, hoc esse relinquendum arbitrio iudicis, qui potest prorogare et arare huiusmodi dilationes, ut ff. de re iudicata, l. II (D. XLII. 1. 2). Decretalis tamen dicit⁶⁾, quod licet praesumatur contra aliquem, quod per excogitatum malitiam proponat exceptionem, ob hoc a iuris tramite non est recedendum⁷⁾, Extra, de testibus, licet (X. II. 20. 23).

Item testium multitudinem potest iudex refrenare, ut Extra, de testibus, significaverunt⁸⁾ (X. II. 20. 36).

Item notandum, quod non debet aliquis sustinere⁹⁾, quod testes, quos ab initio repellere potuit¹⁰⁾, contra eum prodicantur, salvo iure dicendi in personas et dicta testium¹¹⁾, quia postquam producti fuerint, poterunt depositiones¹²⁾ eorum quoquo modo¹³⁾ ratae haberi. Si autem¹⁴⁾ non fuissent producti, non possunt¹⁵⁾. Similiter electio, quae de iure non valuit, quia tamen de facto fuit, rata habetur¹⁶⁾. Idem in sententia¹⁷⁾, ut Extra, de restitutione, c. I. (X. II. 13. 1) et de electione, cum in cunctis (X. I. 6. 7), ubi dicitur, nisi maior concordia intercesserit¹⁸⁾; II. q. I in primis (C. II. qu. 1. c. 7).

Item sunt quaedam¹⁹⁾ personae, quae ab initio repelluntur a testimonio, ut filius familias²⁰⁾ infra annos XIV constitutus, et hoc in civili causa, III. q. IX. c. I²¹⁾ (C. IV. qu. 2—3. c. 1). In criminali vero causa²²⁾ non admittuntur minores XXV annis, ut ff. de testibus, in testimonium (D. XXII. 5. 20).

Item infames et²³⁾ qui in custodia publica detenti sunt, et qui operas suas locaverunt, ut cum bestiis pugnarent in arena.

¹⁾ L. testes omnes. — ²⁾ L. quia cum. — ³⁾ L. om. et iudex — reputare. — ⁴⁾ L. et Extra. — ⁵⁾ L. dicitur. — ⁶⁾ L. et est decretum, quod dicit. — ⁷⁾ L. text. lac. — ⁸⁾ L. significavit. — ⁹⁾ L. om. sustinere. — ¹⁰⁾ M. potest quis repellere. — ¹¹⁾ M. eorum. — ¹²⁾ L. text. corr. — ¹³⁾ M. aliquando. — ¹⁴⁾ L. quod si. — ¹⁵⁾ L. non posset. — ¹⁶⁾ L. M. text. corr. — ¹⁷⁾ M. l. d. — L. om. Idem in sententia. — ¹⁸⁾ L. M. sic! sed non liquet, cf. potius eod. tit. c. 6 § 3. — ¹⁹⁾ L. om. Item sunt quaedam. — ²⁰⁾ L. ut puer. — ²¹⁾ M. sic! — L. III. q. IV. c. I — corr. IV. q. II et III. c. I. — ²²⁾ L. criminalibus . . . causis. — ²³⁾ L. et qui vinculis aut qui in custodia publica retinentur.

Item servi et¹⁾ illi, quibus imperari potest ratione dominicae potestatis vel patriae²⁾, ut testes fiant. Item pater in causa filii et³⁾ econtrario.

Item conspiratores et capitales inimici et qui falsa dixerint testimonia et qui procuratores vel advocati fuerint in eadem causa, non possunt ferre testimonium. Et haec omnia invenies ff. de testibus, l. III (D. XXII. 5. 3) et C. de testibus, per totum titulum⁴⁾ (C. IV. 20) et III. q. III. § item in criminali (Grat. ad C. IV. qu. 3. c. 2) et Extra, de testibus, in litteris, de testibus⁵⁾ (X. II. 20. 24, 29).

Insuper praenominatae personae, si constat tales⁶⁾ esse, ab initio repelluntur, etiam si⁷⁾ pars adversa, contra quam producantur, velit [hoc] probare in continenti⁸⁾, ut in Auth. de testibus, § si vero quis dicat⁹⁾ (Nov. 90. c. 7). Si autem petat dilationem ad hoc, receptio testium propter hoc non differtur, sed si postea constiterit, personas illas tales esse, perinde erit ac si non essent receptae, ut in Auth., de testibus, § si vero dicatur¹⁰⁾ (Nov. 90. c. 6).

Item sunt aliae personae, quae ab initio recipiuntur¹¹⁾, sed testimonium (eorum) disputationi reservatur, quanta sit fides eis adhibenda¹²⁾, verbi gratia pauperes, humiles, ex levi causa inimici et ignoti, ut in Auth. de testibus, § haec omnia (Nov. 90. c. 5 in fine).

XXX. De probatione per instrumenta.

Sequitur de illa probatione, quae fit per instrumenta. Et nota¹³⁾, quod exhibitio instrumentorum locum habet usque ad diffinitivam sententiam, nisi sit conclusum et renuntiatum, ut Extra, de fide instrumentorum, cum dilectus (X. II. 22. 9). Instrumentorum aliud privatum, aliud publicum. Privato instrumento fides adhibetur¹⁴⁾ contra eum, cuius est instrumentum, ut ff. depositi, l. Publia Maevia, § ult. (D. XVI. 3. 26 § 2) et ff. de probationibus, l. ult. (D. XXII. 3. 31); pro eo vero¹⁵⁾ fides non habetur, ut C. de probationibus, l. exemplo et in illa¹⁶⁾ l. rationes (C. IV. 19. 7, 6) et in Auth. de iureiurando a moriente praestito (Nov. 48).

¹⁾ M. item. — ²⁾ M. om. ratione — patriae. — ³⁾ L. nec. — ⁴⁾ L. om. titulum. — ⁵⁾ L. om. de testibus. — ⁶⁾ L. eos (!) tales. — ⁷⁾ M. vel. — ⁸⁾ L. text. corr. — ⁹⁾ L. quod si vero quis. — ¹⁰⁾ M. om. Si autem — dicatur. — ¹¹⁾ L. quae ab initio repelluntur et postea recipiuntur (sic!). — ¹²⁾ M. sed disputationem (sic!) eorum reservatur, quanta fides ei habeatur. — ¹³⁾ M. Notandum. — ¹⁴⁾ M. habetur fides. — ¹⁵⁾ M. se autem. — ¹⁶⁾ L. om. in illa.

Notandum tamen¹⁾, quod quidam sunt casus, in quibus non habetur fides²⁾ instrumento³⁾ contra eum, cuius est privatum⁴⁾ instrumentum, verbi gratia si aliquis⁵⁾ spe futurae numerationis obligavit se dando litteras⁶⁾ super hoc, C. de non numerata pecunia, l. si ex cautione tua (C. IV. 30. 3) et C. de dote cauta et non numerata⁷⁾, per totum (C. V. 15).

Item si instrumentum loquitur indiscrete⁸⁾, non exprimendo causam obligationis, ut ff. de probationibus, cum de indebito, § ult. (C. XXII. 3. 25 § 4) et C. de non numerata pecunia, l. generaliter (C. IV. 30. 13).

Item si ille, cuius est instrumentum, velit probare, sigillum esse (furtivum)⁹⁾, ut Extra, de probationibus, tertio (X. II. 19. 5).

Item si velit probare per testes ad hoc convocatos solutionem pecuniae, ad cuius¹⁰⁾ solutionem tenetur secundum quod in instrumento suo continetur, ut in Auth. de testibus, § et licet (Nov. 90. c. 2) et III. q. IX. de hiis¹¹⁾ (Grat. ad C. III. qu. 9, c. 15).

Publicum instrumentum est, quod conficitur¹²⁾ a publica persona, verbi gratia a tabellione vel a iudice partibus praesentibus. Et hoc instrumentum¹³⁾ dicitur acta vel gesta et fieri debet non solum coram iudice, immo etiam coram arbitro, ut C. de relationibus¹⁴⁾, l. II (C. VII. 61. 2) et C. de arbitris¹⁵⁾, l. ne in arbitris, in princ. (C. II. 56. 4).

Item instrumentum debet apparere prima facie non cancellatum, non abolitum, non in aliqua sui parte vitiatum; et si hoc, adhibetur ei fides, nisi aliquid probetur in contrarium, ut C. de edicto divi Adriani tollendo, l. ult. (C. VI. 33. 3) et Extra, de probationibus, c. I (X. II. 19. 1). Notandum¹⁶⁾ tamen, quod arbitrio iudicis relinquitur, ob quantam vituperationem vel rasuram¹⁷⁾ vel abolitionem facti¹⁸⁾ debeat instrumentum reprobari¹⁹⁾. Non enim propter modicam rasuram in narratione facti debet instrumentum reprobari, ut Extra, de fide instrumentorum, ex litteris²⁰⁾ (X. II. 22. 3).

¹⁾ L. Nota. — ²⁾ L. non creditur. — ³⁾ L. privato. — ⁴⁾ L. om. privatum. — ⁵⁾ L. om. si aliquis. — ⁶⁾ L. suas. — ⁷⁾ L. text. corr. — ⁸⁾ L. om. indiscrete. — ⁹⁾ L. sigillum fuisse repertum (sic!). — ¹⁰⁾ L. om. solutionem cuius. — ¹¹⁾ L. quod de hiis. — M. et de hiis. — ¹²⁾ L. fit. — ¹³⁾ M. Et huiusmodi, om. instrumentum. — ¹⁴⁾ L. de solutionibus. — ¹⁵⁾ L. M. sic! — corr. de receptis. — ¹⁶⁾ L. Nota. — ¹⁷⁾ M. om. vel rasuram. — ¹⁸⁾ M. om. facti. — ¹⁹⁾ L. continuat: vel non, ut Extra, de fide instrumentorum, ex litteris. — ²⁰⁾ L. om. ut Extra — litteris.

Item recedente persona, quae publicum instrumentum composuit, propter hoc instrumentum vires suas non amittit, ut C. de re iudicata, l. ult.¹⁾ (C. VII. 52. 6). Secus in privato instrumento, nam si testes decesserint nec appareat sigillum authenticum, nullius est momenti illud instrumentum, ut Extra, de fide instrumentorum, c. secundum (X. II. 22. 2) et in Auth. eod. tit. § sed et si quis (Nov. 73. c. 2). Nota, quod ex privatis instrumentis non fit collatio, nisi prius fides interposita fuerit privato instrumento, secundum quod debet fieri collatio ex privatis instrumentis, bene fit, ut C. de fide instrumentorum, comparationes (C. IV. 21. 20).

Item si in uno instrumento fiat mentio de alio, necesse est, ut illud exhibeatur, si eius auctoritate aliquod petatur, cum instrumentum fidem sumit ab eo, ut in Auth., ut sponsalitia largitas (specialis sit contractus), § et hoc insuper (Nov. 119, c. 3).

Item si semel habetur fides instrumento et postea admittatur, non obest, ut C. de fide instrumentorum, l. ult. (C. IV. 21. 22) et C. de testamentis, publicati (C. VI. 23. 2). Et hoc verum est, si tenor instrumenti probatus sit, ut Extra, de privilegiis, cum olim (X. V. 33. 12). Si tamen legatus domini papae vel imperatoris non ostendat suae legationis litteras, non creditur ei, quod sit legatus, etsi per testes probare voluerit, ut XCVII. d. nobilissimus²⁾ (D. 97, c. 3) et C. de mandatis principum, l. unica (C. I. 15. 1).

Item si quis in scriptis³⁾ instrumento dicat aliquid contra instrumentum, suspectum est instrumentum, ff. testamenta quemadmodum aperiantur, inspiciantur (et describantur), l. I. § ult. (D. XXIX. 3. 1 § 2). Vox enim viva voci mortuae praefertur, ut in Auth. de fide instrumentorum⁴⁾, § si vero tale aliquid (Nov. 73, c. 3) et Extra, de testibus, c. I (X. II. 20. 1).

Illud autem, quod dicitur, quod in exercendis litibus parem vim habent testes et instrumenta, ut C. de fide instrumentorum, in exercendis (C. IV. 21. 15), sic est intelligendum: sicut per testes quis probare possit intentionem suam, ita per instrumenta. Quandoque autem contingit, quod instrumenta praeferuntur testibus, ut ff. de probationibus, census (D. XXII. 3. 10); quandoque testes praeferuntur instrumentis, ut superius iam dictum, ut probatur Extra, de probationibus, tertio (X. II. 19. 5) et C. de contrahenda et committenda stipulatione, l. penult.

¹⁾ Inde textus Codicis M. deficit. — ²⁾ L. text. corr. — ³⁾ L. scriptis. — ⁴⁾ L. sic! — corr. de instrumentorum cautela et fide.

(C. VIII. 38. 14). Propter quod distinguunt quidam, quod quandoque propter longinquitatem temporis praesumitur, quod testes non possunt habere veram¹⁾ rei memoriam; tunc praeferuntur instrumenta testibus et sic intelligunt legem illam: census²⁾. Quando autem de facto recenti quaeritur, tunc praeferuntur testes instrumentis. Sed magister P. ita distinguit et bene, quod aut inscripti testes instrumento producuntur contra instrumentum aut alii. Si testes in instrumento, tunc instrumentum nullius est momenti, ut ff. testamenta quemadmodum aperiuntur, l. I (D. XXIX. 3. 1).

Sed aliud considerandum est, an testes scripti in instrumento maioris sint auctoritatis, an alii, qui contra instrumentum producuntur. Judicantis autem religio maiorem (auctoritatem) veracioribus et fide dignis adhibebit, ut in Auth. de fide instrumentorum, § si vero tale quid (Nov. 73, c. 3) et Extra, de testibus, in nostra (X. II. 20. 32). Instrumentum autem non magis probat quam faceret persona, quae condidit instrumentum cum testibus ascriptis instrumento; et ex hoc patet, quod contra quamlibet probationem, nisi fiat per facti evidentiam, potest recipi validior probatio non obstante consuetudine aliqua, ut Extra, de testibus, c. series (X. II. 20. 26).

Ex multis causis potest peti, ut exhibeantur instrumenta, et quosdam casus enumerabimus; verbi gratia³⁾ emptor petere potest a venditore, ut instrumenta exhibeat, per quae possit se defendere, ut ff. de stipulationibus⁴⁾, habere (D. XXI. 2. 57) et ff. de actionibus empti et venditi, creditor (D. XIX. 1. 52). Item potest creditor petere (a) nummulario, ut suas rationes exhibeat, ut de vero debito rei constare possit, ut C. de edendo, non est novum (C. II. 1. 5). et ff. de edendo, praetor ait (D. II. 13. 4). Tertius (casus) est, quod omnes, quibus aliquid est relictum vel ascriptum in testamento, petere possunt, ut exhibeantur tabulae testamenti, ut ff. quemadmodum testamenta aperiuntur, l. I (D. XXIX. 3. 1). Immo contra (ipse heres) vindicare⁵⁾ potest tabulas testamenti sicut et quamlibet rem aliam hereditariam, ut ff. eod. tit. l. III (D. XXIX. 3. 3). Et hoc verum est, quod⁶⁾ rei vindicationem habet adversus eum, qui confitetur, apud se esse⁷⁾ tabulas testamenti. Adversus eum, qui negat, (apud) se esse tabulas, habet interdictum de tabulis exhibendis, ut ff.

¹⁾ L. text. corr. — ²⁾ Vide supra ff. de probationibus, census. — ³⁾ L. text. corr. — ⁴⁾ L. l. d. — ⁵⁾ L. vendita. — ⁶⁾ L. quando. — ⁷⁾ L. contra.

quemadmodum testamenta aperiuntur, l. II. in fine et in consequenti (D. XXIX. 3. 2 § 8, 3).

Omnia autem instrumenta edenda sunt, si actor hoc petat sive reus, ut C. de edendo, l. II (C. II. 1. 2); similiter omnia tradi debent tam ad petitionem rei quam ad petitionem actoris, ut C. de edendo, l. procurator (C. II. 1. 7). Item privata instrumenta, licet non sint communia¹⁾, quibus quis usus est in iudicio, debent exhiberi, ut ff. de edendo, l. II, etiam edendum²⁾ (D. II. 13. 1 § 3, 4 §§ 4, 5).

Privatum ergo instrumentum, quo quis uti non vult, in iudicio edere non compellitur, ut Extra, de probationibus, ex epistolae (X. II. 19. 1), salva tamen distinctione, quam faciemus inferius. Quidam enim dicunt, quod reus potest petere, ut actor instrumenta sua exhibeat ad eum contractum, de quo agitur. Hoc tamen actor non potest a reo petere, nisi quando reus excipit, quia reus excipiendo fit actor, ut ff. de exceptionibus, l. I (D. XLIV. 1. 1). Petere enim potest, ut instrumenta sibi exhibeat, quae faciunt ad primam exceptionem, ut in eis adimit replicationem; et haec opinio communior et celebrior³⁾ videtur (et) probatur [ut] C. de edendo, l. I et non est novum et l. ult. (C. II. 1. 1, 5, 8). Forte etiam⁴⁾ dici possit, quod idem est in actore et reo, quia neuter cogitur exhibere instrumenta, quibus uti non vult in iudicio, per decretalem Extra, de probationibus, ex epistolae (X. II. 19. 1).

Item attestaciones, protestaciones, confessiones, quae in iudicio fiunt, exhiberi debent partibus in omni parte litis, ut Extra, de probationibus, quoniam contra falsam (X. II. 19. 11); fiunt enim coram (iudice) et ideo exhiberi debent utrique parti, ut C. de edendo, l. II (C. II. 1. 2).

Edere enim⁵⁾ est copiam instrumenti facere ad videndum vel legendum vel scribendum, ut ff.⁶⁾ de edendo, l. I (D. II. 13. 1 § 1). Semel instrumenta debent exhiberi et etiam secundo, sed cum causae cognitione, ut ff. de edendo, l. si quis, § ult. (D. II. 13. 6 § 9) et C. de fide instrumentorum, l. ult. (C. IV. 21. 22).

Sine die et consule debet fieri⁷⁾ instrumenti editio, ne aliquod falsum contra instrumentum excogitetur, ut ff. de edendo, l. I, § editiones (D. II. 13. 1 § 2) et ff. quemadmodum testamenta

¹⁾ L. sic! (l. d.). — ²⁾ L. sic! — corr. l. I § 3 et etiam is. — ³⁾ L. communius (?) et celebrius. — ⁴⁾ L. cum. — ⁵⁾ L. non. — ⁶⁾ L. ut C. — ⁷⁾ L. inferri.

aperiantur, l. II (D. XXIX. 3. 2). Et hoc verum est, quando qui petit exhibitionem instrumenti, ad hoc petit, ut eo fundentur¹⁾, (quae) petuntur, ut edatur pro se²⁾. Si vero ad hoc petatur instrumentum, ut de falso redarguatur, tunc exhibendum est totum. Verum cum ad hoc non exigatur editio, sufficit, quod clausula ista, quae facit ad negotium, de quo agitur, exhibeatur, ut ff. de edendo, l. argentarius, § I (D. II. 13. 10 § 1) et Extra, de fide instrumentorum, contingit (X. II. 22. 5).

XXXI. De praesumptionibus.

Sequitur de praesumptionibus. Quaedam autem probationes dicuntur verae, quaedam fictae. Verae dicuntur per testes et per instrumenta³⁾ et ideo de hiis, quae digniores sunt, praemisimus. Fictae probationes appellantur praesumptiones.

Praesumptionum⁴⁾ igitur alia temeraria, alia probabilis, alia violenta. De temeraria non est curandum, ut IX. ⁵⁾ q. III. inter verba (C. XI. qu. 3. c. 55).

Item nota, probabili praesumptioni standum est, donec probetur in contrarium secundum hoc, quod dicitur: litteris ordinarii standum est, donec probetur in contrarium⁶⁾, ut Extra, de probationibus, post cessionem (X. II. 19. 7). Et generaliter intelligendum est, omnem praesumptionem illam esse probabilem (et) ab eadem⁷⁾ (non) esse recedendum, donec probetur in contrarium, quae reperitur in iure scripto, immo etiam quando ex casu consimili leges habentur, quia omnes articuli non possunt in iure comprehendendi, ut ff. de legibus et constitutionibus⁸⁾, non possunt (D. I. 3. 12).

Gratia exempli ponamus quosdam casus de probabili praesumptione. Tutor, qui non gerit curam competentem de rebus pupilli, praesumitur hoc dolo commisisse, nisi ostendat causam, quia hoc omiserit, ut ff. de administratione tutorum, tutor (D. XXVI. 7. 7). Item miles filius familias, qui mutuam pecuniam accepit, praesumitur, quod ex castrensibus causis accepit, ut C. ad Macedonianum senatus consultum, l. ult. (C. IV. 28. 7).

Item iuri communi et generali consuetudini standum est semper, nisi probetur, qualiter ab eo recessum sit, ut C. de

¹⁾ L. putatur. — ²⁾ L. ut edicantur per se. — ³⁾ L. text. corr. — ⁴⁾ L. Praesumptiones. — ⁵⁾ L. sic! — corr. XI. — ⁶⁾ L. text. corr. — om. Extra. — ⁷⁾ L. eandem. — ⁸⁾ L. sic! — corr. de legibus, senatusque consultis et longa consuetudine.

contrahenda emptione, minorem¹⁾ (C. IV. 38. 7). Et secundum hoc loquitur ista lex, ff. ex quibus causis in integrum restituuntur, quod eis²⁾ (D. IV. 6. 28 § 2), ubi dicitur: ea licita sunt per leges, quae non prohibentur in lege. Et hoc verum est de hiis, quae competunt iure communi. Econtra ea, quae contra ius commune admittuntur, prohibita intelliguntur, nisi doceantur concessa, ut X. q. III. c. quia (C. X. qu. 3. c. 6).

Item ex naturali praesumptione provenit, quia negantis factum nulla probatio, ut VI. q. VI. § ult.³⁾ (C. VI. qu. 5. c. 2); prius enim vere potuit dici de qualibet re, quod non esset, unde naturaliter ad hoc praesumitur, quod huic standum sit, donec probetur contrarium, et ideo probationis onus naturaliter est regulandum⁴⁾; ideo dixi, quoniam⁵⁾ si sit pro actore praesumptio, transfertur in adversarium, id est in reum probatio, verbi gratia pro quolibet possessore, nisi aliud ostendatur. Pone ergo, quod contra (ius) commune possessor adeptus est aliquam possessionem, quae debetur alii de iure communi, et in hoc casu incumbit [actori] possessori probatio, ut C. de probationibus, sive possidetis (C. IV. 19. 16) et C. de cre. contra(?) minorem⁶⁾.

Item ex facto vel dicto hominis praesumitur contra dominum eius secundum evangelicam veritatem vel doctrinam: ex factis⁷⁾ eorum et ceteris. Si⁸⁾ ergo dictum vel factum⁹⁾ sit in genere bonorum, praesumitur, quod bono animo factum fuerit vel dictum, ut si quis aliquid dixerit (contra eam), quam in propria domo educavit, ut C. de nuptiis, si quis in alumnam (C. V. 4. 26). Si autem dictum sit vel factum de genere malorum, praesumitur, quod malo animo factum fuerit vel dictum. Verbi gratia si quis convicium fecerit alicui, praesumitur, quod animo iniuriandi¹⁰⁾ hoc fecerit, nisi probetur contrarium, ut C. de iniuriis, si non¹¹⁾ convicii (C. IX. 35. 5). Si quis vulneraverit hominem in capite, praesumitur, quod hoc fecerit animo interficiendi, ut C. (ad legem Corneliam de) sicariis, l. I (C. IX. 16. 1). Item si quis animalia abegerit, praesumitur, quod animo furandi hoc fecerit, ut ff. de abigeis, l. prima (D. XLVII. 14. 1).

Et haec vera sunt, nisi praesumptio validior hanc elidat praesumptionem, ut si forte pater filio convicium dixerit vel debellaverit vel pastor abiget animalia, ne praedones venientes

¹⁾ L. sic! — alleg. falsa. — ²⁾ L. sic! — corr. quod eius. — ³⁾ L. sic! — corr. q. V. c. ult. — ⁴⁾ L. et regulare (l. d.). — ⁵⁾ L. quam. — ⁶⁾ L. sic! l. d. — conf. D. XLII. 1. 54, C. IV. 30. 2, C. V. 71. 6. — ⁷⁾ L. facinoribus (?) — ⁸⁾ L. Sicut. — ⁹⁾ L. peccatum. — ¹⁰⁾ L. iurandi. — ¹¹⁾ L. sine.

congregata iniant animalia. Ista elici possunt ex illo c. V. q. V. non omnis¹⁾ (C. V. qu. 5. c. 2). Si vero²⁾ perpendi non possit, quo animo dictum vel factum fuerit, praesumitur, quod bono animo, ut Extra³⁾, de regulis iuris, estote (X. V. 41. 2).

Violenta praesumptio dicitur, quando quis aliquid⁴⁾ praesumit et super praesumpto statuit; et appellatur haec praesumptio iuris et de iure a quibusdam et exigitur, quod factum illud, ex quo ita praesumitur, in rei veritate fuerit⁵⁾ factum. Nec sufficeret, quod probatum esset per testes, nam certum est, quod testes contra testes alios possunt produci ad reprobendam⁶⁾ eorum fidem vel eorum testimonium⁷⁾, ut Extra, de testibus, ex tenore (X. II. 20. 35). Et ita testes reciperentur⁸⁾ contra praesumptionem iuris et de iure, quod non solet concedi⁹⁾, ut in Auth, ut liceat matri et aviae, § quia vero (Nov. 117, c. 5) et XXXII. q. I. dixit dominus (C. XXXII. qu. 1. c. 2).

XXXII. Quando et quomodo iudex sententiare debeat.

Sequitur videre¹⁰⁾, quando et quomodo iudex sententiare debeat. Iudex in sententia sua allegationes partium praevenire non debet, sed debet saepius interrogare, utrum aliquid novi velint addere¹¹⁾, ut ff. de iudiciis, iubemus¹²⁾ (cf. Nov. 116, c. 2 ad C. III. 1. 9).

Item sedere¹³⁾ debet iudex, quando profert sententiam, ut C. de dilationibus, a procedente (C. III. 11. 4) et ff. ad senatus consultum Tertullianum, l. sive ingenua, § confestim (C. XXXVIII. 17. 2 § 43). Tamen lex videtur dicere¹⁴⁾, quod sufficit, si iudex ad hoc venit, ut sententiam ferat¹⁵⁾, sive stando, sive sedendo (eam) pronuntiat, ut ff. de interrogatoriis actionibus, l. IV (D. XI. 1. 4).

Item publice et non in occulto¹⁶⁾ proferenda est sententia, ut C.¹⁷⁾ de sententiis et interlocutionibus, cum sententiam (C. VII. 45. 6). Item certam debet iudex facere sententiam¹⁸⁾, ut C. de sententia, quae sine certa quantitate, l. III. (C. VII. 46. 3), et ad

¹⁾ Inde continuat textus Codicis M. — ²⁾ M. enim. — ³⁾ M. ut ff. — L. om. quod. — ⁴⁾ L. quae aliquando ius (sic!) — ⁵⁾ L. om. fuerit. — ⁶⁾ L. improbandam. — ⁷⁾ M. ad reprobandum eorum testimonium. — ⁸⁾ L. recipiuntur. — ⁹⁾ M. et non solet concedi de huiusmodi praesumptione, habes in Auth. etc. — ¹⁰⁾ M. om. videre. — ¹¹⁾ L. utrum aliquid novum velit addere advocatus. — ¹²⁾ L. M. sic! — text. corr. — ¹³⁾ L. residere. — ¹⁴⁾ L. text. corr. — ¹⁵⁾ M. diceret sive stando sive sedendo. — ¹⁶⁾ L. non occulte ferenda est. — ¹⁷⁾ L. ut ff. — ¹⁸⁾ L. om. Item certam — sententiam.

hoc debet iudex laborare, etiamsi incerta fuerit petitio, ut Inst. de actionibus, § curare (J. IV. 6. § 32).

Item absolutionem vel condemnationem continere debet sententia, alioquin nulla reputatur, ut C. de sententiis et interlocutionibus, praeses (C. VII. 45. 3) et II. q. VI. § diffinitiva (Grat. ad C. II. qu. 6. c. 41). Non tamen exigitur, quod ista verba semper apponantur: condempno te, absolvo te, ut ff. de re iudicata, in summa (D. XLII. 1. 59) et Extra, de verborum significatione, in hiis (X. V. 40. 15).

Item in scriptis ferenda est sententia, ut C.¹⁾ de sententiis ex periculo recitandis, l. ult. (C. VII. 44. 3) et Extra, de probationibus, quoniam contra falsam (X. II. 9. 11) et C. quomodo et quando iudex, in Auth. qui semel²⁾ (Nov. 112, c. 3 ad C. VII. 43. 8). Et hoc verum est, nisi³⁾ quando episcopus iudicat inter clericos suos in modicis causis, ut XI. q. I. si quis (C. XI. qu. 1. c. 45) et in Auth. de mandatis principum, sit⁴⁾ tibi quoque (Nov. 17, c. 3).

Item per se et non per assessorem debet iudex ferre sententiam diffinitivam⁵⁾, nisi talis sit, cui permittatur a iure, per assessorem ferre sententiam⁶⁾, ut praefectus praetorio⁷⁾, C. de sententiis ex periculo recitandis, l. II (C. VII. 44. 2).

Item notandum⁸⁾, quod interlocutoriam sententiam iudex revocare potest et corrigere, ut ff. de re iudicata, quod iussit (D. XLII. 1. 14) et Extra, de appellationibus, cum cessante⁹⁾ (X. II. 28. 40). Et hoc verum est infra decem dies, quibus elapsis¹⁰⁾ transit in auctoritatem rei iudicatae¹¹⁾, ut Extra, de electione, cum dilectus (X. I. 6. 32) et de testibus, significaverunt (X. II. 20. 36).

Sententiam autem¹²⁾ diffinitivam iudex retractare non potest, ut C. sententiam rescindi non posse, l. I (C. VII. 50. 1), nisi dominus papa vel imperator¹³⁾, ut XXXV. q. IX. quod quis (C. XXXV. qu. 9. c. 3), vel quando minor petit restitutionem, ut ff. de minoribus, l. praeses¹⁴⁾ (D. IV. 4. 42). Et hoc verum est in ordinario iudice, delegatus autem, ex quo semel tulit sententiam diffinitivam, functus est officio suo sive bene sive male, ut Extra, de officio delegati, in litteris (X. I. 29. 9).

¹⁾ L. ut ff. — ²⁾ L. om. et C. — semel. — ³⁾ L. om. verum est, nisi — ⁴⁾ L. M. si. — ⁵⁾ M. om. diffinitivam. — ⁶⁾ M. om. nisi talis — sententiam. — ⁷⁾ L. loquitur. — ⁸⁾ L. Nota. — ⁹⁾ L. om. cum. — ¹⁰⁾ M. Sed decem diebus elapsis. — ¹¹⁾ M. transit in rem iudicatam. — ¹²⁾ L. om. autem. — ¹³⁾ M. nisi sit imperator vel papa, om. ut XXXV — quis. — ¹⁴⁾ L. praesens. — M. praetor.

Item sententia diffinitiva¹⁾ extra licitum²⁾ ordinem iudiciorum lata, non tenet, ut C. de sententiis et interlocutionibus, l. prolatam³⁾ (C. VII. 45. 4)

Item sententia diffinitiva contra ius scriptum lata non tenet, ita quod non est necesse, ab ea appellare, ut C. quando provocare non est necesse, l. II (C. VII. 64. 2). Interlocutoria vero tenet⁴⁾ et ab ea necesse est appellare, ut ff. de appellationibus et relationibus, l. I (D. XLIX. 1. 1). Ratio diversitatis haec potest esse, quia interlocutoria secum trahit executionem.

Item si aliquid sit in sententia ambiguum, iudex illud declarare potest et debet⁵⁾, arg. ff. de regulis iuris, l. in ambiguis (D. L. 17. 85). Item quando iudex⁶⁾ sententiam tulit et omisit⁷⁾ sententiare de fructibus vel condemnare victum in expensis, eodem die supplere potest, ut ff. de re iudicata l. Paulus (D. XLII. 1. 42), quod si non fecerit, expensae in alio iudicio de cetero peti non possunt, ut C. de fructibus et litis expensis, l. terminato (C. VII. 51. 3), nisi a iudice fuerit reservata quaestio⁸⁾.

Expliciuunt replicationes et exceptiones⁹⁾.

¹⁾ L. om. *diffinitiva*. — ²⁾ L. *contra solitum*. — ³⁾ L. *l. II*. — M. *l. probatum*. — ⁴⁾ L. *text. corr.* — ⁵⁾ M. om. *et debet*. — ⁶⁾ M. *si iudex quando*. — ⁷⁾ L. *omiserit*. — M. *omittit*. — ⁸⁾ L. *nisi fuerit actio a iudice reservata*. — ⁹⁾ L. om. *Expliciuunt — exceptiones*.

QUELLEN ZUR GESCHICHTE DES RÖMISCH-KANONISCHEN
-- PROCESSES IM MITTELALTER. — II. BAND. I. HEFT. --

ANHANG.

DER
ORDO JUDICIORUM
DES
DINUS MUGELLANUS.

Handschriften¹⁾.

B. — Cod. ms. bibl. Collegii Hispanorum Bononiae n. 126 (cart. in 2°, saec. XV, fol. non num.).

L. — Cod. ms. bibl. publ. Luciburgensis n. 228, antea n. 36 (cart. in 2°, saec. XV et XVI, folior. 341, fol. 66^r—71^v, fragment.).

S. — *Cod. ms. bibl. reg. Stutgardiensis H. B. VI. 45 (cart. in 2°, saec. XV, folior. 192, fol. 176^r—176^v).

Se. — *Cod. ms. bibl. commun. Senensis H. V. 33 (cart. in 2°, saec. XV, folior. 79, fol. 70^v—71^r).

---

¹⁾ Der nachfolgende Abdruck beruht auf den Codices B., L. und S. Von diesen habe ich L. und S. selbst kopiert und verglichen. Eine Kopie von B. verdanke ich der besonderen Güte des Herrn Rektors Miguel Angel Ortiz-Milla und des Herrn Archivars G. Belvederi vom spanischen Collegium in Bologna. Die Handschrift der Kommunalbibliothek von Siena habe ich ebenso wie die Bolognesische im Mai 1898 persönlich eingesehen und in meinem Handkatalog beschrieben, war jedoch derzeit nicht in der Lage, mir eine Kopie zu beschaffen. Sie beginnt ohne Überschrift mit den Versen: «Judicii seriem forsan si scire laboras | Judicis, actoris nomina scribe rei» . . . und endet: »Ad senii metas non aliena petas«. Auch die Stuttgarter Handschrift entbehrt einer Titelrubrik. Die unvollständige Luxemburger Handschrift hingegen ist überschrieben: »Sequitur quidam ordo iudiciorum metricus«. Der Name des Dinus Mugellanus ist also bloß im Bologneser Codex genannt.

Was die dem metrischen Text beigefügten Gesetzeszitate anbelangt, so muß ich mangels näherer Anhaltspunkte die Frage, ob auch sie von Dinus herrühren oder nicht, offen lassen. Da sie sich in den Handschriften nach Zahl, Genauigkeit und Anordnung ganz ungleichartig, hier an den Rand, dort zwischen die Verse notiert, wiedergegeben finden, so habe ich sie zusammengezogen, einheitlich nach der Reihenfolge: Institutionen, Digest, Codex, Novellen, Gratian, Liber extra, Liber sextus geordnet und soweit sie überhaupt zu entziffern waren, in Noten dem Texte angehängt.

Druckausgaben.

Solche fehlen bisher vollständig.

Literatur ¹⁾.

Sarti, De claris Archigymnasii Bononiensis professoribus (Ed. II.), tom. I, pag. 239.

Savigny, Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter (2. Aufl.), Bd. V. S. 462.

Schulte, Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts, Bd. II, S. 176, n. 4.

Bethmann-Hollweg, Der Civilprozeß des gemeinen Rechts in geschichtlicher Entwicklung, Bd. VI. 1, S. 79.

Autor.

Die Einreihung des vorliegenden Ordo's unter die Werke des Dinus Mugellanus führt, soweit ich sehe, auf den Codex Bononiensis n. 126 zurück. Auf ihn gestützt hat zuerst Sarti die kleine metrische Arbeit dem Dinus zugeschrieben ²⁾ und Sarti's Autorität haben sich sodann Savigny, Schulte und Bethmann-Hollweg angeschlossen. Der Ordo selbst, das muß betont werden, bietet keinerlei Anhaltspunkte, welche diese Annahme bestätigen oder entkräften würden. Da aber die Notiz des Codex Bononiensis doch wohl nicht völlig aus der Luft gegriffen sein kann und das Schweigen der älteren Autoren ³⁾,

¹⁾ Ich stelle hier natürlich nicht die Literatur über Dinus, sondern bloß diejenige zusammen, in welcher auf unseren Ordo iudiciorum Bezug genommen erscheint. Die älteren Autoren, welche sich mit Dinus beschäftigen, finden sich bei Savigny l. c. V. 447 und minder vollständig auch bei Schulte l. c. II. 176 aufgeführt.

²⁾ Sarti l. c. I. 239 »Iis addere iuvat opusculum metricè scriptum a Dino de Ordine iudiciorum, quod Diplovataccius ignoravit. Illud vidi in antiquo Codice mss. Collegii Majoris S. Clementis Hispanorum; ac tale ejus initium est: *Judicii seriem si forte scire laboras | Judicis, auctoris nomina sive rei etc.*«

³⁾ Joan. Andreae in addit. ad Speculi prooem. tut unserer Schrift keine Erwähnung, spricht aber von Dinus in den Additionen ad tit. de successione ab intestato, in princ., wo er sagt, daß Dinus kein Kanonist und der Kanones unkundig gewesen sei; vgl. hiezu Savigny l. c. III. 634 und V. 449, n. a. Letzteres wiederholt auch Diplovataccius, De praestant. doctor. n. 125 und es ist dann bei Sarti l. c. II. 258 nochmals abgedruckt worden. Den metrischen Ordo iudiciarius scheinen Diplovataccius und auch Trithemius (vgl. De scriptor. eccles. f. 75) ebensowenig wie Joann. Andreae gekannt zu

deren literarische Mitteilungen ja vielfach lückenhaft sind, meines Erachtens — namentlich im Hinblick auf die Kleinheit der Schrift, die leicht zu übersehen war — kein Gegenargument bildet, bin ich gleichfalls geneigt, im vorliegenden Falle die Autorschaft des Dinus anzuerkennen.

Entstehungszeit.

Daß unsere kleine Schrift beiläufig in den Ausgang des 13. Jahrhunderts fällt, beweist ihr ganzer Inhalt, der uns in großen Zügen den schon völlig ausgebildeten römisch-kanonischen Prozeß vor Augen führt. Wird aber die Autorschaft des Dinus für Text und Gesetzeszitate als feststehend angenommen, so läßt sich die Entstehungszeit noch genauer bestimmen. Denn da in letzteren der Liber sextus, welcher bekanntlich im Februar 1298 publiziert wurde, bereits mehrfach bezogen erscheint und andererseits aus Sarti's eingehender Darstellung ¹⁾ hervorgeht, daß Dinus im Jahre 1298 oder 1299 starb, so kann unser Ordo wohl nur in einem dieser beiden Jahre verfaßt worden sein.

Entstehungsort.

Dinus hat sich in seinen letzten Lebensjahren erwiesenermaßen bloß in Bologna und Rom dauernd aufgehalten ²⁾. Trifft also das oben Gesagte zu, so wird als Heimat des metrischen Ordo iudiciorum eine dieser beiden Städte anzunehmen sein.

haben. Ich habe auch sonst nirgends etwas über ihn gefunden. Auf alle Fälle aber möchte ich mit Bethmann-Hollweg l. c. S. 79 darauf hinweisen, daß Dinus — seine Autorschaft vorausgesetzt — in dieser Schrift das Urteil des Joan. Andreae als irrig erweist, denn er zeigt sich darin im kanonischen nicht minder wie im römischen Recht bewandert.

¹⁾ Sarti l. c. I. 235—236. Die Angabe Villanis, daß Dinus erst im Jahre 1302 gestorben sei, hält Sarti für unglaubwürdig. Schulte hingegen meint (l. c. II. 176) vermittelnd: »Sein Tod fällt jedenfalls, wenn nicht in die letzten zwei Jahre des 13. Jahrhunderts, dann doch in den Anfang des 14. Jahrhunderts.«

²⁾ Nach Sarti l. c. I. 236 und Savigny l. c. V. 449 ging Dinus im Herbst 1297 auf Berufung Papst Bonifaz VIII. nach Rom, las dort auch an der päpstlichen Hofschule über das Digestum vetus, kehrte aber wohl bald nach der Publikation des Liber sextus nach Bologna zurück. Im September 1298 bewilligte ihm diese Stadt, um ihn dauernd zu fesseln, einen jährlichen Gehalt von 200 Pfund und er starb wahrscheinlich nicht lange nachher in ihren Mauern. Sein Grab befindet sich daselbst in der Dominikanerkirche.

Aus der Schrift selbst sind Daten über die Zeit und den Ort ihrer Entstehung nicht zu gewinnen.

Zur Charakteristik.

Etwa ein Jahrhundert nach dem Deutschen Eilbert von Bremen hat ein rechtskundiger Italiener für die Darstellung des Gerichtsverfahrens seiner Zeit die Form des Lehrgedichtes gewählt. Und es ist ihm zum mindesten gelungen, mit weniger Worten mehr darüber zu sagen als sein Vorgänger, mögen auch die Verse des einen an Glätte ganz ebensoviel zu wünschen übrig lassen wie die des anderen. In rund 140 Verszeilen schildert Dinus den Prozeß samt Appellation und Exekution. Daß eine solche Schilderung lückenhaft sein muß, liegt auf der Hand; aber sie genügt doch immerhin, um selbst Anfängern in der Jurisprudenz ein ganz anschauliches Bild der wichtigsten Prozeßvorgänge zu gewähren. Mutmaßlich war dies gerade die Absicht des Autors und hat er nach Analogie jener zahlreichen Memorialverse, welche die Glossenliteratur aufweist, vorliegend als Lehrer für seine Schüler geschrieben, um mit Hilfe der gebundenen Rede ihrem Gedächtnis das Hauptsächliche des Prozesses besser einzuprägen. Doch wie dem auch immer sei; unser metrischer Ordo ist sicherlich kein bedeutsames Monument der prozessualen Rechtsentwicklung, aber er ist ein höchst eigenartiger kleiner Beitrag zur vervollständigung der einschlägigen Literaturgeschichte. Und da sich für ihn an dieser Stelle gerade ein geeignetes Plätzchen fand, wollte ich die Gelegenheit, ihn in meine Sammlung aufzunehmen, nicht unbenützt vorübergehen lassen.

Incipit ordo iudiciarius per dominum Dylum de Mugello.

Iudicii seriem, si forte ¹⁾ scire laboras ²⁾,
Iudicis, actoris nomina scribe ³⁾ rei
Et rem, quae petitur, causam describe ⁴⁾ petendi,
Ut fiat iudex certior atque reus ⁵⁾.
Actio, si fuerit, a te sit ⁶⁾ edita duplex;
Elige tunc unam, quae magis apta placet.
Hoc, si res eadem petatur, sed plures petenti ⁶⁾
Pluraque conveniet ⁷⁾ edere ⁸⁾ iura simul ^{b)}.

¹⁾ B. *formam*. — ²⁾ S. *quicumque scire laborat*. — ³⁾ B. *sive*. — S. *stricte*. — ⁴⁾ S. *describet*. — ⁵⁾ B. *semel edita*. — ⁶⁾ L. *Hoc si res eadem, si plures petuntur*. — ⁷⁾ B. *Plurima conveniunt*. — ⁸⁾ L. *convenit edicio*.

^{a)} Inst. de actionibus, § curare (J. IV. 6, § 32). — ff. de rei vindicatione, si in rem (D. VI. 1. 6). — ff. de exceptione rei iudicatae, l. et an eadem, § actiones (D. XLIV. 2. 14 § 2). — ff. de accusationibus, l. libellorum (D. XLVIII. 2. 3). — C. de edicto Divi Adriani tollendo, l. fin. § nullus (C. VI. 33. 3). — Et hoc vocatur figura iudicii C. de Latina libertate tollenda, § similique (C. VII. 6. 1 § 10). — C. de accusationibus, l. in causis (C. IX. 2. 16). — C. de falsis (corr. ad legem Corneliam de falsis), l. ubi (C. IX. 22. 22). — III. q. III. c. I (C. IV. qu. 4. c. 1). — Extra, de libelli oblatione, c. I in princ. et c. II (X. II. 3. 1, 2). — Extra, de verborum significatione, forus, § in omni (X. V. 40. 10).

^{b)} Inst. de actionibus, § curare (J. IV. 6, § 32). — ff. de edendo, l. I (D. II. 13. 1). — ff. de tributaria actione, l. quod in herede, § eligere (D. XIV. 4. 9 § 1). — ff. familiae herciscundae, l. heredes (D. X. 2. 25 § 1). — ff. de actionibus empti et venditi, l. non est novum (D. XIX. 1. 10). — ff. de actionibus et obligationibus, l. (si) is qui Stichum (D. XLIV. 7. 18). — C. de litis contestatione, Auth. offeratur (Nov. 53, c. 3 ad C. III. 9. 1). — C. de furtis, l. I (C. VI. 2. 1). — ff. (sic! — corr. C.) de annali exceptione, l. fin. (C. VII. 40. 3). — Extra, de electione, querelam (X. I. 6. 24). — Extra, de appellationibus, sollicitudinem (X. II. 28. 54). — Extra, de sponsalibus et ma-

Si petas fundum¹⁾, dic fines, dic loca fundi
 Et²⁾ scriptos fines sufficit³⁾ esse duos.
 Et si bos petitur, dicas⁴⁾, quae sunt sua⁵⁾ signa.
 Si vetus est vestis, dicito, sive nova⁶⁾.
 Et⁶⁾ color ipsius pateat pondusque metalli
 Et lanas matrices⁷⁾, amphora quoque meri^{8 b)}.
 Nomina nummorum, numerus scribatur eorum,
 Aut alias ungues, pondera quoque notes⁹⁾.
 In reliquis rebus dic convenientia signa⁹⁾.
 Et sic compositus recte libellus erit¹⁰⁾.
 Nam si non fuerit formatus recte libellus,
 Si volet hunc iudex declinare potest^{11 d)}.
 Si petas in spem, ponas causam generalem.
 Quae tibi¹²⁾ currebant tempora rupta¹³⁾ manent,
 Si forsitan fuerit admissa petitio talis
 Edita, quae valuit incerti petitio haberi^{14 e)}.
 Non solet in primis pars peti¹⁵⁾ quaelibet assis¹⁶⁾,
 Sed causa cepta¹⁷⁾ cuncta licere¹⁸⁾ solent^{f)}.
 Sic in pro socio, sic in tutelae actione¹⁹⁾,

1) B. L. Si petitur (petatur) fundus. — 2) B. Sed. — 3) B. sufficere. —
 4) B. describe. — 5) L. sibi. — 6) B. Ut. — 7) L. Lancis materies (l. d.). —
 8) S. om. Et color ipsius — quoque meri. — 9) L. Si petitur pannus et color
 et numerus ipse | Nomina servorum hic etiam pateant. — S. Nomina servorum
 pateant et numerus eorum | Aut aliud fugias, quodque petita nocet (sic!). —
 10) L. om. In reliquis — erit. — B. om. Et sic — erit. — 11) L. om. Nam si
 — potest. — B. om. Si volet — potest. — 12) S. inter. — 13) S. recta. —
 14) B. om. Edita — haberi. — L. S. text. corr. et l. d. — 15) L. scribi pars.
 — 16) B. Nam solum in primis describi quilibet assis (sic!). — 17) B. Causa
 concepta. — 18) B. liquere. — 19) L. S. ratione; text. corr. — B. actore.

trimonii, c. de muliere, (X. IV. 1. 6). — Extra, de delictis (puerorum), c. II
 (X. V. 23. 2). — c. dispendia, de rescriptis, lib. VI. (VI. I. 3. 3).

a) ff. de rei vindicatione, si in rem, § vestimenta et in fin. (D. VI. 1. 6).
 — ff. de servis fugitivis, l. in publicum (D. XI. 4. 1 § 6). — ff. de furtis, l.
 in actione, § de veste (D. XLVII. 2. 19 § 4). — ff. de censibus, l. forma (D. L.
 15. 4). — Extra, de libelli oblatione, c. II (X. II. 3. 2).

b) ff. de rei vindicatione, l. si in rem (D. VI. 1. 6). — ff. de furtis, l. in
 actione in princ. et § de veste (D. XLVII. 2. 19 §§ 1, 4).

c) ff. de rei vindicatione, l. si in rem, § et si vestimenta (D. VI. 1. 6).
 — ff. de servis fugitivis, l. in publicum (D. XI. 4. 1 § 6). — ff. de furtis, l.
 si quis uxori, § si linea (D. XLVII. 2. 52 § 25).

d) C. de adsectoribus, l. I (C. I. 51. 1).

e) ff. (ad legem Cornelianam) de falsis, l. filius (D. XLVIII. 10. 14). — C.
 de annali exceptione, l. si ex (C. VII. 40. 3).

f) ff. de petitione hereditatis, l. III et l. (licet) minimam et l. item vi-
 dendum et l. si quo tempore (D. V. 3. 4, 10, 18, 41). — Extra, de libelli ob-

Sicut¹⁾ in gestore²⁾ convenit illud idem³⁾.
 Tu quoque tales, si vis³⁾ formare libellos⁴⁾,
 Suscipit examen vel fugit ipse⁵⁾ reus.
 Hiis sic compositis dabitur dilatio parti,
 Quae, si non veniat, poena sequetur⁶⁾ eam^{b)}.
 Nam pro contemptu perdit pars sumptus utraque⁷⁾
 Atque tenuta datur non veniente⁸⁾ reo^{c)}.
 Sed si post veniat⁹⁾ per tempora¹⁰⁾ iure¹¹⁾ notata
 Et pareat iuri, subvenietur¹²⁾ ei^{d)}.
 Actor desistens¹³⁾ amittit ius, quod habebat¹⁴⁾,
 Si citatus erat¹⁵⁾, ut nova iura docent^{e)}.
 Si neuter cessit nec sprevit¹⁶⁾ adire tribunal¹⁷⁾
 Protrahatque litem¹⁸⁾, excipit inde reus¹⁹⁾
 Sive reconveniat²⁰⁾, nisi ius obsistat eidem,

1) L. Atque. — 2) S. Sic et in gestis. — 3) L. si tales scires. — S. talem
 sciris; om. si. — 4) S. libellum. — 5) S. fugit et ipse. — 6) B. L. sequatur.
 — 7) B. Nam pro contento deprodet utrosque saporos (sic!). — 8) L. adveniente.
 — 9) L. redeat. — 10) B. text. corr. — 11) S. causa. — 12) L. S. subveniatur.
 — 13) S. Si desinat actor. — 14) B. habet. — 15) B. L. erit. — 16) B. text.
 corr. — L. spernit. — 17) L. tribunalum. — 18) B. Protrahat ubi litemque. —
 L. Protrahitur, om. litem. — 19) S. om. Protrahatque — reus. — 20) L. Si
 vult, conveniet. — S. Hic quoque reus veniet (sic!).

latione, c. II (X. II. 3. 2). — Extra, de probationibus, licet in fin. (X. II. 19. 9).
 — Extra, de donationibus, inter dilectos (X. III. 24. 8).

a) ff. de edendo, l. I, § I (D. II. 13. 1). — ff. de negotiis gestis, per tot.
 (D. III. 5). — ff. pro socio, l. (pro socio) arbiter (D. XVII. 2. 38). — C. de iu-
 diciis, l. II (C. III. 1. 2).

b) C. de temporibus in integrum restitutionis, l. prima (C. II. 53. 1).
 — C. ex quibus causis (maiores in integrum restituuntur), l. (si) ab hostibus
 (C. II. 54. 5). — C. de litis contestatione, Auth. offeratur (Nov. 53, c. 3 ad
 C. III. 9. 1). — Extra, ut lite non contestata (non procedatur ad testium re-
 ceptionem vel ad sententiam diffinitivam), c. I (X. II. 6. 1). — Extra, de di-
 lationibus, c. II et III (X. II. 8. 2, 3). — Extra, de dolo et contumacia, prout
 (X. II. 14. 4).

c) ff. si quis ius dicenti non obtemperaverit, l. I (D. II. 3. 1). — ff. si
 quis in ius vocatus non ierit, l. II et III (D. II. 5. 2, 3). — ff. de iudiciis, non-
 nunquam (D. V. 1. 72). — Tenuta est absolvi reum ab observatione iudicii,
 C. de iudiciis, properandum, § II et III (C. III. 1. 13 §§ 2, 3).

d) C. ubi in rem actio (exerceri debeat), l. II (C. III. 19. 2). — C. de
 praescriptione XXX (vel XL) annorum, l. si quis emptionis, § penult. (C. VII.
 39. 8 § 3). — Extra, ut lite non contestata etc., c. quoniam, § in aliis (X. II.
 6. 5 § 6).

e) C. quomodo et quando iudex, Auth. qui semel (Nov. 112, c. 3 ad
 C. VII. 43. 8).

Qui reus interdum iure votare nequit^{1a)}.
 Hiis quoque decis²⁾ fit contestatio litis
 Et iusiurandum praestat uterque cliens^{3b)}.
 Jurabunt partes, quod lis sibi⁴⁾ iusta videtur⁵⁾,
 Et cum quaeretur, nil nisi falsa negent⁶⁾.
 Et non dent nummos⁷⁾, nisi quod de iure licebit⁸⁾,
 Et non promittent⁹⁾; nil nisi vera probent.
 Ut lis tardetur¹⁰⁾, dilatio nulla petetur¹¹⁾,
 Fraudandi causa nec¹²⁾ latitare velint⁶⁾.
 Actor¹³⁾ proponat, neget reus aut fateatur¹⁴⁾,
 Et sibi¹⁵⁾ quae prosunt, excipiendo probet^{d)}.
 Et replicabitur hinc nec non duplicabitur¹⁶⁾ inde¹⁷⁾
 Dum quicumque referre sua iura velit^{18e)}.
 Cartas et testes producat¹⁹⁾ pars utriusque;
 Instent²⁰⁾, ut causam quaeque negata probent^{21f)}.

¹⁾ B. *vetare potest.* — ²⁾ L. *discussis.* — ³⁾ B. *loquens.* — ⁴⁾ L. *eis.* —
 S. *hii.* — ⁵⁾ B. *videri.* — *Et si.* — ⁶⁾ B. *verum non infitietur.* — ⁷⁾ L. *Non*
dabitur maius. — S. *Non dabitur per ius.* — ⁸⁾ L. *decebit.* — ⁹⁾ S. *Et non*
periurent. — ¹⁰⁾ B. *Ut item tardent.* — S. *Et sic iuretur.* — ¹¹⁾ S. *praestetur.* —
¹²⁾ L. *ne.* — S. *neque citare.* — ¹³⁾ B. *auctor.* — ¹⁴⁾ B. *quod reus neget aut*
fatur. — ¹⁵⁾ B. *si.* — ¹⁶⁾ B. *atque triplicabitur.* — ¹⁷⁾ L. *Et replicatur hinc*
nec non replicatur indeque. — S. *Et replicatur nec non duplicatur exinde.* —
¹⁸⁾ L. *Cum pars quoque sua iura referre velit.* — S. *Cum sua velit partes pro-*
ducere quaeque. — ¹⁹⁾ B. *producit.* — L. *producet.* — ²⁰⁾ L. S. *Instruat.* —
²¹⁾ L. S. *probet.*

^{a)} Inst. de actionibus, § appellamus cum seqq. usq. in fin. (J. IV. 6, § 15 seqq.). — ff. de in ius vocando, l. II in fin. (D. II. 4. 2). — ff. de re iudicata, l. contra pupillum, § I (D. XLII. 1. 54 § 1). — C. de sententiis et interlocutionibus omnium iudicum, l. cum Papinianus et Auth. et consequenter (C. VII. 45. 14 et Nov. 96, c. 2 ibidem). — C. de exceptionibus, l. fin. (C. VIII. 36. 13). — Extra, de rescriptis, c. III (X. I. 3. 3). — Extra, de mutuis petitionibus, c. I et II (X. II. 4. 1, 2).

^{b)} C. de iuramento calumniae, l. II (C. II. 59. 2). — Extra, de iuramento calumniae, cum causam (X. II. 7. 6).

^{c)} C. de iuramento calumniae, l. II (C. II. 59. 2). — Extra, de iuramento calumniae, c. I (X. II. 7. 1).

^{d)} ff. de interrogatoriis actionibus, l. voluit et l. qui interrogatur et per tot. tit. (D. XI. 1. 4, 5 seqq.). — ff. de probationibus, in exceptionibus (D. XXII. 3. 19). — Extra, de iuramento calumniae, c. penult. (X. II. 7. 6). — Extra, de ordine cognitionum, c. II (X. II. 10. 2). — Extra, de confessis, c. I et II (X. II. 18. 1, 2). — Extra, de probationibus, ex litteris in fin. et c. quoniam (X. II. 19. 3, 11).

^{e)} Inst. de replicationibus, in princ. (J. IV. 14 princ.). — ff. de exceptionibus, l. II (D. XLIV. 1. 2). — Extra, de testibus et attestationibus, c. ex tenore (X. II. 20. 35).

^{f)} ff. de probationibus, l. I et II et l. ab ea parte (D. XXII. 3. 1, 2, 5). — ff. de fide instrumentorum, l. I (D. XXII. 4. 1). — C. de probationibus, l.

Jurabit testis, quod nil¹⁾ nisi vera loquetur²⁾
 Et non obmittet dicere, quaeque sciet³⁾.
 Quod non est ductus odio, pretio vel amore,
 Nunquam narrabit⁴⁾ testificata sua;
 Quod non est consors⁵⁾ nec pandet testificata
 Nil plus, quam iudex⁶⁾ pandere quaeque iubet^{7a)}.
 Cartas diversas expellit⁸⁾ ius ab eodem,
 Testibus diversis non erit illud idem^{b)}.
 Copia, paupertas, sexus, discretio, fama⁹⁾,
 Aetas, conditio cernitur¹⁰⁾ atque fides.
 Istis pensatis testis¹¹⁾ valet¹²⁾ aut removetur¹³⁾
 Creditur aut modicum iudicis officio¹⁴⁾.
 Res, persona, gradus, locus hic sint consona tempus¹⁵⁾,
 Si variantur¹⁶⁾ ista, nil sua dicta valent^{17e)}.
 Si sint aequales, qui producuntur utrimque
 Nec favor obsistat¹⁸⁾, vincit ubique¹⁹⁾ reus^{d)}.
 Hiis ita pensatis et de iure²⁰⁾ notatis
 Inspiciat²¹⁾ iudex, quae magis apta²²⁾ placent^{e)}.

¹⁾ L. *non.* — ²⁾ B. *loquitur.* — S. *loquatur.* — ³⁾ B. *sciret.* — ⁴⁾ B. *notabit.* — ⁵⁾ S. *Quod non alistandet* (sic!). — ⁶⁾ S. *vult aut pandere iubebit.* — ⁷⁾ B. *om. Nil plus — iubet.* — ⁸⁾ L. *expellet.* — S. *expetit.* — ⁹⁾ L. *forma.* — ¹⁰⁾ L. *curatur.* — S. *terminus* (sic!). — ¹¹⁾ L. *om. testis.* — ¹²⁾ B. *cadet.* — ¹³⁾ S. *text. corr.* — ¹⁴⁾ L. *text. corr.* — S. *om. Creditur — officio.* — ¹⁵⁾ L. S. *om. Res — tempus.* — ¹⁶⁾ L. *variat.* — S. *variant.* — ¹⁷⁾ L. *minus sua dicta iuvant.* — S. *nil valeant sua dicta.* — ¹⁸⁾ B. *Nil favor obstat.* — L. *Ne feriis obsistat* (sic!). — ¹⁹⁾ S. *utrimque.* — ²⁰⁾ B. *et iura quoque.* — ²¹⁾ S. *Prospiciat.* — ²²⁾ S. *apta, quae sibi.*

actor (C. IV. 19. 23). — C. de testibus, l. I et III (C. IV. 20. 1, 4). — Extra, de fide instrumentorum, cum Joannes (X. II. 22. 10). — Extra, de verborum significatione, forus (X. V. 40. 10).

^{a)} ff. de testibus, l. testium fides et l. III (D. XXII. 5. 3, 4). — C. de testibus, iurisiurandi et l. penult. (C. IV. 20. 9, 19). — C. (ad leg. Cornel.) de falsis, l. om. (C. IX. 22. ?). — Extra, de testibus, c. quotiens, c. [eum] in causis, c. fraternitatis (X. II. 20. 5, 15, 17).

^{b)} C. de testibus, iurisiurandi (C. IV. 20. 9). — C. de fide instrumentorum, l. propterea (C. IV. 20. ?). — Extra, de fide instrumentorum, c. imputari (X. II. 22. 13). — Extra, de testibus, in nostra (X. II. 20. 32).

^{c)} ff. de testibus, per tot. (D. XXII. 5). — C. de liberali causa, cum precum (C. VII. 16. 9). — Extra, de testibus, c. I et II et c. si qui testium et c. in nostra (X. 20. 1, 2, 8, 32).

^{d)} ff. de inofficioso testamento, l. si pars (D. V. 2. 10). — Extra, de probationibus, ex litteris (X. II. 19. 3).

^{e)} ff. de testibus, l. III, § quae argumenta et l. III et l. ob carmen, § fin. (D. XXII. 5. 3 § 2, 4, 21 § 3). — Extra, de renuntiatione, in praesentia (X. I. 9. 6).

Testibus ac cartis pro ductis et ¹⁾ patefactis,
 Ut pateat causa, surgat uterque cliens.
 Et tunc consurgant partis utriusque patroni ²⁾,
 Legibus ostendant, quid ³⁾ sua causa velit ^{4 a)}.
 Ut pateat verum ⁵⁾, iudex opponat utrique ⁶⁾,
 Cartas et testes undique saepe legat.
 Partes et inquirat, cupiant sibi plura ⁷⁾ referre;
 Quodquod deest parti, suppleat ore suo.
 Defectum partis non debet vero sanare ⁸⁾,
 Sed faciat, quaeque consona iura iubent ^{9 b)}.
 Hiis ita completis sententia scripta ¹⁰⁾ notetur
 Quam per se iudex dum sedet ipse legat ⁶⁾.
 Excipias ¹¹⁾ causas ¹²⁾, nisi fallit regula, tales ¹³⁾,
 Quas reperire potes, si bene iura notes ^{d)}.
 Si falsis dictis sententia forte feratur,
 Rebus decisis ¹⁴⁾ excipis atque probas ⁶⁾.
 Sed si de falso sit primum ¹⁵⁾ quaestio mota,
 Si non appelles, non renovatur ea ¹⁶⁾.
 Ante dies denos appellet quisque gravatus,

¹⁾ B. atque. — ²⁾ S. consurgat . . . patronus. — ³⁾ L. quae. — ⁴⁾ S. quod sua causa valet. — ⁵⁾ B. l. d. — ⁶⁾ S. iudex appareat atque. — L. apponat utrumque. — ⁷⁾ B. text. corr. — S. plus aut sibi plura. — ⁸⁾ B. l. d. — L. om. Quodquod — sanare. — ⁹⁾ S. om. Quodquod — iubent. — ¹⁰⁾ L. scriptis. — S. pro prima (?) scriptura notentur. — ¹¹⁾ B. Suscipiat. — ¹²⁾ S. tamen hoc. — L. tamen. — ¹³⁾ L. S. text. corr. — ¹⁴⁾ L. S. l. d. — ¹⁵⁾ L. Si falsa primum sit. — S. primo. — ¹⁶⁾ L. S. om. Si non — ea.

^{a)} C. de advocatis diversorum iudiciorum, l. advocati (C. II. 7. 14). — C. de iudiciis, rem non novam (C. III. 1. 14). — Auth. de testibus, § quia vero multi, coll. VII (Nov. 90, c. 4). — Extra, de testibus, in causis (X. II. 20, 15). — Extra, de fide instrumentorum, inter dilectos (X. II. 22. 6). — de (sententia et) re iudicata, abbate (VI. II. 14. 3). — de concessione praebendae, quia cunctis, lib. VI. (VI. III. 7. 1).

^{b)} ff. de testibus, ob carmen, § fin. (D. XXII. 5. 21 § 3). — ff. quemadmodum testamenta aperiantur, l. I in fin. (D. XXIX. 3. 1 § 2). — C. de iudiciis, l. iusiurandum (corr. l. sancimus) cum Auth. ibi posita (Nov. 82, c. 10 ad C. III. 1. 15). — Auth. de fide instrumentorum, § si vero (tale) aliquid (Nov. 73, c. 3).

^{c)} C. de sententiis ex periculo recitandis, l. I, II, III et in Auth. ibi posita (C. VII. 44. 1, 2, 3 et Nov. 17, c. 3 ad l. 3 cit.). — De re iudicata in fin. lib. VI (VI. II. 14. 5).

^{d)} Inst. de exceptionibus, § appellantur (J. IV. 13, § 8). — C. de sententiis ex periculo recitandis, per tot. (C. VII. 44). — Extra, de testibus, Albericus (X. II. 20. 43).

^{e)} C. si ex falsis instrumentis (vel testimoniis iudicatum erit), l. I et per tot. (C. VII. 58. 1 seqq.). — Extra, de procuratoribus, in nostra, § fin. (X. I. 38. 4). — Extra, de probationibus, c. licet (X. II. 19. 9).

Si ius commune ¹⁾, non speciale petat ^{2 a)}.
 Provocet in scriptis, postquam ³⁾ lis ⁴⁾ prima recessit ⁵⁾,
 Appellari potest simplici voce praesentis ^{6 b)}.
 Non prius appelles ⁷⁾, quam sit sententia lata,
 Id nisi permittat ius speciale tibi ^{8 c)}.
 Sed ius canonicum passim permittit utrumque
 Et sic vix ⁹⁾ finis litibus ullus erit ^{10 d)}.
 Si protesteris primo ¹¹⁾ quodcunque gravamen,
 Si prius ¹²⁾ appelles ¹³⁾, tunc ¹⁴⁾ bene tutus eris ^{15 e)}.
 Annuat ¹⁶⁾ hic iudex patiens ¹⁷⁾, nisi iura repugnent;
 Exactis causis id sibi iura vetant ¹⁸⁾.
 Appellare vetant scelus ¹⁹⁾, excellentia, pactum ²⁰⁾,
 Si princeps prohibet, res peritura cito,
 Arbitrium sumptus, iudex et causa momenti,
 Si sit confessus absque timore reus ^{f)}.

¹⁾ L. S. generale. — ²⁾ B. vetat. — ³⁾ B. priusquam (?). — ⁴⁾ L. lux. — S. lex. — ⁵⁾ B. recedit. — ⁶⁾ S. Potest et simpla provocari voce praesentis. — ⁷⁾ L. S. appellat. — ⁸⁾ L. S. sibi. — ⁹⁾ B. nec. — ¹⁰⁾ S. nullus erit litibus. — ¹¹⁾ L. Si protestetur quiscunque. — S. quovis. — ¹²⁾ B. S. sic! L. priusquam. — Corr. Quominus. — ¹³⁾ L. appellaveris. — S. appellet. — ¹⁴⁾ L. S. sic. — ¹⁵⁾ B. S. erit. — ¹⁶⁾ L. Adiuvat. — S. Admittat. — ¹⁷⁾ L. text. corr. — ¹⁸⁾ L. S. om. Exactis — vetant. — ¹⁹⁾ L. stilus. — ²⁰⁾ Hic explicit textus codicis L.

^{a)} C. de transactionibus, l. si ex falsis (C. II. 6. 42). — C. de in integrum restitutione, postulata (C. II. 49. 1). — C. de appellationibus, Auth. hodie (Nov. 23, c. 1 ad C. VII. 62. 6). — Auth. de appellationibus et intra quae tempora debeat appellari, § I (Nov. 23, c. 1). — Extra, de testibus, significavit (X. II. 20. 41). — Extra, de clericis (non residentibus), cum dilectus (X. III. 4. 14). — de appellationibus, non solum, lib. VI. (VI. II. 15. 7).

^{b)} ff. de appellationibus, l. I in fin. et l. sed et l. scio (D. XLIX. 1. 1 § 4, 2, 3). — C. de appellationibus, litigatoribus et not. eod. tit. l. eos, § sin autem (C. VII. 62. 6 § 5, 14).

^{c)} ff. qui satisfacere coguntur, arbitro (D. II. 8. 9). — C. quorum appellationes non recipiantur, l. ante (C. VII. 65. 7). — De episcopali audientia, l. II (C. I. 4. 2).

^{d)} C. de transactionibus, l. fratris (C. II. 4. 10). — C. de agricolis censitis, l. litibus in princ. (C. XI. 48. 20). — Extra, de appellationibus, ut debitus et c. super eo (X. II. 28. 12, 59).

^{e)} C. de his, qui per metum iudicis non appellaverunt, l. II (C. VII. 67. 2). — Extra, de appellationibus, si iustus (X. II. 28. 73).

^{f)} ff. de appellationibus et relationibus, l. fin. (D. XLIX. 1. 28). — ff. [de iudicibus.] a quibus appellari licet vel non (corr. non licet), l. I et II (D. XLIX. 2. 1, 2). — C. quorum appellationes non recipiantur, l. fin. (C. VII. 65. 8). — De istis habetur II. q. VI. § sunt (etiam), quorum (Grat. § 11 seqq. ad C. II. qu. 6. c. 41).

Si non appelles ¹⁾, sententia firma manebit ²⁾.
 Fallit in ecclesiis ³⁾ atque minore reo,
 Qui, si ⁴⁾ se laesos ostendunt, restituuntur^{a)}
 Et ius commune non protuetur eos ⁵⁾.
 Sed de coniugio sententia lata ⁶⁾ manebit ^{7b)}.
 Si non appelles ⁸⁾, tempora nulla nocent.
 Maior dampnatus ⁹⁾ prorsus non restituetur,
 Nisi privilegio subveniatur ei.
 Si non excipies ¹⁰⁾, cum sit sententia lata,
 Casibus exceptis regula dicta manet ¹¹⁾;
 Et Velleianum necnon et Macedonianum ^{12c)},
 Aut quando sponsor cedere iura petit,
 Dampnatus miles, cui iuris non nocet error ¹³⁾,
 Si non appellat, excipit atque probat.
 Patronus, miles, quicumque donans sociusque ¹⁴⁾
 Atque bonis cedens iungitur atque parens ^{d)}.
 Qui condemnati proponunt excipientque ¹⁵⁾,
 Ne solidum solvant, si fuerint inopes.
 Si non appellet ¹⁶⁾ et sit sententia nulla,
 Effectu semper ¹⁷⁾ iuris carere debet ^{18e)}.
 Transit in effectum sententia, si nihil obest ¹⁹⁾.
 Ordine servato mobile tolle prius ^{f)}
 Et post rem stabilem, post nomina tolle reorum ²⁰⁾.
 Si nil invenies ²¹⁾, dicito: cede bonis! ^{g)}
 In personali quadrimestria tempora dantur ²²⁾,

1) S. appellat. — 2) S. prima valebit. — 3) S. ecclesia. — 4) S. tamen.
 — 5) S. Cum ius generale non tueatur eos. — 6) B. dicta. — 7) S. tenet. —
 8) S. appellat. — 9) B. Si maior damnetur. — 10) S. Si vero excipiat. — 11) S.
 regula data perit. — 12) S. text. corr. — 13) B. text. corr. — 14) B. Patronus,
 miles, donans, socius inde. — 15) S. Hii condemnati proponant excipiendo. —
 16) S. appellas. — 17) S. text. corr. — 18) B. potest. — 19) S. obstat. — 20) S.
 soli rem post nomina tolle. — 21) S. remaneat. — 22) S. dentur.

a) C. si adversus rem iudicatam, per tot. (C. II. 26).
 b) C. de in integrum restitutione, l. non videtur (C. II. 21. 9). — Extra,
 de sententia et re iudicata, c. lator (X. II. 27. 7).
 c) ff. de (senatus consulto) Macedoniano, l. etiam (?) et l. tamen et l. fin.
 (D. XIV. 6. 9 § 4, 11, 20).
 d) ff. de re iudicata, l. ic, q. (text. corr. — cf. D. XLII. 1. 16, 17, 18).
 e) C. quando provocare non est necesse, l. II. (C. VII. 64. 2).
 f) C. de appellationibus (sic! — corr. de poena iudicis, qui male iudicavit),
 Auth. novo iure (Nov. 124, c. 2 ad C. VII. 49. 1).
 g) ff. de re iudicata, a Divo Pio (D. XLII. 1. 15). — C. qui bonis cedere
 possunt, per tot. (C. VII. 71).

Si realis erit, dena dies dabitur ¹⁾.
 Sed ²⁾ in criminibus praeses quandoque ³⁾ relegat^{a)}.
 Et non sit praegnans, quam velit tempore mori ⁴⁾
 Aut non sit servus ⁵⁾, ratio cuius ⁶⁾ reddita ⁷⁾ non est,
 Vel per vindictam servis manumissio facta ^{8b)}.
 Victori victus, ut dicit ⁹⁾ lex: *properandum*,
 Expensas fundat, ut sic puniatur abusus ¹⁰⁾.
 Sed sume haec potius ¹¹⁾, quae dant statuta locorum,
 Legem servabis, quando statuta silent ^{12c)}.

1) S. Dena dies dabitur, pena realis erit (sic!). — 2) B. Sic. — 3) B. nisi
 quando. — 4) S. Tunc non sit praegnans mulier, quam velit mori. — 5) B. Aut
 servus fuerit. — 6) B. cum. — 7) S. om. reddita. — 8) B. Vel pro vindicta
 ultio facta fuit. — 9) S. dictat. — 10) B. Impensas reficere obstat abusus ei
 (sic!). — 11) B. text. corr. — S. om. haec. — 12) B. vacant.

a) C. de iudiciis, properandum, § II (C. III. 1. 13 § 2). — C. de usuris,
 rei iudicatae, l. I (C. VII. 54. 1).

b) ff. de poenis, l. praegnantis (D. XLVIII. 19. 3). — ff. de poenis,
 l. si vendita (text. corr. — cf. D. XVIII. 7. 6). — C. de bonorum possessione
 secundum tabulas, l. I (l. d. — cf. C. VI. 11. 1).

c) C. de mu. li. l. I et II (sic! l. d. — cf. C. X. 39. 2).

